

AZƏRBAYCAN DİLİ

8

Dərslik

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadırız!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

TOFİQ HACİYEV
SAMİRƏ BEKTAŞI
MEHRİBAN VƏLİYEVƏ
YEGANƏ HÜSEYNOVA

AZƏRBAYCAN DİLİ 8

*Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinfi üçün
Azərbaycan dili (tədris dili) fənni üzrə*
DƏRSLİK

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
info@eastwest.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

ŞƏRQ-QƏRB
BAKİ 2017

MÜNDƏRİCAT

<i>Giriş</i>	5	Tariximizin şanlı səhifəsi	86
<i>Şərti işarələr</i>	5	Qırxıncı fəndi bu günə saxlamışdım	88
I. Bilik xəzinədir (söz birləşmələri)		Qədim türklərdə tərbiyə	90
Dialoq	6	Sədaqətli dost	93
Qori seminariyasında Azərbaycan şöbəsi necə açıldı	10	Nar dənəsi	96
Yaxşılıq itmir	13	IV. Şəxsiyyətlər (ələvə, həmcins üzvlər)	
Ana dili	16	Dialoq	98
Mədinə xanım Qiyasbəyli	19	Hüseynqulu Sarabskinin xatirələri	102
Mücrü	22	Vəqif obrazından başlanan səhnə uğuru	106
Mətn	25	İlk aktrisasımız kimdir?	110
II. Tarixin daş yaddaşı (sintaktik əlaqələr)		“Evrika”	114
Dialoq	28	Oqtay Eloğlu	117
Mətn	33	V. Mətbuat: dünən və bu gün (xitab və ara sözlər)	
Muğan	37	Dialoq	120
Gülüstan	42	Əhvalpürsanlıq	123
Zivər bəy Əhmədbəyov	45	“Molla Nəsrəddin”ə gedən yol	130
III. Milli-mənəvi dəyərlərimiz (cümlə üzvləri)		Yalançı “Xortdan”	134
Dialoq	50	İlk redaktor. O kim imiş?	137
Duyğular adası	55	VI. Sənət dünyasına səyahət (cümlənin şəxsə görə növləri)	
Səhəng içində nə varsa, onu sızdırar	58	Dialoq	140
Mətn	62	Hacı Zeynalabdin Şirvani	145
Zəhər	66	Məhmud Kəşgəri	148
Qaranquşların ömrü 6 aydır	70	Qurban Səidin gizli qalmış ömrü ...	151
Həmrəyliyimiz əbədidir	73	Fərhəng Hüseynov	154
İnanılmaz tarixi fakt	75	“Azərbaycan” şeirində nələr gizlənilir	156
Sədaqət	79		
Hekayət	82		

ƏZİZ DOSTLAR!

“Doğma dilim, sən ki varsan...” ifadəsi ilə başlanan “Azərbaycan dili” dünyamıza xoş gəlmişsiniz. 8-ci sinifdə siz daha böyük dil vahidləri: söz birləşmələri, cümlə, onların dildəki yeri haqqında məlumat alacaqsınız. Bu bilgilərdən istifadə etməklə ətraf mühiti, həyatı dərk etməyə çalışacaq, düşüncələrinizi başqaları ilə bölüşəcəksiniz. Doğma dilimizlə ifadə olunan hikmət xəzinəsi, xalqımızın maraqlı şəxsiyyətləri, onların fəaliyyəti və s. ilə tanış olacaq, sətir-sətir oxuduqlarınız sizi tədqiqata, axtarışa cəlb edəcəkdir. Unutmayın ki, hər birimiz mədəni nitqə yiyələnməliyik. Mədəni nitq isə həm də qrammatik qaydalara əməl etməyi tələb edir.

Diqqətli olsanız, söylə çalışsanız, oxuduğunuz və dinlədiyiniz mətnlərin məzmun və ideyasını müəyyənləşdirməklə yanaşı, özünüz də müxtəlif xarakterli mətnlər yazmaq və hazırlamaq bacarıqlarına yiyələnəcəksiniz.

Layihələr hazırlamağı da unutmayın. Siz il ərzində həmin layihələr üzrə işlərə cəlb ediləcəksiniz. Layihələrin hazırlanması üçün Azərbaycan dili dərsləriniz sizə istiqamət verəcək. Bu dərs ili ərzində sizə aşağıdakı layihələri həyata keçirmək təklif olunur:

- 1) qəzet hazırlamaq;
 - 2) kompleks lüğət hazırlamaq.
- Sizə uğurlar diləyirik!

ŞƏRTİ İŞARƏLƏR

 – Dinləyib-anlama
 və danışma

 – Nitqi zənginləşdirmə

 – Qrammatik sual

 – Yazı

 – Lüğət

 – Dil qaydaları

 – Açar sözlər

I BİLİK XƏZİNƏDİR

1. Dialoqu tələffüz qaydalarına uyğun oxuyun.

*İstəsən çatmaq **kamalın fəvqünə**, qıl səy ki,
Səy artıqca bu yolda artacaqdır qiymətin.*

Məhəmməd Füzuli

– Xoş gördük, əziz dost! Səni yeni tədris ilinin başlanması münasibətilə təbrik edirəm.

– Çox sağ ol, mən də səni təbrik edirəm.

– Necəsən? Çoxdandır, görüşmürük.

– Mən Bakıya dünən gəlmişəm.

– Mən isə srağagün gəlmişəm.

– Yəqin, yaxşı istirahət etmişən.

– Elədir. Babamla rayonlarımızı gəzdik. Şəkiddə, Qaxda, Balakəndə olduq.

– Mən də Qubaya getmişdim. Oradan maraqlı məlumatlar toplamışam.

– Mən də tətili maraqlı keçirdim. Babamla elə söhbətlərimiz olub ki! Sənə babamın tarixçi olduğunu demişdim.

– Bilirsən, mən Qubada olanda Amsar kəndində Abbasqulu ağa Bakıxanovun ev-muzeyinə getdim. Sən demə, o, Xəzər dənizinin ilk azərbaycanlı araşdırıcısı olub.

– Çox maraqlıdır. Bilirsən, şərqşünas Qustav Edmund Qrünebaum yazır ki, Şərq mədəniyyəti Qərbə güclü təsir göstərmişdir. Elm, memarlıq, tikinti, gəmiçilik və s. sahələrdə Avropa Şərqa borcludur. Babam deyir ki, İslam mədəniyyətinin “dörd dirək” ideyası orta əsrlərdə Avropa universitetlərinin qapısı üstündə

*Çərçivəyə alınmış
sözü görüşmə
etiketi adlandır-
maq olarmı?*

*Siz də yoldaşları-
nızla müzakirə
aparın. Həqiqə-
tənmi, dünya
“dörd dirək” üzə-
rində dayanır?*

vurulmuş lövhədə belə yazılıbmış: “Dünya 4 dirək üzərində durur: alimlərin hikməti, böyükklərin ədaləti, dindarların ibadəti və qəhrəmanların şücaəti”.

– Bununla bağlı uşaqlarla da müzakirə aparırıq.

– Mütləq. Bizə gələrsən, babamla da bu barədə fikirlərimizi bölüşərik. Hələ onun Sədi, Bəhmənyar, Nizami, Tusi, Füzuli haqqında dediklərini danışsam...

– Mən haradasa oxumuşam ki, İbn Sina dəfələrlə Azərbaycan şəhərlərinə səfər etmiş, “Tibb qanunları” əsərini də Həmədanda olarkən yazmışdır. Bəhmənyar onun yanında filosof kimi formalaşmışdır.

– Babam Sankt-Peterburq və Daşkənddə Bəhmənyarın sualları və İbn Sinanın cavabları yazılmış iki məktub saxlandığını deyir. Babam onu da dedi ki, Bəhmənyar öz *risalələrində əxlaqi-etik* problemləri, *idrak* məsələlərini araşdırarkən göstərmişdir ki, ağıl və bilik insanın ən başlıca var-dövlətidir. İnsan öz ömrünü var-dövlət toplamağa deyil, bilik mənimsəməyə sərf etməlidir. Ağıl, bilik insanın ən etibarlı müdafiəçisi, ən yaxın dostudur. Sərvət qorunur, əql isə insanı qoruyur. Biliyə yol xeyirxahlığa və xoşbəxtliyə yol deməkdir.

– Nizaminin də elm haqqında maraqlı fikirləri var. Gəl nümunələr toplayıb yoldaşlarımızla bölüşək, elmin insan həyatındakı rolu barədə fikir mübadiləsi aparaq.

– Yaxşı fikirdir. Uşaqlara deyiləsi sözüümüz çoxdur ki...

– Yaxşı olar. Sabah dərslər başlayır. Qarşıda maraqlı işlər olacaq.

Sizcə, dostlar hansı maraqlı işləri nəzərdə tuturdular? Siz bu dərs ilində hansı layihələri həyata keçirmək istəyirsiniz?

Son cümləyə hansı etiketi artırmaq olar?

2. Dialoqun əvvəlində M.Füzulidən nümunə gətirilmiş beytə diqqət yetirin. Sizcə, niyə o, mətnin əvvəlində verilmişdir?
3. “Biliyə yol xeyirxahlığa və xoşbəxtliyə yol deməkdir” fikrini müzakirə edin və əsaslandırın.
4. Dialoqdan hansı faktları öyrəndiniz və hansı nəticəni çıxardınız?
5. Rəşid bəy Əfəndiyevin “Elm bir xəzinədir, onu səndən kimsə darta, çala bilməz” fikri ilə Bəhmənyarın “Sərvət qorunur, əql isə insanı qoruyur” kəlamını müqayisə edin, ortaq nəticəyə gəlin.
6. Başlığa əsasən dərsləyin bu bölməsində nə haqqında söhbət gedəcəyini müəyyənləşdirin. Bölmənin adı ilə razısınız mı?

✓ **Dialoqdakı hadisələri üçüncü şəxsin dilindən bu nümunə əsasında davam etdirin.**

Tətildən sonra görüşən dostlar öz yay təəssüratlarını, istirahətləri, topladıqları maraqlı faktlar barədə fikirlərini bölüşürlər. Dostlardan biri Qubada Abbasqulu ağa Bakıxanovun ev-muzeyinə getdiyini, onun Xəzərin ilk araşdırıcılarından biri olduğunu deyir. Digər dostun məlumatları isə daha maraqlı idi. O,

7. Dialoqdan açar sözləri seçin və onlarla bağlı fikir mübadiləsi aparın.
8. Fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənalərini izah edin.
9. Dialoqdakı *araşdırıcı* sözünü hansı sözlə əvəz etmək olar?
10. Dilimizdə hansı görüşmə etiketləri vardır? Ardıcılığı davam etdirin.
Salam, sabahınız xeyir, ...
11. Leksik mənası olan və olmayan sözləri seçib qruplaşdırın. Seçiminizi əsaslandırın.
yəqin, rayon, tarixçi, ilə, dirək, isə, amma, muzey, srağagün, məktub, ki.
12. Aşağıdakı hansı sözləri bir-biri ilə leksik məna cəhətdən əlaqələndirmək olar? Səbəbini izah edin.
savayı, yay, maşın, rəng, ancaq, təkər, alim, tünd, çay, hikmət, tətil, süfrə, xasiyyət, dostdan, ağac, uşaq, yarpaq, üçün, qədər və s.

➔ **İki və daha artıq müstəqil sözün məna və qrammatik cəhətdən birləşməsinə *söz birləşməsi* deyilir.**

Müstəqil söz dedikdə əsas nitq hissələri nəzərdə tutulur. Köməkçi nitq hissələri: qoşmalar, bağlayıcılar, ədatlar söz birləşmələrinin tərkibində iştirak edə bilir, amma söz birləşməsi yarada bilmir.

13. Qaydaya əsasən söz birləşməsinin yaranması üçün aşağıdakı xüsusiyyətlərdən hansının vacib olduğunu müəyyən edin.
- məna bağlılığı
 - sözlərin leksik mənaya malik olması
 - sözlərin yalnız qrammatik mənaya malik olması
 - qrammatik bağlılıq
 - fikir bitkinliyi
- ✓ *Fikirlərinizi ümumiləşdirin.*

14. Dialoqda altından xətt çəkilməmiş birləşmələri seçin və aşağıdakı kimi qruplaşdırın.

Mürəkkəb sözlər:

Söz birləşmələri:

✓ *Müqayisə aparın, ortaq və fərqli cəhətləri göstərin.*

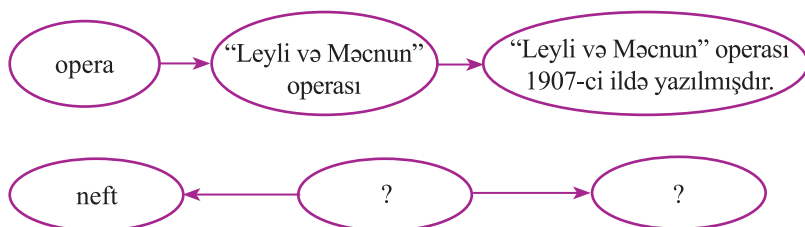
15. Aşağıdakı ifadələrin hər birinin xüsusiyyətlərini sadalayın və müqayisə aparın. Söz, söz birləşmələri və cümlələr fərqləndirən nədir? Fikirlərinizi əsaslandırın.

Kəlam, yadda qalan, yadda qalan kəlam, Bu, Nəsiminin kəlamlarıdır, atalar sözləri, Azərbaycanlıyam.

Nümunə:

yadda qalan kəlam – söz birləşməsidir, iki müstəqil sözdən ibarətdir, sözə nisbətən konkretlik bildirir.

16. Nümunəyə əsasən sxemi tamamlayın. Nə müşahidə etdiniz?

17. Sizcə, söz birləşmələrinin nitqdə rolu nədir?

18. İbn Sina və Bəhmənyar haqqında məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın. Təqdimatdakı slaydlara söz birləşmələrindən ibarət başlıq seçin.

AZ

Layihə işinə start verin. Bunun üçün yeni sözlər toplayın və onları əlifba sırası ilə qruplaşdırın.

Yazılışı	Deyilişi	Leksik mənası	Qrammatik mənası
axtarış	[axdərɨʃ]	axtarma işi	isim
marəqlı	[maraxlı]	dıqqət çəkən	sifət

Növbəti bölmələrdə də rast gəldiyiniz sözlərdən istifadə edərək lüğətyaratma işini davam etdirin.

QORI SEMİNARİYASINDA AZƏRBAYCAN ŞÖBƏSİ NECƏ AÇILDI

1876-cı ildə Gürcüstanın Qori şəhərində Qafqaz xalqlarının uşaqlarının təhsil alması üçün seminariya açılmışdı. Burada xristian uşaqlar “padşah xərci”nə oxuyurdular. Ancaq müsəlmanlardan da istəyən olsa idi, öz xərcinə uşaqlarını seminariyada oxuda bilərdi. Dövrünün görkəmli ziyalıları: Tiflisdə fəaliyyət göstərən Şərq dilləri üzrə baş *mütərcim* Mirzə Fətəli Axundzadə və Tiflis müsəlman məktəbinin şəriət müəllimi Mirzə Hüseyn Qayıbzadə Qori *seminariyasının* nəzdində Azərbaycan bölməsi açmaq xahişi ilə Qafqaz *canişini* Mixail Romanovun qəbuluna gedirlər. Nə qədər yalvar-yaxar etsələr də, dil töksələr də, canişin yola gəlmir. Deyir ki, şöbə açsalar da, oxuyan olmayacaq. M.F.Axundzadə həmin dövrdə Rusiyada və dünyada böyük zəka sahibi kimi şöhrət tapmış azərbaycanlı alim və ziyalıların adlarını çəkməyə başlayır. Mirzə Cəfər Topçubaşovu, Həsən bəy Zərdabini, Abbasqulu ağa Bakıxanovu, Mirzə Kazım bəyi xatırladır. Şəmistan Nəzirli “Qoridən gələn qatar” kitabında yazır: “Mirzə Fətəli Peterburq Universitetinin fəxri doktoru Mirzə Kazım bəy azərbaycanlıdır, bizim həmyerlimizdir”, – deyəndə canişinin sifətində heyrətə bənzər təəccüb yarandı. Bundan ruhlanan Mirzə Fətəli həmyerlisi haqqında daha ətraflı məlumat verir: “Mirzə Kazım bəy təkcə RUSİYA ELMLƏR AKADEMİYASININ müxbir üzvü deyil, o həm də Londonda BÖYÜK BRİTANIYA və İRLANDIYA KRAL CƏMİYYƏTİNİN üzvüdür. Kopenhagendə ŞİMALİ ANTİKVARİLƏR KRAL CƏMİYYƏTİNİN üzvü seçilmişdir. Üç dəfə Demidov mükafatını almışdır”. Bu söhbətlər sonda seminariyanın *nəzdində* Azərbaycan şöbəsinin açılması ilə nəticələndi.

Sizcə, müsəlmanlarla xristianlar arasında qoyulan fərqi səbəbi nə idi?

1. Nə üçün M.Romanov Azərbaycan şöbəsinin açılmasına razılıq vermirdi?
2. Mətni abzaslara ayırın, əsas faktları tapmaq üçün suallar tərtib edin və yoldaşlarınıza həmin suallarla müraciət edin.
3. Bu gün dövlətimizin təhsilin inkişafı üçün etdiklərini mətnin ilk abzasında verilmiş fikirlərlə müqayisə edin və nəticə çıxarın.
4. Mətni davam etdirmək üçün əlavə məlumatlar toplayın.

✓ Mətn əsasında dialoq qurun.

Nümunə: →

– Bilirsənmi ki, Qori müəllimlər seminariyası azərbaycanlıların dünyəvi təhsil almasında ilk addımlarını atdıqları təhsil ocağı olmuşdur?
– Əlbəttə. Onu da bilirəm ki, bu seminariya 1876-cı ildə Qori şəhərində fəaliyyətə başlamışdır.

- 5. Fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənalərini izah edin.
- 6. *Seminariya, lisey, gimnaziya* sözlərinin məna fərqlərini göstərin.
- 7. 4-cü cümlədə çoxmənalı sözləri tapın və fikrinizi müvafiq cümlələr qurmaqla əsaslandırın.
- 8. *Dil* sözünün həm omonim, həm də çoxmənalı olduğunu əsaslandırın.
- 9. Mətdən frazeoloji birləşmələri seçin və sərbəst söz birləşmələrindən fərqləndirin.
- 10. Mətdən söz birləşmələrini seçib yazın.
- 2 sözdən ibarət olanlar: 3 sözdən ibarət olanlar:
daha çox sözdən ibarət olanlar:

→ Söz birləşmələrinin quruluşuna görə iki növü var:

1. Sadə söz birləşmələri

2. Mürəkkəb söz birləşmələri

Sadə söz birləşmələri iki müstəqil sözdən (müstəqil Azərbaycan, istirahət mərkəzi), **mürəkkəb söz birləşmələri** isə üç və daha artıq müstəqil sözdən (Azərbaycanın üçrəngli bayrağı, Sabirin satirik şeirləri, vətəni göz bəbəyi kimi qorumaq) **ibarət olur.**

11. Söz birləşmələrini seçib quruluşunu müəyyən edin.

Ən doğru söz, təzə imarətin bəzək işləri, Azərbaycan memarlığı, razı olmaq, zirvəyə doğru yol, sənin üçün, lüğətin ilk cildi, dayaq olmaq, məsələ həll etmək.

✓ Bunlardan hansılarını söz birləşməsi hesab etmək olmaz? Fikirlərinizi əsaslandırın.

12. Verilən nümunələrə söz əlavə edib onları mürəkkəb söz birləşmələrinə çevirin.

Azərbaycanlı alim, ziyahıların fikirləri, Azərbaycan şöbəsi, seminariyanın məzunları.

13. Lüğətin köməyi ilə mətndə bütün hərfləri böyük yazılmış ifadələrin düzgün yazılışını müəyyənləşdirin.

➔ **Mürəkkəb adlar söz birləşməsi şəklində olur. Belə adların tərkibindəki bütün sözlər ayrı yazılır. *Ad və soyadlar, ölkə adları, idarə və təşkilat adları* və s. mürəkkəb adlar hesab edilir. Tərkibindəki bütün sözlərin baş hərfi böyük hərflə yazılan mürəkkəb adlar bunlardır:**

1. **Soyad, ad və ata adı:** Əliyeva Vəfa Bəxtiyar qızı;
2. **Ölkələrin, muxtar respublikaların və vilayətlərin adları:** Azərbaycan Respublikası, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri;
3. **Şəhər və rayon tabeliyində olan idarə və təşkilat adları:** Azərbaycan Respublikası Prezident Administrasiyası, Uşaqların Xilas Təşkilatı;
4. **Yüksək dövlət vəzifələri:** Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Milli Məclisin Sədri, Azərbaycan Respublikasının Baş Naziri;
5. **Tərkibində *gün* sözü olan və təqvimə düşən tarixi hadisələr:** Azərbaycan Dili və Azərbaycan Əlifbası Günü, Beynəlxalq Ana Dili Günü və s.

Bu tipli mürəkkəb adların tərkibində işlənən *oğlu, qızı, yanında, üzrə* sözləri kiçik hərflə yazılır.

14. Mürəkkəb adlardan istifadə etməklə kiçik mətn tərtib edin.

- 15. “Xalqın tarixində əhəmiyyətli rol oynamış ziyalılarımızı tanıyırmı?” mövzusunda müsahibə götürün. Bu zaman yerinə uyğun olaraq, görüşmə etiketlərindən və mürəkkəb adlardan istifadə edin. Müsahibə əsasında qısa mətn yazın.

□ *Müsahibə götürmək üçün yaddaş:*

1. Mövzunun müəyyənləşdirilməsi;
2. Sualların tərtib edilməsi;
3. Müsahibənin aparılacağı yer, məkan və şəxslərin müəyyənləşdirilməsi;
4. Alınan cavabların sistemləşdirilib yekunlaşdırılması.

YAXŞILIQ İTMİR

(“Qoridən gələn qatar” sənədli povestindən)

↓ xeyriyyəçi

↓ xeyirxah

XIX əsrin ortalarında Qazaxda günəmuzd fəhlə işləyən iranlı Məmmədli ağır zəhməti bahasına əlinə yaxşı maya salır. Bu zəhmətkeş hambal özünə on yeddi otaqlı bir imarət tikdirir. Əsrimizin əvvəllərində doğma vətəni İrana köçüb getmək istəyən Məmmədli evini hərraca qoyur. Sözsüz ki, hər kişi belə bir əzəmətli mülk ala bilməzdi. Qazaxda iki pullu, qızıllı kişi Məmmədlinin mülkünü almaq üçün müştəri düşür: Qıraq Kəsəməndən İsrafil ağa və Kosalardan Məşədi İbrahim. Onu da deyək ki, Qaçaq Kərəmlə qatı düşmən olan İsrafil ağa öz dövrünün böyük xeyriyyəçisi olmuşdur.

Şahidlər, mülk sahibi və alıcılar bir yerə yığılıb binaya qiymət qoyurlar. Əvvəlcə İsrafil ağa yüz qızıl verir, mülk sahibi başını bulayır. Məşədi İbrahim yüz əlli qızıl təklif edir, İsrafil ağa isə iki yüz. Mülk sahibi yenə razılaşmır... Nə isə, məzənnə belə-belə qalxır. Məşədi İbrahim “beş yüz qızıl”, – deyib dayanır. İsrafil ağa dinmir. Ağanın və mülk sahibinin susduğunu görən Məşədi İbrahim oğlu Müseyibi yanına çağırır deyir: “Bala, qaç evə, anana de, kalça gönünün arasında nə qədər qızıl varsa, versin, götür, gəl”.

Qızıllar gələndə qədər heyətdən səs-səmir çıxmır. İsrafil ağa inanmırmış ki, Məşədi İbrahimdə bu qədər qızıl olsun. Müseyibin gətirdiyi qızılları görən İsrafil ağa xeyir-dua verir:

– Məndən keçdi. Allah xeyir versin, Məşədi İbrahim, – deyir, – sağlıqla yaşayasan.

Qori seminariyasının Azərbaycan şöbəsi Qazaxa köçürüləndə səxavətli, xeyirxah niyyətli Məşədi İbrahim öz şəxsi mülkünü seminariyanın direktoru Firidun bəy Köçərliyə bağışlayır. Bu, səbəbsiz deyildi.

1914-cü ildə hərtərəfli maddi imkanı olan səxavətli maarifpərvər Məşədi İbrahim oğlu Müseyibi Qoriyə aparıb seminariyaya qəbul etdirir. İlk dəfə görüşüb tanış olduğu Firidun bəy Köçərli ilə dostluğun binasını qoyur. Təəssüf ki, ipə-sapa yatmayan, dəliqanlı gənc Müseyib il yarım oxuduqdan sonra seminariyanı atıb Qazaxa qayıdır. Vaxtını Kürdə balıq tutmaqda, çöldə dovşan ovunda, eyş-işrətdə keçirir.

Məşədi İbrahim isə oğlunun bu bivec hərəkətlərinə yanıb-yaxılırmış. O, Qazaxdan və onun kəndlərindən bir neçə kasıb, kimsəsiz uşağa maddi cəhətdən kömək edib Qori seminariyasına oxumağa göndərir. Oğlundan bir şey çıxmayacağını görən Məşədi İbrahim kimsəsizləri oxutmaqla təsəlli tapır.

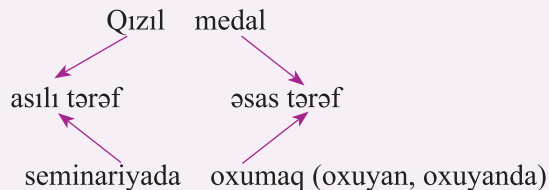
Şəmistan Nəzirli

1. Sizcə, mətnə verilən ad məzmununa uyğundurmu? Siz mətnə hansı adı verərdiniz?
2. Hər abzasdakı faktları seçin və münasibət bildirin.
3. Məşədi İbrahim öz şəxsi mülkünü nə üçün seminariyaya bağışlayır?
4. Məşədi İbrahimin oğlunun hərəkətinə münasibət bildirin. Necə düşünürsünüz, insan mütləq ali təhsil almalıdır?
5. Mətnədən çıxan əsas fikri müəyyənləşdirin.
6. “Mətnə hansı suala cavab yoxdur?” şərtinə əsaslanan tapşırıq hazırlasa idiniz, hansı suallardan istifadə edərdiniz?

7. Fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənalərini müəyyən edin. Onların qarşılığını tapın.
8. *Bina* və *maya* sözlərinin kontekstə uyğun mənalərini izah edin.
9. Mətnə məcazi mənada işlənmiş sözləri seçin və seçiminizi əsaslandırın.

→ Sözləşmədə I tərəf asılı, II tərəf əsas tərəf hesab edilir. Əsas tərəf təbə edən, asılı tərəf təbə olandır.

Sözləşmələrinin həm əsas, həm də asılı tərəfləri müstəqil sözlərdən ibarət olmalıdır. Tərəflər adlarla (*isim, sifət, say, əvəzlilik, zərflər*) və feilin təsriflənməyən formaları ilə ifadə olunur.

10. Mətnə fərqləndirilən sözləşmələrini aşağıdakı kimi qruplaşdırın.

Əsas tərəfi adlarla ifadə olunan	Əsas tərəfi feilin təsriflənməyən formaları ilə ifadə olunan
XIX əsrin ortaları	Qazaxda günəməzd fəhlə işləyən

→ Əsas tərəfin ifadə vasitəsinə görə söz birləşmələrinin iki növü var:

1) ismi birləşmələr; 2) feili birləşmələr.

Əsas tərəfi adlarla ifadə olunan söz birləşmələrinə *ismi birləşmələr* deyilir. Məsələn: baharın gəlişi, uşaq ədəbiyyatı, səfər təəssüratı, çalınan musiqi, çalışqan şagird.

Əsas tərəfi feilin təsriflənməyən formaları (*məsdər, feili sifət, feili bağlama*) ilə ifadə olunan söz birləşmələrinə *feili birləşmələr* deyilir.

Məsələn: el qeyrəti çəkən, vicdanla yaşamaq, ədalətlə həll etdikdə və s.

11. Aşağıdakı mətndən ismi və feili birləşmələri seçib quruluşuna görə növünü müəyyən edin. Mürəkkəb adları müəyyənləşdirin, yazılışına diqqət edin.

İsrafil ağa Kərbəlayev XX əsrin əvvəllərinə kimi Qazax qəzasının tanınmış xeyriyyəçi bəylərindən olub. O, indiki Ağstafa rayonunun Qıraq Kəsəmən kəndində bəy ailəsində anadan olmuşdur. Qazax şəhərində qədim hamam tikdirən İsrafil ağanın malı, mülkü (indiki 3 nömrəli məktəbin binası) dağıdılmış, özü isə 1917-ci ildə bolşeviklər tərəfindən Poylu körpüsündə güllələnmişdir.

Abbas Zamanovun tədqiqatlarına görə, 1912-ci ildə Mirzə Ələkbər Sabirin şeirlərini “Hophopnamə” adı altında nəşr etmək üçün keçirilən ianə toplanışında İsrafil ağa böyük həcmdə yardım göstərmişdir.

✓ Bu mətn “Yaxşılıq itmir” mətni ilə hansı baxımdan əlaqəyə bilər?

→ Tərkibində *şəhər, kənd, küçə, meydan, okean, dəniz, çay, körpü* və s. sözlər olan mürəkkəb adlarda **birinci söz böyük, ikinci söz kiçik hərflə yazılır**. Məsələn: Sakit okean, Xəzər dənizi, Kür çayı və s.

12. Nöqtələrin yerinə lazım olan sözləri yazıb fikrinizi əsaslandırın.

Poylu körpüsü → birləşmədir, çünki
İanə toplanışı →

13. “Təhsil imkanları bu gün” mövzusunda inşa yazın.

☐ Sizcə, təqdimatımızda lüğətə məxsus hansı prinsip pozulmuşdur?

1. Şeiri tələffüz qaydalarına uyğun olaraq düzgün intonasiya ilə oxuyun.

ANA DİLİ

(ixtisarla)

Dil açanda ilk dəfə “ana” söyləyirik biz,
“Ana dili” adlanır bizim ilk dərsliyimiz.
İlk mahnımız laylanı anamız öz südüylə
İçirir ruhumuza bu dildə gilə-gilə.

Bu dil bizim ruhumuz, eşqimiz, canımızdır,
Bu dil bir-birimizlə *əhdi-peymanımızdır*.
Bu dil tanıtmış bizə bu dünyada hər şeyi.
Bu dil əcdadımızın bizə *miras* verdiyi
Qiyətli xəzinədir ... onu gözlərimiztək
Qoruyub, nəsillərə biz də hədiyyə verək.

Ana dilim, səndədir xalqın əqli, hikməti,
Ərəb oğlu Məcnunun dərdi səndə *dil açmış*.
Ürəklərə yol açan Füzulinin sənəti,
Ey dilim, qüdrətinlə dünyalara yol açmış.
Səndə mənim xalqımın qəhrəmanlıqla dolu
Tarixi varaqlanır.
Səndə neçə min illik mənim mədəniyyətim,
Şan-şöhrətim saxlanır.
Mənim adım-sanımsan,
Namusum, vicdanımsan!

Bu dil tanıtmış bizə bu dünyada hər şeyi.
Bu dil *əcdadımızın* bizə qoyub getdiyi
Ən qiymətli mirasdır, onu gözlərimiztək
Qoruyub, nəsillərə biz də hədiyyə verək!

Ey öz doğma dilində danışmağı ar bilən
fasonlu ədəbızlar!
Qəlbinizi oxşamır qoşmalar, telli sazlar.
Bunlar qoy mənim olsun,
Ancaq Vətən çörəyi,
Sizlərə qənim olsun!

Bəxtiyar Vahabzadə

- 2. Şeirdəki əsas fikri müəyyən edin.
- 3. Müəllif nə üçün oxucunun diqqətini ilk dərsləyin adına cəlb edir?
- 4. Şair nə üçün ana dilimizi “xəzinə” adlandırır?
- 5. Sizcə, tarix və mədəniyyətimizlə dilimizin hansı əlaqəsi vardır? Fikrinizi faktlarla əsaslandıraraq ümumiləşdirin.
- 6. Şair ana dilini necə qiymətləndirir?
- 7. Ana dilində danışmağı özünə ar bilənlərə münasibətiniz necədir? Fikir-lərinizi əsaslandırın.

- 8. Şeirdən çoxmənalı və omonim sözləri seçin və izah edin.
- 9. Şeirdə hansı sözlər məcazi mənada işlənmişdir? Özünüz də məcazi mənəli birləşmələr yaradın.
- 10. Şeirdə fərqləndirilmiş söz və ifadələrin mənə çalarlarını izah edin.

➔ **Asılı tərəfin əsas tərəfi təyin etdiyi birləşmələrə *təyini söz birləşmə-ləri* deyilir. Bu birləşmələrin üç növü var:**

- I növ təyini söz birləşmələri;**
- II növ təyini söz birləşmələri;**
- III növ təyini söz birləşmələri.**

- 11. Şeirdən ismi birləşmələri seçib aşağıdakı kimi qruplaşdırın.

I tərəfi yiyəlik halda olmayan, II tərəfi mən-subiyyət şəkilçisiz birləşmələr	I tərəfi qeyri-müəyyənlik bildirən yiyəlik halda, II tərəfi mənsubiyyət şəkilçili birləşmələr	I tərəfi müəyyənlik bildirən yiyəlik halda, II tərəfi mənsubiyyət şəkilçili birləşmələr
ilk mahnı	ana dili	şagirdlərin ilk dərsləyi

➔ I növ təyini söz birləşməsi xüsusi şəkilçi olmadan formalaşır. Asılı tərəfi müxtəlif nitq hissələri ilə (*isim, sifət, say, əvəzlik, feili sifət, bəzi zərflər*) ifadə olunur. Belə birləşmələrin əsas tərəfi, əsasən, isimdən ibarət olur. Məsələn:

gümüş (<i>isim</i>) qaşığı (<i>isim</i>)	hündür (<i>sifət</i>) bina (<i>isim</i>)
həmin (<i>əvəzlik</i>) qız (<i>isim</i>)	aşağı (<i>zərf</i>) mərtəbə (<i>isim</i>)
çalınan (<i>feili sifət</i>) musiqi (<i>isim</i>)	xeyli (<i>say</i>) kitab (<i>isim</i>)

12. Aşağıdakı sxemlərə uyğun I növ təyini söz birləşmələri düzəldin.

<div>say</div>	+	<div>isim</div>	<div>feili sifət</div>	+	<div>isim</div>
<div>sifət</div>	+	<div>isim</div>	<div>əvəzlik</div>	+	<div>isim</div>
<div>zərf</div>	+	<div>isim</div>	<div>isim</div>	+	<div>isim</div>

✓ “Ana dili” şeirində bu sxemlərə uyğun söz birləşmələri varmı?

13. Uyğunluğu müəyyənləşdirin.

ağıllı	davranış	xoş	manat
orta	iradə	sürünən	fənlər
dəmir	mərtəbə	bütün	həşərat
üst	təhsil	yüz	söz

✓ Yaranan birləşmələr haqqında fikir mübadiləsi aparın. Hansı birləşmə məcazi mənalıdır?

14. “Dilim varsa, yaşayıram” adlı mühakimə xarakterli inşə yazın.

❑ Sözlərin düzgün tələffüz qaydasını göstərin.

MƏDİNƏ XANIM QIYASBƏYLİ

↓ maarifçi qadın

Azərbaycanda mənalı həyat yolu keçən dəyərli, ziyalı qadınlarımızdan biri Mədinə xanım Qiyasbəyli olmuşdur.

Mədinə xanım Qiyasbəyli 1889-cu ilin aprelində Qazax qəzasının Salahlı kəndində Mehdi ağa Vəkilovun ailəsində dünyaya gəlmişdir. Mədinə xanım Qiyasbəylinin maarifpərvər bir nəsilə, elmə, biliyə dəyər verən Mehdi ağanın ailəsində dünyaya gəlməsi onun gələcək həyatında mühüm rol oynamışdır.

Mədinə xanım ilk təhsilini evdə valideynlərindən almış, sonra Tiflisdə “Müqəddəs Nina” qız məktəbində oxumuşdur. Təhsilini əla qiymətlərlə başa vuran Mədinə xanım kənddə qızlar üçün məktəb açmaq qərarına gəlir. Ancaq mollaları, gerilik tərəfdarları çox olan, insanları cəhalət mənəngəsinə sıxılan bir əyalət kəndində bunu həyata keçirmək o qədər də asan deyildi.

Camaat qızlarını Mədinə xanımın məktəbinə verməyə cəsarət etmirdi. Bunu görən gənc Mədinə işə yaxın qohumlarının uşaqlarından başlayır. Əlbəttə ki, uğur qazanır. Yavaş-yavaş uşaqların sayı 30-a çatır.

* * *

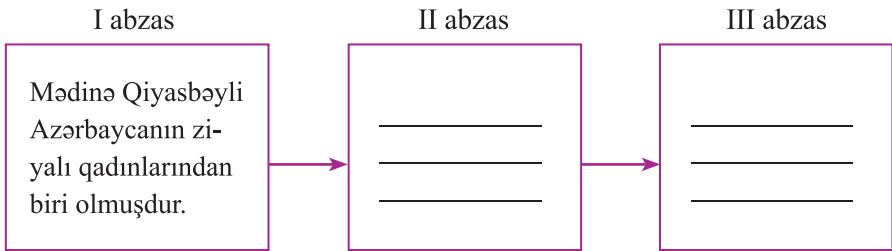
1. Müəyyən müddətdən sonra Mədinə xanım Qazaxda Xalq məktəbləri inspektoru təyin edilir və maarif işlərinin genişlənməsi üçün əlindən gələni əsirgəmir. Bacarığı və savadı onu tezliklə tanıdır. Bakıya köçən Mədinə xanım 1920-ci ilin martında burada savad kursunun açılmasına nail olur. Martın 10-da kurs milli hökumətin qərarı ilə rəsmiləşdirilir. Mədinə xanımı sayca ikinci olan qadın axşam kursunun müəllimi təyin edirlər. Az müddətdə 20-yə qədər savadlanmaq istəyən qadın buraya müraciət edir. Kursda Üzeyir Hacıbəyli, Xədicə xanım Ağayeva, Şəfiqə xanım Əfəndizadə dərs deyirlər.

2. Beləliklə, Salahlıda ilk kənd qız məktəbi formalaşır. Məktəbdə türk dili, hesab, təbiətşünaslıq, rus dili fənləri ilə yanaşı, musiqi dərsləri də tədris olunurdu.

3. 1910-cu ildə Mədinə xanım Şəhriyar bəy Qiyasbəyovla evlənərək Dağ Kəsəmən kəndinə gəlin köçür. Canı ilə, qanı ilə işinə bağlı olan biri dağ kəndində boş durarmı?! Orada da tezliklə qızları təhsilə cəlb etməyin yolunu axtarmağa başlayır. Nəhayət, qısa zaman içində Dağ Kəsəməndə qız məktəbi açmağa nail olur.

1. Abzasların ardıcılığını bərpa edin.
2. Hansı abzasda təkrarlar vardır? Onları aradan qaldırmağa çalışın.
3. Mədinə xanımı savad kursları açmağa nə vadar edirdi?
4. Sizcə, nə üçün insanların, əsasən, qadınların savadlanmasına imkan verilmirdi? Bu gün belə hallarla rastlaşırsınız mı?

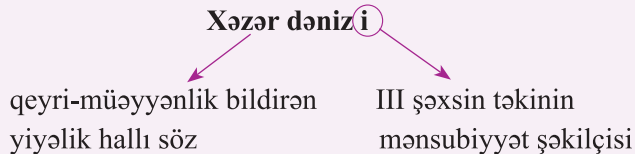
5. Hər abzasdakı əsas fikri müəyyənləşdirib 1-2 cümlə ilə ifadə edin. Aşağıdakı sxemdən istifadə edin.

6. *Dağ, qız* sözlərinin omonim olduğunu əsaslandırın.
7. *Cəhalət, əyalət, məngənə* sözlərinin leksik mənalərini izah edin.
8. *Ziyalı* sözünün sinonimini müəyyənləşdirin.
9. Mətnə fərqləndirilmiş birləşmələrin tərəflərini qrammatik cəhətdən təhlil edin. Əsas və asılı tərəflərdəki ortaq və fərqli cəhətləri göstərin.

→ Birinci tərəfi qeyri-müəyyənlik bildirən yiyəlik halda olan, ikinci tərəfi mənsubiyyət şəkilçili ismi birləşmələrə *ikinci növ təyini söz birləşmələri* deyilir.

II növ təyini söz birləşməsinin ikinci tərəfi yalnız III şəxsin təkinin mənsubiyyət şəkilçisini qəbul edir.

II növ təyini söz birləşmələrinin hər iki tərəfi, əsasən, isimlə ifadə olunur. Məsələn: ata öyüdü, məktəb həyatı, Azərbaycan ordusu.

10. Tərkibindəki sözlərdən biri səhv yazılmış söz birləşmələrini müəyyənləşdirib düzgün yazın. Söz birləşmələrinin tərəflərini qrammatik mənalara görə təhlil edin.

Sınıfdəki səs-küy ətrafı bürümüşdü. Bu an xoşsifət bir məllim sınıf otağına daxil oldu. *Uşaqlar* bu məllimi ilk dəfə görürdülər. Çünki o bu məktəbə təzə təyinat almış Asif müəllim idi. Asif müəllim bu nadinç uşaqlar *haqqında* xoş sözlər eşitməmişdi. Ona görə də onlara bir ibrət dərsi vermək istədi. Təbəşiri götürüb ləhənin qarşısına keçdi. “1” rəqəmini yazıb dedi:

Baxın, bu gördüyünüz *insanlıqdır*. Həyatda sahib ola biləcəyiniz ən dəyərli bir şeydir. Sonra “1”-in yanına “0” yazdı. Bu, uğurdur. Uğur qazanmış insan biri on edər.

Sonra müəllim bir “0” da əlavə edir: “Bu gördüyünüz isə təcrübədir. 10 olduğunuz vaxt sizi 100-ə qaldırar”. Beləliklə də, sıfırlar hər dəfə yeni məzmun yaradır: *bacarıq*, *ciddiyyət*, *sevgi*... Fikrini izah etdikdən sonra müəllim silgisini əlinə alaraq ən başdakı “1”i silir və söylədiyi fikri sona çatdırır:

“İnsanlıq yoxdursa, “0”ların əhəmiyyəti yoxdur”.

✓ *Mətnədəki əsas fikri şərh edin və əsas mətnlə əlaqələndirin.*

✓ *Fərqləndirilmiş sözlərin tələffüz formasını yazın. Fərqli tələffüzün səbəbini izah edin. Mətnədəki ikinci növ təyini söz birləşmələrini tapın. Onların tərəfləri arasına söz artırılıb-artırılmamasının mümkünlüyünü izah edin.*

11. *Savad kursu, qız məktəbi, sınıf otağı* birləşmələrinin tərəflərini ayrı-ayrılıqda və eyni zamanda cəm şəkilçisi ilə işlətməyə çalışın. Nə müşahidə etdiniz? Fikirlərinizi əsaslandırın.

➔ **II növ təyini söz birləşmələrinin tərəfləri arasına, əsasən, söz daxil etmək olmur.**

II növ təyini söz birləşməsinin tərəfləri eyni zamanda cəmlənə bilmir. Məsələn: aqillər sözü, aqıl sözləri.

Ancaq dilimizdə elə ikinci növ təyini söz birləşmələri vardır ki, onların hər iki tərəfi eyni zamanda cəm şəkilçisi ilə işlənə bilər. Məsələn: atalar sözləri, həmkarlar ittifaqları, elmlər doktorları.

12. “Maarifçi qadınlarımız” mövzusunda nəqli xarakterli qısa mətn yazaraq qəzet materialı hazırlayın.

MÜCRÜ

(ixtisarla)

O, gəlin köçəndə anası mücrü də qoydu **cehizinin üstünə**. “Gəlin mücrüsüz olmaz!”, – dedi.

Nənə yadigarı idi bu balaca, naxışları solğun mücrü. İndi də onun qisməti oldu.

O, üzük, *qızıl saat* və sırğalarını qoyardı mücrüyə. Mücrü paltar dola-bında ən yuxarı gözə qalxmışdı. Əzizlənirdi mücrü, sevilirdi mücrü...

Bir gün gəlin ana oldu. Əri hədiyyə ilə evə gəldi. Açıldı mücrü, *cavan ana qızıl boyunbağını* qoydu, örtüldü mücrü.

Və beləcə doldu mücrü.

Atanı müharibə apardı. Ehtiyac-la əlbəyaxa oldu ana. Gecəsi gündüzə, gündüzü gecəyə qarışdı ananın. Ancaq itirmədi özünü, itirə bilməzdi ana!

Bir dəqiqə də işsiz durmadı, bir dəqiqə də. Lakin çatışmırdı qazancı. *Beş uşağa* çatışmırdı qazancı ananın!

Açıldı mücrü, örtüldü mücrü. Nişan şeyləri, ər hədiyyələri bazara ayaq açdı... Kədər-lə açıldı mücrü, kədər-lə örtüldü mücrü... Boşaldı mücrü...

Bir gün **ananın ilki** sevincək evə gəldi. Diplomla gəldi. İlk diplom idi ki, onların evinə qədəm qoyurdu. Ali məktəb diplomu.

Ana doluxsuna-doluxsuna diplomu dodaqlarına apardı, bağrına basdı, gözlərində yaş görünəndə yadına çoxdan unudulmuş mücrü düşdü...

Mücrü niyə sevinclə açıldı? Fikrinizi faktlarla əsaslandırın.

Ananın əlləri, mehriban əlləri mücrüyə toxunanda mücrü sanki cana gəldi, sevincək açıldı mücrü, diplomu ağuşuna aldı, gülüm-sədi, sevincək örtüldü mücrü. Evə ikinci diplom gəldi. Açıldı mücrü, örtüldü mücrü. Üçüncü... dördüncü... beşinci... Tamam doldu mücrü.

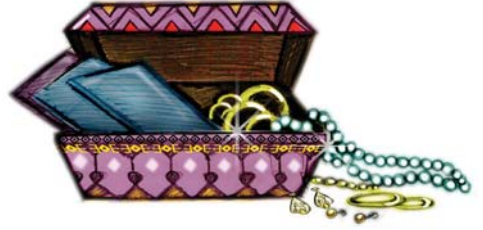
Ana oxşadı mücrünü. Gözünün qabağına çox şeylər gəldi, çox şeylər!

Mücrünü öz yerinə qoyanda anaya o, indi ağır, əvvəlkindən qat-qat ağır gəldi.

Son cümləyə mü-nasibət bildirin.

Ana yanılmamışdı. O sərvət hara, bu sərvət hara?!

Gülhüseyn Hüseynoğlu

1. Nə üçün mücrü əvvəlkindən daha ağır gəldi?
2. Diplom nə üçün sərvət hesab edilir?
3. Bu mətn dilinə görə əvvəlki mətnlərdən nə ilə fərqlənir?
4. Mətni bitkin hissələrə ayırın və hissələr arasındakı əlaqəni müəyyən-
ləşdirin.
5. Mətni dialoq şəklində qurmağa çalışın. Sizcə, bu mətni dialoqa çevir-
mək olarmı? Gəldiyiniz qənaəti əsaslandırın.
6. “O sərvət hara, bu sərvət hara” ifadəsi bu bölmədə öyrəndiyiniz hansı
mətndəki əsas fikrlə üst-üstə düşür? Fikrinizi əsaslandırın.

7. *Qazanc* və *maaş* sözlərinin sinonim olmadığını əsaslandırın.
8. Mətndən məcazi mənalı sözləri seçin. Həmin sözlərin həqiqi və məcazi mə-
nalarını müqayisə edin. Həqiqi mənada müvafiq sözlərlə işlədin.

9. Mətndən ismi birləşmələri seçib aşağıdakı kimi qruplaşdırın.

I növ təyini söz birləşmələri: II növ təyini söz birləşmələri:

✓ *Mətndə fərqləndirilmiş söz birləşmələrini tərəflərinin ifadə vasitələrinə
görə müqayisə edin.*

✓ *Mətndə çərçivəyə alınmış birləşmələrlə qruplaşdırdığınız birləşmələri mü-
qayisə edin. Hansı fərqi gördünüz?*

➔ **Birinci tərəfi müəyyənlik bildirən yiyəlik halda, ikinci tərəfi mən-
subiyyət şəkilçili ismi birləşmələrə üçüncü növ təyini söz birləşmə-
ləri deyilir.**

**III növ təyini söz birləşməsinin I tərəfi bütün şəxs əvəzlilikləri ilə
ifadə olunduğu üçün II tərəfi hər üç şəxs üzrə mənsubiyyət şəkil-
çisini qəbul edə bilir.** Məsələn: onun sualı, sənin fikrin, mənim bili-
yim, bizim həyatımız, sizin arzunuz, uşaqların cavabları və s.

**III növ təyini söz birləşmələrinin tərəfləri, əsasən, isimlə ifadə olu-
nur:** Leylanın arzusu, meyvənin ətri, gülün tərəvəti, müharibənin dəh-
şəti və s.

10. Aşağıdakı sxemlərə uyğun III növ təyini söz birləşmələri düzəldin.

isim + isim sifət + sifət ? + ?

✓ Sxemlərin və onlara uyğun söz birləşmələrinin sayını artırın.

→ **III növ təyini söz birləşməsinin tərəfləri arasına söz daxil etmək olur.** Məsələn: şəhərin küçələri – şəhərin geniş küçələri, binanın mərtəbəsi – binanın beşinci mərtəbəsi.

III növ təyini söz birləşməsinin tərəfləri həm ayrılıqda, həm də eyni zamanda cəmlənə bilər. Məsələn: ağacların yarpağı, gül ləçəkləri, uşaqların kitabları, şagirdlərin çantaları və s.

11. Mətnə işlənmiş hansı ismi birləşmələr təyini söz birləşmələrinə aid edilə bilməz? Səbəbini izah etməyə çalışın.

12. Doğru və yanlış fikirləri müəyyənəldirin.

II növ təyini söz birləşmələrinin tərəfləri arasına istənilən qədər söz artırmaq olar.

I növ təyini söz birləşmələrinin tərəfləri xüsusi şəkilçi olmadan formalaşır.

III növ təyini söz birləşmələrinin asılı tərəfi bütün şəxs əvəzlilikləri ilə ifadə oluna bilər.

I növ təyini söz birləşmələrinin asılı tərəfi yalnız isimlərlə ifadə olunur.

doğru

yanlış

A)

B)

C)

D)

E)

13. *Axşamınız xeyir, salam, gecəniz xeyrə qalsın, görüşənədək* etiketlərindən istifadə etməklə “Dostumun babası ilə söhbət” adlı kiçik dialoq qurun. Dialoqu dərslikdəki 1-ci dialoqun davamı kimi formalaşdırın, öyrəndiyiniz söz birləşmələrindən istifadə edin.

Sınıf müəllimimiz Çimnaz xanım elə aydın, elə gözəl danışır ki, biz hamımız maraqla ona qulaq asırıq. Həm sözləri gözəl və aydın deyir, həm də səsi gözəldir. Mənim ürəyimdə hamıdan gizlin bir neçə arzum var; biri odur ki, Çimnaz müəllim kimi gözəl və aydın danışım!

Dərsi izah edib qurtarandan sonra Çimnaz müəllim soruşdu:

– Kimin nə sualı var?

Fatma əlini qaldırdı:

– Müəllim, dərstdən kənar sual vermək olar?

– Olar! – deyə müəllim icazə verdi.

– Müəllim, bəxtə inanmaq olar, olmaz? – deyə Fatma nazik səslə soruşdu.

– Niyə soruşursan, Fatma? Yəqin ki, kiminləsə mübahisəniz olub, hə?
– deyə müəllim Fatmadan xəbər aldı.

Fatma pörtüb qızardı, cavab vermədi.

Fatma da mənim kimidir. Yalan danışa bilmir, yalan danışanda özünü elə itirir ki, o saat yalan dediyi bilinir.

Bəxt haqqında Səfa ilə olan mübahisəmiz mənim yadıma düşdü.

Fatmanın susub qaldığını görən Səfa əlini qaldırdı. Müəllim ona söz verdi:

– Müəllim, bizim mübahisəmiz olub: mən deyirəm, adamın gərək bəxti olsun, Fatma deyir ki, bəxt-zad boş sözdür!

Səfa oturmaq istədi, lakin müəllim qoymadı:

– Mən istəyirəm, hərə öz fikrini sübut etsin, dəlil gətirsin – bəxtə inanlar da, inanmayanlar da. Odur ki sən başla, de görək, nəyə əsasən bəxtə inanırsan?

– Müəllim, neçə dəfə sınamışam. Elə gün olub ki, mən də, Hüseyn də dərsi hazırlamamışıq, amma siz, müəllim, məndən soruşmusunuz, Hüseynəndən yox. Nə üçün? Çünki Hüseynin bəxti var, mənim bəxtim yoxdur. Hər şey də belə.

– Yaxşı, Fatma, indi sən de görək, niyə bəxtə inanmırsan?

– Çünki bəxt olsaydı, müəllim, Səfanın da köməyinə çatardı, sizi Səfadan dərs soruşmağa qoymazdı. Deməli, bəxt yoxdur.

Hamı güldü. Müəllim də güldü. Lakin sonra sınıfı sakit edib dedi:

– Uşaqlar, sizə bir hekayə danışacağam. Nəticəni özünüz çıxarın. Bir kolxozda iki briqadir var imiş: Əli və Məhəmməd. Əli heç bir işini vaxtında görməzmiş, şumu gecikdirərmiş, torpağa toxumu gec səpərmiş. Məhəmməd ağacların dibini mart ayında belləyib-boşaldanda Əli aprelin axırında aylarmış, yayda və payızda onun sahəsi hamınıninkindən az məhsul verəndə deyərmiş: “Neyləyim, mənim bəxtim yatıb!” Bir dəfə onun bu sözünü eşidən ağıllı və zirək Məhəmməd ona deyir: “Ay bədbəxt,, !”

*Məhəmmədin ona nə dediyini bilmək üçün **sən, bəxt, yat, öz, yat** sözlərini əlaqələndirib cümlə qurun.*

– Uşaqlar, buradan nə nəticə çıxarmaq olar?
Bir neçə uşaq əlini qaldırdı. Müəllim isə sözü Səfaya verdi.

– Səfa, sən də görüm, nə nəticə çıxarmaq olar?

Səfanın cavabını müəyyənləşdirmək üçün çərçivədə verilmiş sözləri ardıcıl düzmək lazımdır.

*Siz necə düşünürsünüz, insan həyatında **bəxt, yoxsa zəhmət vacibdir?***

1	2	3	
bəxt	o nəticə	insanın öz işi,	
5	6	7	4
öz əməlidir!	Müəllim,	öz zəhməti,	çıxarmaq olar ki,

Mirzə İbrahimov

1. “Pərvizin həyatı” povestindən ixtisarla verilmiş hissəyə söz birləşməsi ilə ifadə olunmuş ad qoyun. Seçiminizi əsaslandırın.
2. Nə üçün Çimnaz müəllim suala birbaşa cavab vermir, uşaqlara hekayə danışır?
3. “İnsan yalnız öz zəhməti və bacarığı sayəsində irəli gedə bilər” fikri ətrafında fikir mübadiləsi aparın. Fikirlərinizi faktlarla əsaslandırın.

4. *Kolxoz və briqadir* sözlərinin işlənmə əhatəsinə və mənşəyinə görə növünü müəyyən edin. Bunun üçün aşağı siniflərdə öyrəndiklərinizi xatırlayın.
5. *Bəxt, qismət, tale* sözlərini sinonim hesab etmək olarmı? Fikrinizi izah edin.

6. Mübahisə, münaqişə və bəhs sözlərinin leksik mənalərini izah edin. Onların fərqi nədədir?

7. Mətnə altından xətt çəkilmiş birləşmələrin əsas tərəfinin nə ilə ifadə olunduğunu müəyyənləşdirin. Buna əsasən də söz birləşmələrinin növünü müəyyən edin.

→ Əsas tərəfi feilin təsriflənməyən formaları ilə ifadə olunan birləşmələrə **feili birləşmələr** deyilir. Məsələn:

Məktub yazmaq, məktub yazan, məktub yazanda

Feili birləşmələrin üç növü var:

Məsdər tərkibləri: vətənə dönmək, tapşırığı yerinə yetirmək

Feili sifət tərkibləri: vətənə döənən, tapşırığı yerinə yetirən

Feili bağlama tərkibləri: vətənə dönəndə, tapşırığı yerinə yetirəndə

Məsdər, feili sifət və feili bağlamalar özlərindən əvvəl gələn sözləri özlərinə tabe edib tərkib yaradır. Tərkiblər sintaktik təhlil zamanı müəyyən edilir və bir suala cavab verib vahid bir cümlə üzvü olur.

8. Mətnəki frazeoloji birləşmələri seçib onları feili birləşmələrlə müqayisə edin.

9. Nöqtələrin yerinə lazım olan sözləri yazıb fikrinizi əsaslandırın.

sualın cavabını bilməyəndə
müəllimdən razı qalan
nəsihətdən nəticə çıxarmaq

→ → →

..... birləşmədir, çünki

10. Aşağıdakı cümlələrdən istifadə edərək kiçik mətn qurun.

Söz birləşmələrinin nitqdə praktik əhəmiyyəti böyükdür. Belə ki söz birləşmələri

11. Bölməni yekunlaşdırarkən “Mən bu bölmədən öyrəndim ki, ...” adlı inşə yazın.

II TARİXİN DAŞ YADDAŞI

1. Tələffüz qaydalarını gözləməklə dialoqu oxuyun.

– Görürsən, Bakımız gündən-günə necə gözəlləşir?

– Hə, müasir tikililər şəhərə xüsusi gözəllik verir.

– Tarixin şahidi olan memarlıq abidələri müasir tikililərlə bir *harmoniya* yaradır, tarixlə müasirliyi əlaqələndirir.

– Məncə, sabahın şəhərlərini yaradan memarların yalnız bir *fəlsəfəsi* var: tək insanlar rahat yaşasınlar, tək insanlar gözəllikdən zövq alsınlar.

– Hər daşında bir hikmət gizlənən, hər daşında tarixlərin nişanını yaşadan Azərbaycan memarlıq nümunələri xalqımızın nəyə qadir olduğuna əyani sübutdur.

– Türk şairi Nazim Hikmət Azərbaycanda olarkən demişdir: “Bu xalqın nəyə qadir olduğunu bilmək üçün baş sındırmayın, təkcə memarlıq abidələrinə baxsanız, bəs edər”.

– Teymurləngin saray *salnaməçisi* Şərafiddin əl Yəzidi “Zəfərnəmə” əsərində Səmərqənd saraylarını ucaldan azərbaycanlı ustaların yüksək sənətkarlığından ürək dolusu danışır və bu ustaların zorla Səmərqəndə aparıldığını qələmə alır.

– Ən maraqlısı budur ki, orta əsr coğrafiyaşünası Əbdürrəşid Bakuvi Azərbaycana gələrkən iti axarlı Arazın üstündəki Diya-əl-Mülk körpüsünün möhtəşəmliyinə heyran qalmış, bu yüksək sənət əsərini “dünyanın 7 möcüzəsindən biri” adlandırmışdır.

İlk cümləyə hansı müraciət etiketini artırmaq olar?

Həqiqətənmi, memarlıq abidələri xalqın qüdrətini nümayiş etdirir?

Diya-əl-Mülk körpüsü haqqında məlumat toplayın.

– İstanbulda 2 qitəni birləşdirən körpüyə, Peterburqun bəyaz gecələ-rində gəmi karvanlarını okeana yola salan asma körpülərə baxanda az qa-lıram ki, mən də körpü salam.

– Hansını deyəsən? Kərpic memarlığının incisi sayılan Naxçıvan-Bərdə abidələri, Bakı-Şirvan memarlıq kompleksləri, Şəki-Şirvan sarayları, adicə çay daşından ucaldılmış Gəncə-Ordubad imarətləri, karvansaralar, ovdanlar...

– Hələ müasir tikililər. Onlar nə qədər gözəldir! Bu gün Bakıya gələn tu-ristlər bu şəhərin qeyri-adi gözəlliyindən heyranlıqla danışırlar.

- 2. Dostların söhbətini davam etdirməyə çalışın. Ölkəmizdəki müasir tiki-lilərə münasibət bildirin.
- 3. Dialoqdan hansı nəticəni çıxardınız? Nəticəyə əsasən dialoqu adlan-dırın.
- 4. Hadisələri III şəxsin dilindən danışın. Bunun üçün səhifə 8-də verilmiş nümunədən istifadə edin.
- 5. Azərbaycanda dünyanın möcüzəsi sayıla bilən hansı abidələr var?
- 6. “Memarlığımız dünən və bu gün” mövzusunda fikir mübadiləsi aparın.

- 7. Fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənalərini izah edin.
- 8. *Memarlıq, memar, memarlıq abidələri* dialoq üçün açar söz hesab edilə bi-lərmə? Fikrinizi əsaslandırın.
- 9. *Müasir* sözünün sinonimini və istifadə dairəsini izah edin.
- 10. Mətdəndən məcazi mənalı sözləri tapın, onların müvafiq əsas sözlə əlaqəsini göstərin.
- 11. Hansı cümlələrdə söz birləşməsi var? Həmin söz birləşmələrinin tərəfləri bir-biri ilə necə əlaqələnmişdir?
- 12. Çərçivəyə alınmış cümlədə sözləri əlaqələndirən şəkilçiləri qrammatik cə-hətdən izah edin.
- 13. Qrammatik şəkilçilərin sözlərin əlaqələnməsindəki rolunu izah edin.
- 14. Verilmiş sözlərdən cümlə qurmaq üçün onları qrammatik cəhətdən əlaqələn-dirin. Fikirlərinizi bölüşün. Nəticə çıxarın.

Tarix, şahid, ol, memarlıq, abidə, müasir, tikili, bir, harmoniya, yarat

→ Söz birləşmələrini və cümlələri yaradan sözlər məna və sintaktik baxımdan əlaqələnir.

Sintaktik əlaqənin 2 növü var: *tabesizlik* və *tabelilik əlaqəsi*.

15. Dialoqda sadalanan sözlər olan cümlələri köçürün. Həmin sözlər bir-birindən asılıdır mı?

→ **Tabesizlik əlaqəsi ilə bağlanan sözlərin biri digərinə tabe olmur, hər biri aid olduğu sözlə əlaqələnir.**

*Apar, özün apar cəbhəyə bizi,
Apar qəlbimizi, iradəmizi. (S.Vurğun)*

↓
tabesizlik əlaqəsində olan sözlər

16. Mətdən tabesizlik əlaqəsində olan sözləri seçib yazın.

Bakı Azərbaycanın ən gözəl tarixi şəhərlərindən biridir. O, Xəzər dənizi sahilində amfiteatr şəklində yerləşir. Bakının dənizətrafı zonasında bir çox yeniliklər həyata keçirilir. Yeni, müasir binalar tikilir, köhnələr bərpa edilir.

Dənizkənarı bulvarda yerləşən Xalça Muzeyi, “Bakı Biznes Mərkəzi”, “Park bulvar”, “Bakı Kristal zalı” və başqa tikililər öz müasir görünüşü və gözəlliyi ilə hamını heyran edir. Dövlət Bayrağı Meydanı da Xəzərin sahilində – Bakı şəhərinin Bayıl sahəsində yerləşir.

✓ Mətdən mürəkkəb adları seçin.

✓ Dövlət Bayrağı Meydanının yaranması və açılışı barədə məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın.

→ Bir çox tikililərə, orden, medal, qəzet, jurnal və s. verilən adlar dırnaq içində yazılır.

Bayrağımız dövlətçiliyimizin və müstəqilliyimizin rəmzidir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2007-ci il noyabrın 17-də “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağı Günü”nin təsis edilməsi haqqında” sərəncam imzalamışdır. Bu sərəncama əsasən, hər il noyabr ayının 9-u Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağı Günü kimi qeyd edilir.

*Sənsən azadlıq eşqim, sənsən Hür, – deyəcəyəm
Ən son nəfərimdə də sənə şəir deyəcəyəm.
Şuşada sən qonduğun daşa pır deyəcəyəm.
Çəkəcəyəm gözümə kölgən düşən torpağı,
Azərbaycan bayrağı!
Azərbaycan bayrağı!*

(Rəmiş Qusarçaylı)

- Verilən materiallardan istifadə etməklə əlavə məlumatlar da toplayıb “Bayrağım kimliyimdir” adlı təsviri xarakterli esse yazın.

17. Müasir Azərbaycan memarlarından kimləri tanıyırsınız? Onlar haqqında məlumat toplayıb kiçik məqalə yazın.

❑ Məqalə yazmaq üçün yaddaş:

1. İlk növbədə mövzunu müəyyənləşdirin.
2. Müxtəlif mənbələrə müraciət edərək məlumat toplayın.
3. Mövzuya öz münasibətinizi bildirin.
4. Nəticə yazın.

Əsas hissə

“Müqəddəs Nina” məktəbinin məzunu olan Zivər Məmmədova öz istedadı və bacarığı ilə hamının diqqətini cəlb etmiş, gənc yaşlarından müxtəlif layihələrə cəlb olunmuşdur. Fəaliyyətə rəssam kimi başlamışdır.

Zivər xanım Azərbaycan mədəniyyəti tarixində nəinki ilk qadın heykəltəraş, hətta peşəkar skripka ifaçısı olan ilk qadın kimi də iz qoymuşdur. Bir müddət Üzeyir Hacıbəylinin tələbəsi olan və onu əfsanəvi şəxs hesab edən, bəstəkarın musiqi dünyasına bələd olan Z.Məmmədova müəlliminin portretini çəkmək qərarına gəlir. Maraqlıdır ki, bu rəsm əsəri Ü.Hacıbəylinin naturadan çəkilmiş yeganə portreti kimi tarixə düşüb. Getdikcə püxtələşən gənc heykəltəraş sonralar daha bir müəllimi – rəssam Əzim Əzimzadənin Fəxri xiyabandakı büstü üzərində çalışır və işini uğurla başa vurur.

Giriş hissə

Heykəltəraşlıq çətin bir sənətdir. Bunun üçün xüsusi bir istedad, güclü əl, dəqiq iş planı, materialla işləmək, üz cizgilərini qabarıq və ifadəli göstərmək bacarığı tələb olunur.

Adətən, heykəltəraşlıq sənəti haqqında danışılanda bu sahənin müəxəssisləri kimi daha çox kişilər haqqında danışılır. Ancaq unutmaq olmaz ki, bu mürəkkəb sahənin nümayəndələrində qadınlar arasında da rast gəlinir.

Nəticə

Çəkdiyi portretlər əsasında hazırladığı abidələr əzəməti və özünəməxsusluğu ilə dərhal diqqəti cəlb edir.

Azərbaycan qadınının incəsənətin bütün sahələrində milli mədəniyyətin inkişafına, peşəkar heykəltəraşlıq məktəbinin təşəkkülünə verdiyi töhfələr danılmazdır.

Əziz şagirdlər! Bu bir nümunədir. Təqdim olunan yaddaşdan istifadə edərək özünü də istədiyiniz mövzuda məqalə yazmağa bilərsiniz.

Yazdığınız məqaləni layihə kimi hazırlayacağınız qəzetin uyğun səhifəsində yerləşdirin.

...Çoxdanın əhvalatıdır. İnstitutda oxuduğum vaxtlar idi. Xoş bir təsadüf nəticəsində maestro Niyazinin evində ziyafətdə iştirak etmək xoşbəxtliyi mənə nəsib olmuşdu.

Maestro Türkiyədən təzəcə qayıtmışdı. O, bir il idi ki, İstanbulda Çaykovskinin “Qaratoxmaq qadın” operasını tamaşaya hazırlayırdı. Bütün ziyafət iştirakçıları: respublikanın tanınmış elm, mədəniyyət, incəsənət xadimləri, yaxın dostlar, qohumlar maestronun şirin türk ləhcəsində söylədiyi *təəssürlərə*, müasir türk musiqisi və sənətçiləri haqqındakı mənalı *mülahizələrinə* məmnuniyyətlə qulaq asırdılar.

Mənim üçün – böyük sənət yoluna yenicə qədəm qoymuş tələbə me-mar üçün maestro Niyazinin hər fikri, hər mülahizəsi son dərəcə qiymətli idi. Odur ki yaranmış qısa pauzadan istifadə edərək cürətlənib *maestro*-dan soruşdum:

– Hörmətli maestro, söhbətinizə müdaxilə etdiyimə görə mənə əfv edərsiniz, lütfən aydınlaşdırın, ümumiyyətlə, sənətdə müasirlik nə deməkdir?

Müasirlik dedikdə nə başa düşünürsünüz?

Maestro mənə tərəf dönüb əvvəlcə gülümsədi, sonra ciddi görkəm alıb belə dedi:

– Yavrum, siz hələ çox gəncsiniz, bu sözlərimi yadınızda yaxşı saxlayın: köhnəlmiş və ya müasir sənət əsəri olmur. Əgər əsər yüksək sənətkarlıqla yaradılmışsa, demək, o, həmişə, bütün dövrlərdə müasirdir. Özünüz deyən, Şekspirin hansı əsəri bütün dövrlər üçün müasir deyil?

Sonra isə o, üzünü qonaqlara tutub, bir qədər sinirli əlavə etdi:

– Bizim bəzi özündənrazı bəstəçilərimiz mənim iradlarımdan, öyüd-nəsihətlərimdən inci-yirlər, “biz müasir ruhda yazırıq” söyləyirlər, əcəba, Üzeyir bəy bu gün də müasir deyilmi?

Maestronun sualına siz necə cavab verərdiniz? Fikir mübadiləsi aparıb dialoq qurun.

Qonaqların hamısı maestronun fikri ilə razılaşdı.

Bu xoş görüşdən illər keçdikdən sonra mən dərk etdim ki, böyük Niyazinin *sənət meyarı* me-marlığa nə qədər də uyğun gəlir!.. Dönə-dönə əmin oldum ki, biz BU GÜNÜN memarlığını yaradarkən KEÇMİŞƏ kor-koranə yox, *novatorcasına*, yeni baxışla müraciət etməliyik. Ağsaqqallara, müdriklərə müraciət edən kimi! Ehtiramla, hörmətlə, amma yeni baxışla...

Ömər Qoçulu

“Daşa dönmüş musiqi” kitabından

1. Mətni adlandırın və əsas fikri müəyyənləşdirin.
2. Mətnə *bu gün* və *keçmiş* sözlərinin böyük hərflə verilməsinin səbəbini izah edin.
3. Mətndəki hansı fakt sizi daha çox təsirləndirdi? Niyə?
4. Maestro Niyazi haqqında məlumat toplayın. Ona “maestro” deyər müraciət edilməsinin səbəbini araşdırın.
5. Maestro haqqında kiçik mətn hazırlayıb mətnin uyğun bildiyiniz hissəsinə əlavə edin.

6. *Əfv edərsiniz, lütfən, yavrum, sinirli, acəba* sözlərini qarşılıqlı ilə əvəz edib cümlədə işlədin.
7. Fərqləndirilmiş sözlərin sinonimlərini tapın. Onlar həmişə bir-birini əvəz edə bilirmi?
8. Mətndəki etiketləri seçib məna növünü müəyyənləşdirin.

9. Siz aşağı sinifdə mübtəda ilə xəbərin uzlaşması mövzusunı keçmişsiniz. Həmin qaydanı nəzərə alıb, mətnə altından xətt çəkilmiş cümlələri seçib yazın və mübtəda ilə xəbəri tapıb onların necə uzlaşdığını izah edin.

➔ **Asılı tərəfin şəxsə və kəmiyyətə görə əsas tərəfə uyğunlaşmasına *uzlaşma əlaqəsi* deyilir. Uzlaşma əlaqəsi:**

1) mübtəda və xəbərin;

2) II və III növ təyini söz birləşmələrinin tərəfləri arasında olur.

Mübtəda hansı şəxsdədirsə, xəbər də ona uyğun şəxs (xəbərlik) şəkilçisi qəbul edir. Məsələn:

Siz ← *xeyirxahsınız. (II şəxs)*

Maestro ← *gülümsədi. (III şəxs)*

Mübtəda həmişə əsas, xəbər isə asılı tərəf olur.

Biz layiqli davamçılıq.

əsas tərəf *asılı tərəf*

Şəxsə görə uzlaşma, əsasən, pozulmur. Kəmiyyətə görə uzlaşma I və II şəxslərdə mütləqdir, pozulmur. III şəxsin cəmində isə ola da bilər, olmaya da bilər:

Onlar ← *şagirdirlər.*
 ← *şagirdidir.*

10. Mətnin son abzasında uzlaşma əlaqəsində olan sözləri seçib yazın.
11. Hansı cümlələrdə uzlaşma əlaqəsi pozulub? Səhvləri düzəltməklə mətni köçürün.

Azərbaycanda qədim qurğuların geniş yayılmış bir növü kurqanlardır.

Tədqiqatçılar Kiçik Qafqazın ətəklərini, haqlı olaraq, “kurqanlar bölgəsi və kurqanlı çöllər” adlandırırlar. Abşeron ərazisində e.ə. III–II minilliklərə aid çoxlu sayda kurqanlar vardır. Onlar Dübəndidə, Türkan kəndləri yaxınlığında və Abşeron yarımadasının quzey sahillərinin digər sahələrində aşkar edilmişdir. Goranboy rayonunun ərazisi kurqanlarla çox zəngindir. Burada Şadlı kəndi yaxınlığındakı düzənlikdə böyük və kiçik süni təpəciklərdən ibarət geniş kurqan sahəsi mövcuddur.

✓ **Kurqan** sözünün leksik mənasını aydınlaşdırın.

✓ Mətnə yazılışı ilə deyilişi fərqlənən sözləri müəyyənəldirin.

12. Mətni oxuyun, uzlaşma əlaqəsində olan sözləri seçib cədvələ əsasən qruplaşdırın. Tabesizlik əlaqəsi ilə bağlanan sözlərin işləndiyi cümlələri tapın.

İnsan zəkası inkişaf etdikcə tağbəndli məbədlər, təmtəraqlı imarətlər, uca göydələnlər bütün dünyanı tutdu. Obalar, şenliklər şəhərlərə çevrildi, əlçatmaz, ünyetməz buzlaqlar diyarına da, göylərindən od yağan səhralara da iz düşdü, yol açıldı. Bir vaxt gildən, kərpicdən, daşdan qurub-yaradan memarlar sürət və texnika əsrinin bütün imkanlarından istifadə etmək üçün yeni, müasir materiallara əl atdılar: beton, şüşə, plastika, metal...

Amerikanın, Avropanın iri şəhərlərində dəbdə olan ən müasir memarlıq üslubu sayılan Xaytek üslubunda beton, şüşə, plastika və metaldan yaranan memarlıq əsərləri son dərəcə qeyri-adi.

Parisin, əsasən, klassik üslubda ucaldılmış imarətləri arasında Pompidu İncəsənət Mərkəzi qeyri-adi görkəmi ilə görənləri heyran edir. Bu mərkəzin müəllifləri, Xaytek üslubunun əsasını yaradan memarlar Avropada kifayət qədər məşhur olan Rentso Piano və Riçard Rocersdir.

“Xaytek” ingiliscə *yüksək texnologiya* sözlərinin qısaltılmış şəkli.

Uzlaşma əlaqəsi		
Mübtəda ilə xəbər arasında	II növ təyini söz birləşmələri arasında	III növ təyini söz birləşmələri arasında
Yol açıldı.	insan zəkası	mərkəzin müəllifləri

- ✓ Sizcə, respublikamızda Xaytek üslubunda tikilmiş binalar varmı? Mətdəki məlumatdan istifadə edərək həmin binaları müəyyənləşdirməyə çalışın.
- ✓ Mətnlərdən (səh. 33, 35) istifadə edərək “Müasir üslub klassik üsluba əsaslanır” mövzusunda fikir mübadiləsi aparın.

13. Doğru olanı seçməklə cümlələr tamamlayın.

Bütün elmlərin açarı ...

sual işarələridir.

sual işarəsidir.

Tarixçilərin hamısı bu fikirlə ...

razılaşıır.

razılaşırlar.

Oyunçular bu dəfə fürsəti əldən ...

vermədi.

vermədilər.

Tarix deyil, xətlər ...

təkrarlanır.

təkrarlanırlar.

İnsanların çoxu öz qüsurlarını
ört-basdır etmək üçün
başqalarının eyiblərini ...

ortaya atır.

ortaya atırlar.

14. Bakı şəhərində bəyəndiyiniz hər hansı bir müasir tikili haqqında təsvir xarakterli esse yazın. Sizcə, onu qəzetinizin hansı bölməsinə yerləşdirmək olar?

☐ Sözlərin vurğularını və leksik mənalarını müəyyənləşdirin.

MUĞAN

(əfsanə)

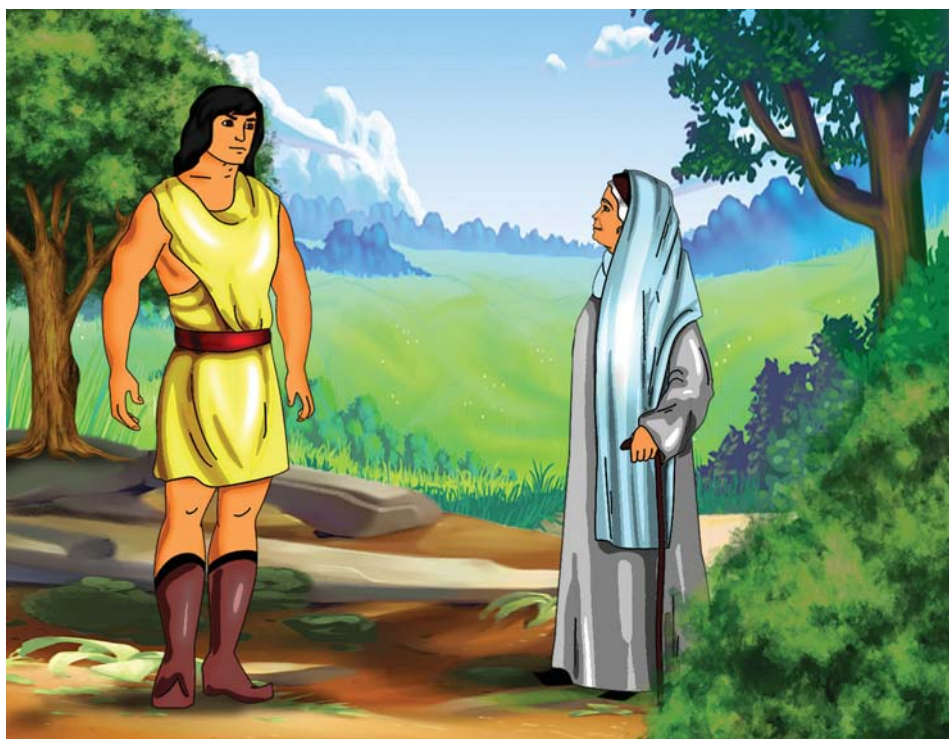
↓ şəhərsalma

Muğan enlikürəkli, sağlambədənli, ağıllı, mərd və qoçaq bir oğlan idi. Qəbilə qızlarının çoxu ona vurulmuşdu. Muğan isə Zivər adlı bir qızı sevirdi. Hər ikisi bir obada böyümüş, at çapmış, qılnc oynatmışdılar. Əvvəllər oyun və yarışlarda bir-birinə üstün gəlmək üçün səy göstərər, sonra isə oyunu heç-heçə qurtardılar. Muğan Zivəri görərkən qizarar, danışmağa söz tapmaz, nitqi tutulardı.

Sizcə, əfsanədə xalq niyə oyunların heç-heçə qurtarmasını vurğulayır?

Atəşgahlarda dua mərasimi zamanı igidlərə xoşbəxtlik arzulanardı. Gündoğan ölkənin xalqı da bu igidlə öyünər, fəxr edərdi. El ağsaqqalları iftixarla deyərdilər:

– Bizim Muğanımızın canı nə qədər sağdır, adamlarımız azad gəzəcək, sürümüz arxayın otlayacaq, yamyaşıl meşələrimiz, durnagözlü bulaqlarımız, cüyürlü çöllərimiz yadellilərin tapdağını görməyəcəkdir.

Bax Muğan elin hörmətini, məhəbbətini belə qazanmışdı.

Xoşbəxtlik saatı yaxınlaşırdı. Lakin el adəti var idi. Onu icra etməyincə toy adətinə başlamaq olmazdı. İlk növbədə, oğlan və qız nəslə yoxlanardı, qohumları öyrənilərdi. El adətinə görə, qohumla ailə qurmaq olmazdı. Sonra “məhəbbət” sınağı başlanardı. Son sorğu və son söz qızın atasının idi. Zivərin atası vəfat etmişdi. Odur ki bu işi anası icra etməli idi. Ana Muğanı el ağsaqqalları qarşısında qəbul edib deyir:

*Ana tələbində
haqlı idimi?*

– Mən bu qohumluğa razıyam. Lakin izdivacla əlaqədar bir tələbim var: bizim el alaçıqlarda və bir-birindən çox aralı yaşayır. Düşmən hücum edərkən sığınaq yerimiz olmur. Muğan, sən küçələri enli, ətrafı hasarlı bir şəhər salmalısan. Şəhər çay üzərində, dəniz kənarında salınmalıdır. Bax bundan sonra mən öz qızımın toyuna razılıq verəcəyəm.

Şəhər salmaq asan deyildi, özü də çox vaxt tələb edirdi. Muğan ruhdan düşdü. Ağsaqqallar ona ürək-dirək verdilər:

– Oğul, qorxma. Bizim xalq əməksevərdir, səni darda qoymaz. Biz elliklə qolumuzu çırmalayıb daş daşıyıraq, gözəl bir şəhər salırıq. Atalar: “Elin gücü, selin gücü”, – demişlər.

Hamı qolunu çırmalayıb işə girişdi. Muğan ruhlandı. Elin gücü ilə dənizin kənarında ətrafı qırmızı kərpicdən hörülmüş bir şəhər salındı. Şəhərin darvazası Xəzərin ləpədyəyinə açıldı.

Bundan sonra toy məclisi başlandı.

Xalq bu təzə şəhəri öz igid və qəhrəman oğlunun adı ilə “Muğan” adlandırdı.

1. Hadisələrin reallığa uyğun olub-olmadığı haqqında fikir mübadiləsi aparın.
2. Ədəbiyyat dərində öyrəndiklərinizdən istifadə edib mətnin əfsanə janrında olduğunu əsaslandırın.
3. Şəhər salmaq arzusu, sizcə, nəyə işarədir? Əsərin əsas ideyasını müəyyənənləşdirin.
4. Əfsanədə xalqımıza məxsus hansı keyfiyyətlər sadalanır?
5. Yaşadığınız ərazinin adı ilə bağlı əfsanə mövcuddurmu? Onlar haqqında yoldaşlarınızla müzakirələr aparın.
6. Hər hansı bir yer adı ilə bağlı bədii mətn yazın.

7. Abzasları ardıcıl düzməklə Sumqayıt şəhərinin yaranması haqqında əfsanəni öyrənə bilərsiniz.

1

Tayfanın yaşadığı yerin kənarından böyük bir çay axırmış. Bu çayda nəhənk bir əjdaha peyda olubmuş. Camaat əjdahanın qorxusundan suya yaxın düşə bilmirmiş.

2

Dərdə dözməyən Ceyran çöllərə üz tutur və bir gölə düşüb boğulur. Onların ölümündən sonra tayfa yaşadıkları yeri Sumqayıt, Ceyranın batdığı yeri Ceyranbatan gölü adlandırır.

3

İndiki Sumqayıt şəhərinin yerində qədimdə azərbaycanlılardan ibarət bir tayfa yaşayırmış. Tayfa özünün igid oğlanları və gözəl qızları ilə məşhur imiş.

4

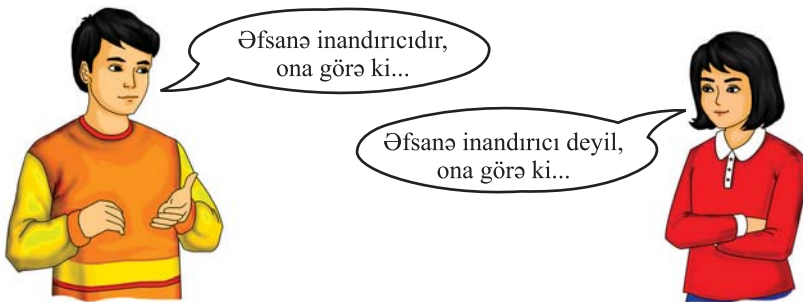
Bu qərarı eşidən Sum bir neçə igidlə başçının yanına gəlir. Gündə bir qurban verməklə tayfanın tədricən məhv olmasına etiraz edir. Tayfanın igidərini əjdahanı öldürməyə çağırır. Tayfa başçıları buna etiraz edir və Sum təklənir.

5

Növbə sevdiyi Ceyranın ailəsinə çatanda qızın ölümünə razı olmayan Sum əjdahaynan vuruşmağa gedir. Bunu bilən Ceyran "Sum, qayıt, Sum, qayıt!" – deyərək onu haraylayır. Qız çaya çatanda suların qırmızı rəngə boyandığını görür, başa düşür ki, əjdaha Sumu parçalayıbdır.

6

Çaya yaxın düşəni əjdaha o saat parçalayıb yeyirmiş. Tayfa başçılarının yalvarışlarından "insaf"a gəlib "güzəşt"ə gedən əjdaha suyun müqabilində gündə onlardan bir adam istəyir. Əlaçsız qalan tayfa başçıları bununla razılaşırlar.

✓ Fikirləri tamamlayın.

✓ Mətnə tələffüz formasında verilən sözləri müəyyənləşdirin və tələffüzdəki fərqlənmənin səbəbini izah edin.

8. “Muğan” mətnində məcazi mənalı sözləri tapın, onları həqiqi mənada işlədin. Müqayisələr aparın.
9. *İzdivac* sözünün leksik mənasını izah edin və qarşılığını tapın.
10. Frazеoloji birləşmələri seçib qarşılığı ilə əvəz edin.

11. İsmi hallarını və hal şəkilçilərini yadınıza salın. Nöqtələrin yerinə uyğun şəkilçilər artırıb yazın. Həmin şəkilçilərin artırılma səbəbini izah edin.

- Dünya... xoşbəxtdir yalnız o kəslər
Ki, öz çörəyi... dostlarla yeyər. (*N. Gəncəvi*)
- Bir qarı... saldıği körpü... su aparır. (“*Qarıkörpü*” *əfsanəsindən*)
- Bir el... ruhu..., dili... ancaq
Kağızlar üstündə bölmək asandır. (*B. Vahabzadə*)

12. “Muğan” mətninin birinci abzasındakı hal şəkilçili sözləri seçərək əlaqəyə girdiyi sözlə birlikdə yazın.

Nümunə: *qəbilənin qızları*

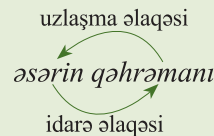
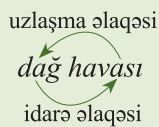
→ Əsas tərəfin tələbinə görə asılı sözün adlıq haldan çıxaraq digər hallara düşməsinə *idarə əlaqəsi* deyilir.

İdarə əlaqəsi:

1. tamamlıqla xəbərin;

2. yer zərfliyi ilə xəbərin;

3. İkinci və üçüncü növ təyini söz birləşmələrinin tərəfləri arasında olur. I tərəf yiyəlik halda, II tərəf mənsubiyyət şəkilçili olduğuna görə ikinci və üçüncü növ təyini söz birləşmələrinin tərəfləri arasında həm idarə, həm də uzlaşma əlaqəsi olur. Məsələn:

13. “Muğan” mətnində axırıncı abzasdan uzlaşma və idarə əlaqəsində olan sözləri müəyyənləşdirin.

14. Verilmiş sözlərdən idarə əlaqəsinin köməyi ilə söz birləşməsi və cümlələr düzəldin. Nə müşahidə etdiniz?

İş, getmək, həyat, mübarizə, sülh, müharibə, qorumaq, son qoymaq

15. Mətni oxuyun, idarə əlaqəsində olan sözləri seçib aid olduğu sözlə birlikdə yazın.

Çoxlu gül-çiçəyi olan yerləri xalqımız “gülüstan” adlandırmış, susuz, boz çölləri laləzara çevirməyə çalışmışdır. Yəqin ki, hər yerin gülüstana çevrilib abadlaşdırılması insanların sülh arzusu ilə bağlı olmuşdur. Hətta tikdikləri qalalara, türbələrə, saldıqları kəndlərə belə “Gülüstan” adı vermişlər.

Tarixi mənbələrdə tez-tez adı çəkilən “Gülüstan” qalası, yəqin ki, güllü-çiçəkli yaylaq yeri olan bir ərazidə tikilmiş, həmin yerə uyğun adlandırılmışdır. Gülüstan qalası Şamaxı şəhərinə çox yaxın olub, ətraf ərazidən 180-200 m hündürlükdə yerləşir. IX əsrə aid olsa da, Gülüstan qalası XII–XIII əsrin əvvəllərində köklü şəkildə yenidən qurulmuş və möhkəmləndirilmişdir. Şiddətli dağıntıya uğradığından Gülüstan qalasının bütöv qapalı quruluşundan bizim dövrümüzə dağ relyefində “pərən-pərən düşmüş” tək-tək bürc və divar bölümləri qalmışdır.

(“Qədim və erkən orta əsrlər dövründə Azərbaycan memarlığı” kitabından)

✓ *Seçdiyiniz nümunələr içərisində söz birləşməsi varmı? Onların növünü müəyyənləşdirin və həmin birləşmələrin yaranmasında sintaktik əlaqələrin rolunu izah etməyə çalışın.*

✓ *Mətnə mürəkkəb adları müəyyənləşdirin.*

16. “Yaşadığım ərazidə müasir şəhərsalma” mövzusunda nəqli xarakterli inşa yazın.

17. “Tariximizdə Gülüstan adlı məkanlar” başlığı altında təqdimat hazırlayın.

AZ

Mən lüğət tərtibi işini davam etdirirəm...

1. Tələffüz qaydalarını və intonasıyanı gözləməklə şeiri oxuyun.

GÜLÜSTAN

(ixtisarla)

Atıb imzasını hər kəs varağa,
Əyləşir sakitcə keçib yerinə.
Eynəkli cənabla təsbehli ağa
Qalxıb əl də verir biri-birinə.

Neçə vaxt səngərdə hey ulaşdılar,
Gülüstan kəndində sövdalaşdılar.
Bir ölkə ikiyə
Ayrılısın deyə!..
Tərəflər qol çəkdi müqaviləyə.

*Sizcə, hansı ölkənin
ikiyə bölünməsin-
dən söhbət gedir?*

Gülüstan kəndinin gül-çiçəkləri
Bir günün içində soldu-saraldı.
“Gülüstan” bağlandı o gündən bəri,
Bu kəndin alnında bir ləkə qaldı.

*“Gülüstan”
bağlandı dedikdə
şair nəyə işarə
edir?*

Hökmü gör nə qədər böyükmüş anın,
Möhür də basdılar varağa təkrar.
Yox, varağın deyil, Azərbaycanın
Köksünə dağ boyda dağ basdı onlar.

Dolandı zamanə, döndü qərinə,
Şairlər od tökdü yenə dilindən.
Vurğunun o həsrət nəğmələrinə
Şəhriyar səs verdi Təbriz elindən:

“Bir uçaydım bu çırpınan yelinən,
Qovuşaydım dağdan aşan selinən,
Ağlaşaydım uzaq düşən elinən.
Bir görəydim, ayrılığı kim saldı,
Ölkəmizdə kim qırıldı, kim qaldı”.

Bəxtiyar Vahabzadə

2. Sizcə, şair eynəkli cənab və təsbehli ağa dedikdə kimləri nəzərdə tutur?
3. Bu əsərdə hansı tarixi müqavilədən söhbət gedir? Həmin müqavilə haqqında danışın və fikir mübadiləsi yürüdün.
4. B.Vahabzadə Şəhriyarın şeirindən nümunə gətirməklə nəyə işarə edir?

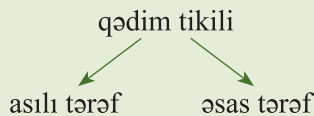
5. Şeir üçün hansı sözlər açar söz ola bilər?
6. *Müqavilə, saziş, nota, bəyanat, ultimatum* sözlərinin məna fərqlərini izah edin. Fikirlərinizi nümunələr əsasında ümumiləşdirin.
7. *Sövdələşdilər, köks, imza* sözlərini hansı sözlərlə əvəz etmək olar?
8. *Düz* sözünün omonim və çoxmənalı olduğunu əsaslandırın.
9. Məcəzi mənalı sözləri müəyyənəşdirin.
10. Şeirdə hansı sözlər tələffüz formasında verilmişdir?
11. Birinci bənddə *necə?* sualına cavab verən sözləri seçin və əlaqəyə girdiyi sözlə birgə yazın. Həmin sözləri bir-birinə bağlayan qrammatik şəkilçi varmı? Həmin sözlərdən biri digərindən asılıdır mı?

➔ **Asılı sözün qrammatik şəkilçi qəbul etmədən əsas sözə bağlanmasına *yanaşma əlaqəsi* deyilir.**

Yanaşma əlaqəsi, adətən, birinci növ təyini söz birləşməsinin tərəfləri arasında olur. Məsələn:

ali → hislər

Yanaşma əlaqəsində həmişə I tərəf asılı (təbə), II tərəf əsas (təbə edən) tərəf olur. Məsələn:

Yanaşma əlaqəsi təyinlə təyinolunan üzvlər arasında olur.

12. Şeirdə *necə?, nə vaxt?, nə qədər?* suallarına cavab verən sözləri seçib əlaqələndiyi sözlə birlikdə yazın.

13. Şeirin sonuncu bəndində son iki misradakı sözlər arasında sintaktik əlaqələri müəyyən edin.

14. Cümlələrin ardıcılığını müəyyən edib kiçik mətn düzəldin və yanaşma əlaqəsində olan sözləri seçib yazın. Fikirlərinizi əsaslandırın.

(1) 1813-cü il Gülüstən müqaviləsi Gülüstən kəndində imzalanıb. (6) Tarixi Gülüstən müqaviləsi 1813-cü ilin oktyabrında bu qalada imzalanmışdır. (4) Lakin 1992-ci ilin iyun ayında hücumə keçən Azərbaycan ordusu kəndi erməni işğalından azad edib.

(5) Gülüstən kəndi hal-hazırda Goranboy ərazisində yerləşir.

(3) Kəndin ərazisində 12-ci əsrdə tikilmiş Gülüstən qalası yerləşir. (2) *Qala* tam şəkildə dövrümüzə çatmasa da, müəyyən *bürcləri* qorunmuşdur. (7) Qarabağ müharibəsinin başlanğıcında erməni quldur dəstələri *havadarlarının* köməyi ilə kəndə nəzarəti ələ keçiriblər.

✓ *Mətnə fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənalərini izah edin.*

✓ *Hansı cümləni çıxarsaq, mətnin məzmununa xələl gəlməz?*

✓ *Bölmənin əvvəlində N.Hikmətin "Bu xalqın nəyə qadir olduğunu bilmək üçün baş sındırmayın, təkcə memarlıq abidələrinə baxsanız, bəs edər" ifadəsi ilə yuxarıdakı mətnin məzmununu müqayisə edərək mühakimə yürüdün: abidələrimiz həm yaşıdır, həm də bədnam hadisələrin şahidi olur".*

● 15. Qarabağda məhv edilmiş abidələr haqqında məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın.

Təqdimat hazırlamaq üçün aşağıdakı plandan və məlumat xarakterli mətnlərdən istifadə edə bilərsiniz:

□ Plan

1. Qarabağda məhv edilmiş memarlıq abidələrinin və tikililərinin siyahısını toplayın və haqqında qısa məlumat verin.
2. Onların məhv edilmə səbəbini öyrənin.
3. Hadisəyə öz münasibətinizi bildirin.
4. Hadisəyə digərlərinin münasibətini öyrənib öz fikirlərinizlə təvəssürün.
5. Nəticə.

ZİVƏR BƏY ƏHMƏDBƏYOV

Bakının qədim memarlıq abidələri dünyanın çox şəhərlərinin abidələri ilə bəhsə girə bilər. Böyük bir tarixi dövrü yaşadan bu sənət nümunələri əsas etibarilə ecazkar şərq elementləri əsasında, dünyanın ən qabaqcıl məktəblərinin təcrübəsindən yararlanaraq meydana gəlir. Belə gözəl əsərlərdən bir neçəsinin müəllifi dövrünün görkəmli ziyalılarından sayılan Zivər bəy Əhmədbəyov olub. Onun yaratdığı bənzərsiz memarlıq abidələri mədəni *irsimizə* əvəzsiz töhfələr bəxş edib. Zivər bəy peşəkar Avropa təhsili almış və 1918-1925-ci illərdə Bakı şəhərinin memarı olmuş ilk azərbaycanlıdır.

Zivər bəy Gəray bəy oğlu Əhmədbəyov Bakıda gimnaziya təhsilini başa vurduqdan sonra 1893-cü ildə əlaçı tələbə kimi Sankt-Peterburq Mülki Mühəndislər İnstitutuna göndəriş almışdır.

Zivər bəy burada da fəal, bacarıqlı tələbə kimi tanınır və Sankt-Peterburqda fəaliyyət göstərən Rusiya Memarlıq və Zərif Sənətlər İttifaqına üzv seçilir. Hələ tələbə ikən o, Sankt-Peterburqda Həsən bəy Zərdabi və İsmayıl bəy Qasıralı ilə görüşür. Bu görüş onun həyatında dərin iz buraxır. Həsən bəy onun dərin zəkalı, açıq fikirli bir gənc olduğunu vurğulayır, işinə böyük dəyər verir, fəaliyyətini Bakıda davam etdirməyi məsləhət görür. Bu bərdə Zivər bəy Əhmədbəyovun Həsən bəyə yazdığı bir məktubda oxuyuruq: “Sizinlə olan görüşüm hələ də xatirimdədir. Mənə vermiş olduğunuz töhfəni əsla unutmayacağam. İnanıram ki, ən qısa zamanda görüşəcəyik”.

Həsən bəy Zərdabi niyə Zivər bəy Əhmədbəyova fəaliyyətini Bakıda davam etdirməyi məsləhət görür?

Zivər bəy Əhmədbəyov, sizcə, hansı töhfəni nəzərdə tuturdu?

Zivər bəy ali təhsilini başa vurduqdan sonra təyinatla Bakıya gəlir, az vaxt ərzində Bakı qubernatorunun və *elitar* təbəqənin şəxsi malikanələrinin memarı kimi tanınır.

Nabat Aşurbəyli Bakı şəhərində tikdirdiyi (1905-1914-cü illər) Təzə Pir məscidinin inşasında ilk diplomlu azərbaycanlı memar kimi Z.Əhmədbəyovun xidmətlərindən istifadə etmişdir. Nabat xanım Zivər bəyə xeyli vəsait verərək onu məşhur məscidlərin memarlığını öyrənmək üçün Şərq ölkələrinə *ezam etmişdir*. Səyahətdən sonra Zivər bəy bir sıra layihələrin: Şamaxıda Cümə məscidi, Bakıda Təzə Pir məscidi, Əmir-

canda Murtuza Muxtarovun tikdirdiyi məscidin və Bakıda neçə-neçə yaşayış evinin memarı olur.

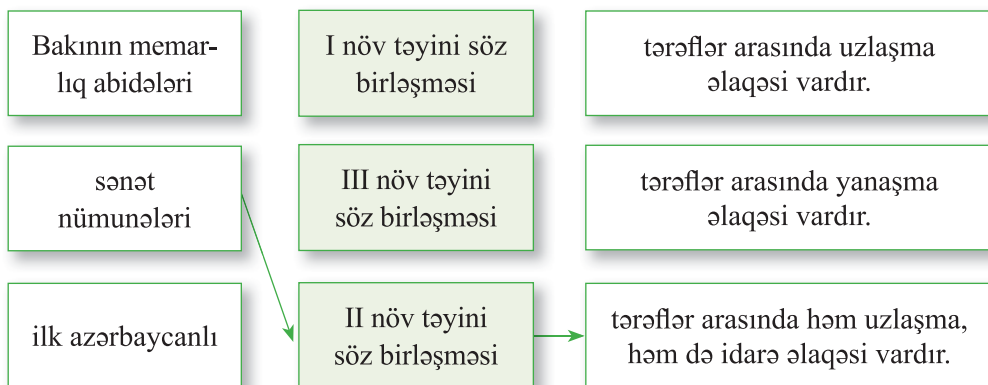
1908-22-ci illərdə Əmircanda tikdiyi məscid Şərq memarlığının ən yaxşı incilərindən biri kimi **UNESCO-nun** tarixi abidələr siyahısına salınaraq qorunur.

Şamil Fətullayev-Fiqarov yazır ki, bir dəfə **AMEA-nın** Memarlıq və İn-cəsənət İnstitutunda Orta Asiyadan olan bir alimin *dissertasiyasının* müda-fiəsi keçirilirdi. *Opponentlərdən* biri memarlıq tarixi üzrə professor T.P.Kap-tereva idi. O, otaqda Maştağa kəndinin məscidlərindən birinin şəklini gördü və coşqunluqla “Bu ki qotikadır”, – deyə səsləndi. Mən sakitcə cavab verdim: “Tat-yana Pavlovna, bu, Maştağa kəndinə məx-sus Abşeronun əsl me-marlıq nümunəsidir”. Daha sonra mən hə-min kənddə 23 mo-numental məscidin və 27 hamamın olduğunu bildirdim.

26 may 2011-ci ildə Bakıda “Nizami” metro stansiyası qarşısında Z.Əhmədbəyovun heykəlinin və onun adını daşıyan parkın açılışı olub. Heykəlin məhz “Nizami” metro stansiya-sının qarşısında ucaldılması tə-sadiqi deyil. Metronun sol tərə-fində memarlıq üslubunda tikilən binanın müəllifi Z.Əh-mədbəyovdur. Metronun qarşı-sından keçən küçə də memarın adını daşıyır.

1. Mətn əsasında dialoq tərtib edin.
2. Mətn üzərində iş aparmaq üçün hansı sual və tapşırıqlardan istifadə edər-diniz? Onları tərtib edib yoldaşlarınızla müzakirə edin.
3. Fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənasını izah edin.
4. *Ecazkar, bənzərsiz* sözlərinin sinonimlərini tapın.
5. Mətnə altından xətt çəkilmiş birləşmələrin tərəflərini ifadə vasitələrinə görə qruplaşdırın.
6. Uyğunluğu müəyyənləşdirib fikirlərinizi əsaslandırın (səh. 47).

✓ *Belə nümunələrin sayını artırmağa çalışın.*

7. Mətnə altından xətt çəkilmiş birləşmələrin növünü müəyyənləşdirin.

Cavanşir qalası İsmayılı rayonu ərazisində yerləşir. Qafqaz Albaniyasında Mehranilər sülaləsinin hakimiyyəti dövründə tikilmişdir. Bu qala hökmdar Cavanşir tərəfindən tikdirildiyi üçün onun adını daşıyır. Qalanın inzibati mərkəz kimi istifadə olunduğu güman edilir. Qala İsmayılı rayonunun Talistan kəndindən 4 km şimalda, Ağcaayın sağ sahilində yerləşir.

Müdafiə istehkamıdır. Qaladan təqribən 7 km məsafədə yerləşən “Qız qalası”na (İsmayılı rayonu Xanəgah kəndində) yeraltı yolun olması güman edilir. Qalanın həyətində heç yanda tapılmayan nadir güllər və bəzək ağacları bitir. Qalanın qərb divarları sürüşmə nəticəsində uçub dağılmışdır.

✓ *İki cümləni birləşdirib bir cümlə qurun. Bu zaman məzmunun dəyişməməsinə çalışın. Verilmiş nümunədən istifadə edin.*

Cavanşir qalası İsmayılı rayonu ərazisində yerləşir. Qafqaz Albaniyasında Mehranilər sülaləsinin hakimiyyəti dövründə tikilmişdir.	Qafqaz Albaniyasında Mehranilər sülaləsinin hakimiyyəti dövründə tikilmiş Cavanşir qalası İsmayılı rayonu ərazisində yerləşir.
--	--

✓ *Cümlələrdə hansı dəyişiklik baş verdi? Bu dəyişikliyi yaratmaq üçün nədən istifadə etdiniz?*

8. “Zivər bəy Əhmədbəyov” mətnində çərçivəyə alınmış ixtisarlara artırılmış şəkilçilərin işlənmə məqamına diqqət yetirin. Siz də belə ixtisarlara tapıb onlara şəkilçi artırın.

Nümunə: BMT – BMT-yə

✓ *İxtisarlara şəkilçi artırarkən hansı qanunauyğunluğu müşahidə etdiniz?*

9. “Memar olsaydım...” mövzusunda təsvir xarakterli esse yazın.

10. Verilmiş mətnin birinci abzasında söz birləşmələrinin növünü müəyyənəldirin. Altından xətt çəkilmiş ifadələrin fərqlərini izah edin.

Sentyabr ayının əvvəllərində “Elitar” gimnaziya Şagird Özünüidare Komitəsi yaradılmışdı. 11-ci sinif şagirdi İlayət komitə sədri seçilmişdi. Komitə təlim-tədris prosesində, məktəbin ictimai həyatında fəal iştirak edəcəyinə, nizamnamədə öz əksini tapan tələb və vəzifələri layiqincə yerinə yetirəcəyinə söz vermişdi.

Dekabr ayı yaxınlaşırdı. Qarşıda keçiril-məsi vacib olan bir sıra mühüm tədbirlər vardı.

Komitə sədri bu məqsədlə keçirdiyi iclas, müzakirə olunan məsələlər barədə direktora şifahi məlumat verdi. Direktor iclasda müzakirə olunan məsələlərin, qəbul edilmiş qərarların sənədləşməsinə tövsiyə etdi.

Sizcə, komitə sədri İlayət iclasın gedişini sənədləşdirmək üçün hansı əməli yazı növündən istifadə etməlidir?

Sizcə, komitə dekabr ayında hansı mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tuturdu?

A) ərizə

B) protokol

C) izahat

☐ Protokol rəsmi sənəddir.

☐ Protokol yunan dilində olan *protok* (ilk vərəq) və *kolos* (yapışdırmaq) sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Protokolun forması:

1. Protokol və onun nömrəsi vərəqin ortasında böyük hərflə yazılır.
2. Təşkilatın adı, tarix və keçirildiyi yer qeyd olunur.
3. İclasda iştirak edənlərin sayı göstərilir.
4. Müzakirə olunacaq məsələlər sadalanır (gündəlikdə duran məsələlər).
5. Müzakirə olunan məsələlərin və çıxış-ların qısa xülasəsi yazılır.
6. Sonra yığcam şəkildə bəndlər üzrə ve-rilən qərarlar öz əksini tapır.
7. Sonda protokol sədr və katib tərəfindən imzalanır.

Q E Y D: İclası keçirmək üçün sədr və ka-tib əvvəlcədən seçilir.

Protokoldan istifadə olunur:

1. Müxtəlif iclas, yığıncaq, müşavirə və konfranslarda;
2. Hər hansı bir dövlət qanununun, ictimai qaydanın pozulması zamanı tərtib olunmuş akta əlavələr ediləndə;
3. Dövlətlərarası saziş və müqavilələr bağ-lanan zaman keçiri-lən yığıncaqda.

PROTOKOL №2

İlyas Əfəndiyev adına “Elitar” gimnaziya 2014-cü il noyabrın 28-də iclas keçirildi.

İştirak edirdi: Şagird Özünüidarə Komitəsinin sədri, 12 nəfər üzvü, təşkilat işləri üzrə direktor müavini, katib

Gündəlik məsələ:

1. Sentyabr-noyabr aylarında görülmüş işlər haqqında hesabat (məruzəçi İnayət Ceyhunoğlu)
2. Ümummilli lider Heydər Əliyevin anım günü münasibətilə keçiriləcək tədbirlər planının müzakirəsi və təsdiqi (məruzəçi mədəni-kütləvi tədbirlər üzrə məsul Adilə Hüseynli)
3. Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü münasibətilə keçiriləcək konsert proqramının müzakirəsi və təsdiqi (məruzəçi Nərimin Şahbazlı)

Əşidildi: İclası giriş sözü ilə komitə sədri İnayət Ceyhunoğlu açdı. O, iclasdakıları gündəlikdə duran məsələlərlə tanış etdi, 1-ci məsələ barədə özü danışdı. Belə ki sentyabr-noyabr aylarında görülmüş işlər haqqında hesabat verərək müsbət cəhətlərlə yanaşı, müəyyən nöqsanları da sadaladı. Həmin nöqsanların tezliklə aradan qaldırılması üçün müəyyən göstərişlər verdi.

Digər məsələlər də bu qayda ilə müzakirə olunur və çıxışlar olarsa, protokolda qeyd olunur.

İclas müzakirə və çıxışları dinləyərək
QƏRARa alır:

1. Komitə sədri İnayət Ceyhunoğlunun hesabatı qənaətbəxş hesab edilsin.
2. Ümummilli lider Heydər Əliyevin anım günü münasibətilə keçiriləcək tədbirlər planı təsdiq edilsin. Fotostendin, şagirdlərin əl işlərindən ibarət sərginin təşkili, ədəbi-bədii kompozisiyanın keçirilməsi, Fəxri xiyabanda liderin məzarını ziyarət etmə vaxtının dəqiqləşdirilib icra edilməsi üçün Adilə Hüseynli məsul şəxs hesab edilsin.
3. Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü münasibətilə keçiriləcək konsert proqramı təsdiq edilsin və Nərimin Şahbazlı məsul şəxs hesab edilsin.

Sədr:

İnayət Ceyhunoğlu

Katib:

Leyla Hüseynova

III MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİMİZ

– Dünən məktəbdən qayıdanda nənəmin tapşırdığı dərmanı almadığımı üçün danlanacağımı düşünüb qabaqdangəlmişlik etmək istədim, amma alınmadı.

– Yəqin, yenə baban məsələyə qarışdı, hə?

– Babam mənə elə ibrət dərsi verdi ki, ömürlük unutmaram. Əslində, günahkaram, dərmanı almadığımı üçün yox, yalan danışdığımı üçün.

– Nə demisən ki?

– Vəziyyətdən çıxmaq üçün dedim ki, aptekə getdim, həmin dərman yox idi. Babam da çox həssas olduğu üçün, təbii ki, başa düşdü ki, yalan danışiram.

– Səni danladı?

– Danlasa idi, daha yaxşı olardı. Nahardan sonra məni yanına çağırıb Çin fəlsəfəsindən, Konfutsidən danışmağa başladı.

– Çin fəlsəfəsinin buna nə dəxli?

– Mən də sənə kimi, əvvəl heç nə başa düşmədim. Amma babam söhbəti bitirdikdən sonra nə demək istədiyini anladım. Əslində, bu hadisə mənə çox şey verdi, mənim üçün yeni bir dünya açdı. Həm də Konfutsi haqqında məlumat aldım. Heç bir söz demədən həyatə düşdüm və nənəmin istədiyi dərmanı alıb gətirdim.

– Yenə başa düşmədim. Konfutsinin bu hadisə ilə nə əlaqəsi? Marağ məni bürüdü.

– Yaxşı, yaxşı, qulaq as. Eramızdan əvvəl Çində yaşayan Konfutsi böyük filosof olmuş, pedaqoji fikirlərinə görə həm də ölkəsinin ilk böyük pedaqoqu sayılmışdır. O, ölkəni gəzib-dolaşır və öz təlimini təbliğ etmiş. Onun təlimində insan

Baba nəvəsini danlasa idi, nəvə necə hərəkət edərdi?

Baba nə üçün danlamaq əvəzinə nəvəsinə Konfutsidən danışır? Ətraflı izah verin.

birgəyaşayışını şərtləndirən beş fəzilət: insanpərvərlik, borc hissi, səmimilik, ədəb-ərkanlıq və oğulluq ehtiramı kimi əxlaqi keyfiyyətlər xüsusi yer tutur.

Konfutsiyə görə, insanpərvərlik belə izah olunurdu: təvazökarlıq, təmənnəsizlik, qə-rəzsizlik, insanlara məhəbbət.

Borc hissi ilə bağlı Konfutsi belə deyirdi: “Nəcib insan borcu olduğunu düşünür, alçaq insan isə öz xeyrini güdür”.

Səmimilik verdiyi sözün üstündə duraraq əhdinə vəfalı olmaq, səmimi olmaq deməkdir.

Ədəb-ərkanlı olmaq qanunlara riayət et-mək, adət-ənənələrə sadiq qalmaq deməkdir.

Oğulluq ehtiramı isə o deməkdir ki, kamil-liyə can atan insan gərək böyüyə, valideynə ehtiram göstərsin...

– Əslində, bu fikirlərin hamısı islami dəyərlərdən xə-bər verir. Deməli, bütün mil-lətlər üçün ortaq olan bəşəri qanunlar və dəyərlər var ki, onlara əməl etməklə yer üzü rahatlıq tapar.

– Düzdür. Babam deyir ki, bu gün də Konfutsi təli-minin əxlaqi ideyaları Çində güclüdür. O həm də tövsiyə etdi ki, Məhəmməd Peyğəm-bərin hədislərindən, Nizami Gəncəvinin, Nəsirəddin Tu-sinin, Abbasqulu ağa Bakı-

xanovun əxlaqi görüşlərindən nümunələr toplayaq.

– Keçmişə qayıdış və ehtiram gələcəyə yol-dur. Öz aramızdır, baban sənə yaxşı dərs verib.

– Konfutsi isə hamımıza.

Sizcə, dostlar Konfut-sinin təlimindən hansı nəticəni çıxardılar?

1. Dialoqdan əsas faktları seçin, fikir mübadiləsi aparın.
2. Mətndəki əsas fikirləri 1-2 cümlə ilə ifadə edin.
3. “Buz” hekayəsini (səh. 52) oxuyub dialoqla əlaqələndirin. Nəticə çıxarın.
4. Yer üzünün “rahatlıq tapması” üçün, sizcə, nədən başlamaq lazımdır? Təkliflər hazırlayıb məktəbdə bu mövzuda dəyirmi masa keçirin. Də-yirmi masanın keçiriləcəyi haqqında elan hazırlayın.

5. Tövsiyə, məsləhət, nəsihət sözlərini sinonim hesab etmək olarmı?
6. *Filosof*, *fəzilət* sözlərinin ləksik mənasını izahlı lüğətin köməyi ilə müəyyən-ləşdirin.
7. *Təvazökarlıq* sözünün antonimini tapın.

8. “Buz” hekayəsi əsasında 8.1-8.6-cı tapşırıqları yerinə yetirin.

BUZ (ixtisarla)

Mən olardım on yaşında. Xalam azarlamışdı. Hacı Mirzə Səttar həkimini gətirmişdilər ki, baxsın xalama və müalicə etsin. Həkim xalama baxdı, bilmirəm, nə dedi, nə demədi və faytona minib gedəndə xalamın əri tələsik mənə bir qəpik verdi və bazara buz dalınca göndərdi.

Evimizdən ayrılanda çox da tələsmirdim, amma xalamın yalvarmağı yadıma düşəndə bir qədər ayaq götürdüm. Mən üz qoydum bazara tərəf. Baqqal çarşısına yetişdim və bir qəpiyi uzatdım verdim buz satana. O da bir çuxur yerə əlini uzatdı, yarpaqların və samanın altından bir yekə buz parçası çıxartdı, mənim qəpiyimə baxdı və buzu iki yerə böldü. Buzun yekəsini бүkdü kələm yarpağına, verdi mənə.

Hava isti idi. Yerdən təmiz bir daş götürdüm. Hərdən buzun bir böyrünə vurub əzirdim və basırdım ağzıma. Gəldim çatdım Hacı Bayramın qapısına. Oğlu Şirəli görünmürdü. Mən adətkərdə olmuşdum. Adətim də bu idi ki, bu darvazanın ağzından ötürüb keçəndə mütləq Şirəli ilə ya dalaşmalı, ya da söyüşməliydim. Yerdən bir daş götürdüm, birini tulladım onların darvazasına və it hürüşü eşidib qaçdım. Bir qədər uzaqlaşmışdım ki, çönüb geriye baxdım və gördüm ki, itin dalıca Şirəli də mənə hücum edir. Buzu qoydum yerə. Yerdən daşları götürüb başladım Şirəliyə atmağa. Biz başladıq bir-birimizə yavıq gəlməyə. Ehtiyat üçün buz parçasını qoydum divarın dibinə.

Sizcə, bundan sonra nə baş verəcək? Hekayənin sonluğundan istifadə edərək məntiqinizə əsaslanıb hadisələrin necə davam edəcəyini deyin.

...Anam uzaqdan məni görəndə bircə bunu dedi:

– A balam, səni görüm, ciyərin yansın, necə ki yazıq azarlı arvadın ciyərinə yandırdın.

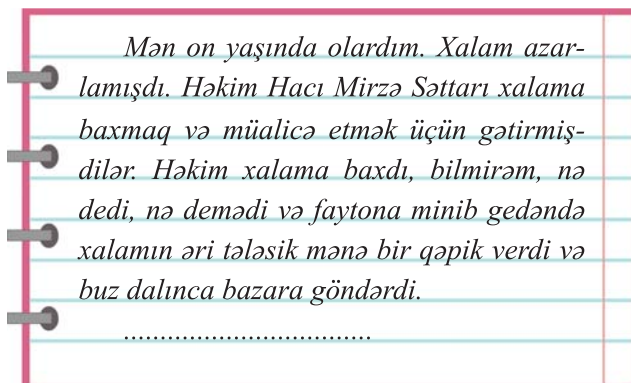
Nə qədər ki uşaq idim, yadıma heç nə düşməzdi. Elə ki yekəlib ağılım kəsdi, buz əhvalatı yadıma düşəndə mənə dərd olurdu.

(Cəlil Məmmədquluzadə)

- 8.1. Hekayədən çıxardığınız nəticəyə əsasən fikir yürüdün: əsərin qəhrəmanında hansı insani keyfiyyət zəifdir?
- 8.2. “Buz” hekayəsinin qəhrəmanını dialoqdakı nəvə obrazı ilə müqayisə edin.
- 8.3. Siz belə bir hadisə ilə üzləşmişsinizmi? Əgər üzləşsə idiniz, necə hərəkət edərdiniz?
- 8.4. “İnsan başqası ilə az, özü ilə çox danışmalıdır” (*Danimarka atalar sözü*) kəlamının mətnlə əlaqəsi varmı? Niyə insan özü ilə çox danışmalıdır? Fikrinizi əsaslandırın.

- 8.5. ✓ **Mətndəki cümlələri nümunəyə uyğun yazın.**

Fərqi müşahidə edib fikirlərinizi şərh edin.

- 8.6. Hekayədə çərçivəyə alınmış ifadə barədə fikir yürüdün. Sizcə, bunu nitq etiketi hesab etmək olarmı? Bu etiketin adı nədir? Bu etikətdən nə zaman istifadə edilir? Onun istifadəsi lazımdır mı?

“Qazan xanın evinin yağmalanması” boyunda Qazan xan evinin talan olunduğunu ona xəbər verən Qaraca Çobana belə deyir:

Ağzın qurusun, çoban, dilin çürüsün, çoban.

Sizcə, Qazan xan düzmü hərəkət edir? Axı çoban düzünü söyləmişdi. Mühakimə yürüdün.

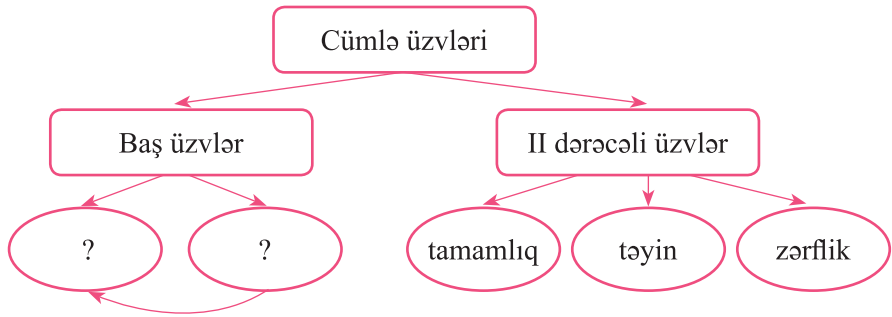
9. Sizcə, sintaktik əlaqələrin cümlənin yaranmasında rolu nədir? Sintaktik əlaqələr olmadan söz birləşmələri və cümlələr yarana bilərmi? Sözlər cümlədə yeni vəzifə qazana bilərmi? Bu suallara cavab vermək üçün aşağıdakı sözlərdən cümlələr qurun.

Konfutsi, fəlsəfə, keçmiş, ənənə, öyrənmək, gələcək, yol açmaq

➔ **Söz və söz birləşmələri cümlədə digər sözlərlə məna və qrammatik cəhətdən əlaqəyə girir, suala cavab verərək cümlə üzvü olur.**

Hər hansı bir sözün cümlə üzvü olması üçün müstəqil leksik mənaya malik olması, müəyyən suala cavab verməsi və cümlədəki sözlərlə sintaktik əlaqəyə girməsi vacibdir.

10. Aşağı siniflərdə öyrəndiklərinizə əsasən sxemi tamamlamaqla (səh. 54) şərh edin.

11. Fəridəddin Əttarın nəsihətlərini oxuyun, Konfutsinin ibrətamiz fikirləri ilə müqayisə edin.

Ey oğul, öyüd verənin öyüdlərini dinlə, hər zaman ədalətli ol. Artıq uşaq deyilsən, burax oyunu. Günah işlərdə nəfsinə yardımçı olub ömrünü yaramazlıqla keçirmə. Madam ki öyüd ala bilərəm deyirsən, o zaman bu yolda axsaqlıq etmə. Öz sözüünə əməl etməyən şəxsin sözünü başqaları da dinləməz.

Ey oğul, əsla təkbaşına səfər etmə. Təkbaşına səfər sənə təhlükə gətirər. Evindən hörümçək torlarını təmizlə, onların içəridə qalması bərəkəti qaçırrar. Allahdan nemət gözləyirsənsə, çörək qırıntılarını ayaq altına tökmə. Gecə evini süpürmə, süpürdüyünü də qapının arxasına atma.

Ey oğul, hər nə qədər fəqirlikdən daha ağrı-acılı bir şey yoxdursa da, sən yenə də qənaətlə dolan. Hər səhər vaxtı qalx və günahlarına görə tövbə et. Bu gün əlində olan fürsətdən faydalanmağa çalış. Dostlarının arxasınca danışma. Cinayətə və günaha səbəb olan yerlərə getmə. Haqq yolunda korlar kimi yerimə. Doğru yolu tut.

Əsl adı Muhəmməd ibn İbrahim olan böyük mütəfəkkir və şair Fəridəddin Əttar 1119-cu ildə Nişapurda dünyaya gəlmişdir. 1229-cu ildə monqol əsgərləri tərəfindən şəhid edilən Fəridəddin Əttar elə doğma Nişapur şəhərində dəfn edilmişdir.

Bir çox elmi, didaktik əsərlərin müəllifidir.

12. Məhəmməd Peyğəmbərin əxlaq və tərbiyə haqqında nəsihətlərini toplayıb Fəridəddin Əttarın oğluna nəsihətləri ilə müqayisə edin. Fikirlərinizi ümumiləşdirib yazın.

DUYGULAR ADASI

Bir zamanlar üzərində bütün duyğuların yaşadığı bir ada var idi. *Xoşbəxtlik, hüzn, bilgi, təkəbbür, sevgi* və başqa duyğular bu adada birlikdə yaşayırdı. Bir gün adanın tezliklə batacağını bütün duyğulara xəbər verirlər. Bunu eşidən duyğular da bir-bir adanı tərk etməyə başlayır. Ən axıra isə Sevgi qalır. O, son anadək adanı tərk etməməyə çalışırdı. Ancaq artıq ada batmaq üzrə idi. Bunu gören Sevgi də digər duyğulardan yardım istəmək məcburiyyətində qalır.

Sizcə, Sevgi niyə son ana qədər adanı tərk etmək istəmirdi?

Öncə böyük bir gəmi ilə adanı tərk etməyə çalışan *Zənginliyə* müraciət edir:

– Məni də özünlə apararsan?

Zənginlik cavabında:

– Xeyr, apara bilmərəm, gədim qızıl-gümüşlə doludur, sənə yer qalmayıb, – deyir.

Sevgi digər tərəfdəki gözəl, *yelkənli* qayıq ilə getməkdə olan *Təkəbbürə* üzünü tutub ondan yardım istəyir. *Təkəbbür* Sevgiyə belə cavab verir:

– Bağışla, sənə yardım edə bilmərəm, üst-başın islanıb, qayıqımı kirlədərsən.

Əlacsız qalan Sevgi yaxınlığında olan *Hüznə* üz tutur və ondan kömək istəyir:

– Hüzn, olarmı, məni də özünlə götürəsən?

Hüzn:

– Of, Sevgi! Bu gün o qədər kədərliyəm ki... Bir az tək qalmağa ehtiyacım var.

Bu arada *Xoşbəxtlik* də *Sevginin* yanından keçirdi. Amma özünü o qədər xoşbəxt hiss edirdi ki, *Sevginin* səsini belə eşitmədi. Artıq bütün duyğulardan əlini üzən Sevgi birdən bir səs eşitdi: “Gəl, Sevgi, gəl, mənimlə gedək”.

Bu sözləri deyən *Sevgidən* çox yaşlı görünən bir qoca idi. Sevgi özünü o qədər bəxtəvər, o qədər xoşbəxt hiss etdi ki, çəşqinlikdən ona yardım edən bu qocanın adını belə soruşmağı unutdu. Qoca *Sevgini* sağ-salamat sahilə çatdırdı, özü isə yoluna davam etdi. Bir anlığa ona nə qədər borclu olduğunun fərqinə varan Sevgi yanındakı *Bilgidən* soruşdu:

– Məni xilas edən o qoca kimdir?

– O, Zamandır.

– Zamanmı? Bəs niyə o mənə yardım etdi? – deyər Sevgi heyratla soruşdu.

Bilgi gülümsəyərək:

– Çünki yalnız zaman *sevginin* nə qədər böyük olduğunu anlaya bilər.

“Füyuzat” jurnalından, 2012-ci il

1. Mətndəki surətlərə öz münasibətinizi bildirin. Onlara verilən adlarla hərəkətləri arasındakı əlaqəni müəyyənə bilərsiniz.
2. Mətni oxuyub hansı nəticəyə gəldiniz? Fikirlərinizi söylənən rəylərə əsasən ümumiləşdirin.
3. Mətnə təsvir edilən obrazların xarakterində olan insanlara həyatda rast gəlmişsinizmi? Onlara münasibətiniz necə olub?

4. Mətn üçün açar sözlər seçməklə yanaşı, fərqləndirilmiş sözlərin mənasını izah edin.
5. *Təkəbbür* sözünün sinonimini və antonimini tapın.
6. *Bu gün o qədər kədərliyəm ki... Bir az tək qalmağa ehtiyacım var* cümləsindəki sözləri yaxınmənalı sözlərlə əvəz edin.

7. Aşağı sinifdə öyrəndiyiniz məlumatları yada salıb mətnin birinci abzasındakı cümlələrin mübtəda və xəbərini tapın. Onların nə ilə ifadə olunduğunu müəyyənə bilərsiniz.

➔ **Mübtəda haqqında aşağı siniflərdə öyrəndiklərinizi yadınıza salıb suallara cavab verin.**

- ✓ Mübtəda nəyə deyilir və hansı suallara cavab verir?
- ✓ Mübtəda hansı söz və söz birləşmələri ilə ifadə olunur?
- ✓ Mübtəda feili birləşmələrlə ifadə olunurmu?
- ✓ Mübtəda xəbərlə necə uzlaşır?

8. Mübtədanın ifadə vasitələrini müəyyənə bilərsiniz, xəbərlə şəxsə və kəmiyyətə görə uzlaşdığını əsaslandırın.

1. Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam (*Ümummilli lider Heydər Əliyev*). 2. Ən gözəl fikir də pis ifadə edildikdə qiymətini itirir (*F.Volter*). 3. Bizim vəzifəmiz yaxşılığı nə cür gəldi deyil, vaxtında və lazımcına etməkdir (*E.Zolya*). 4. Böyük danışanda kiçik susar (*Atalar sözü*).

9. Cümlədən mübtəda və xəbəri çıxarsaq, nə baş verər? Sizcə, nə üçün mübtəda və xəbər cümlənin qrammatik əsası hesab edilir?

10. *O, bu əvəzliyi ilə ifadə olunan mübtədalardan sonra vergülün işlənmə qaydasını yada salıb fikrinizi izah etmək üçün mətdən nümunə seçin.*
11. Nöqtələrin yerinə aşağıda verilmiş söz birləşmələrindən uyğun gələnini yazın və hansı cümlə üzvü olduğunu deyin.

- Sözü qiyamətini saldı yalanlar
..... hörmətli olar (*N.Gəncəvi*).
- fırtınada, müharibədə, isə ağır sınaq günlərində bəlli olur (*T.Vilson*).
- itiriləndən sonra bilinir (*Həzrət Əli*).

Dənizçinin cəsarəti, xalqın cəsarəti, doğrunu danışan, əsgərin cəsarəti, gəncliyin və sağlamlığın dəyəri

12. Sxemlərə uyğun cümlələr qurun.

<i>III növ təyini söz birləşməsi ilə ifadə olunmuşdur.</i>	<i>feili xəbər</i>	<i>II növ təyini söz birləşməsi ilə ifadə olunmuşdur.</i>	<i>ismi xəbər</i>
--	--------------------	---	-------------------

✓ *Mübtəda və xəbəri müxtəlif ifadə vasitələrindən ibarət olan cümlələr qurub yazın. Mətnin son abzasından da (səh. 55) istifadə edə bilərsiniz.*

13. Aşağıda verilmiş hikmətli fikirlərdə mübtədaları tapın, onların nə ilə ifadə olunduğunu müəyyənləşdirin.

1. Məsləhət istəmək bir insanın digərinə göstərdiyi ən böyük etibardır (*F.Bekon*).
2. Dünyada ən çətin şey insanın özünü tanımasıdır (*M.Fales*).
3. Aqlın çevikliyi gözəlliyi də əvəz edə bilər (*A.Frans*).
4. Müvəffəqiyyət hər gün yığılan kiçik cəhdlərin nəticəsidir (*Ə.Kərimov*).

✓ *Nümunələrdən çıxış edərək “Mübtəda ən müstəqil cümlə üzvüdür” hökümünü əsaslandırın.*

14. Mədəniyyət abidələri qurub-yaradanı yaşadır. Bəs insan yaxşı əməlləri ilə özünə əbədi abidə ucalda bilərmi? Fikir mübadiləsi aparın.

15. “İnsan əməlləri ilə yaşayır” mövzusunda mühakimə xarakterli inşa yazın. Yuxarıdakı hikmətli fikirlərdən sitat kimi istifadə edin.

Öz fikrini əsaslandırmaq, sübuta yetirmək üçün başqalarının söylədiklərindən, yazdıqlarından gətirilən dəqiq çıxarışa **sitat** deyilir.

1. Mətni oxuyarkən 10-cu tapşırığın şərtinə əməl edin.

SƏHƏNG İÇİNDƏ NƏ VARSA, ONU SIZDIRAR...

Rəvayətə görə, qədim zamanlarda sahibinə sadıq, vəfalı bir xidmətçi (...).

Bu xidmətçinin iki səhəngi (...) və hər gün bu səhənglər ilə sahibinin evinə su daşıyırdı. Ancaq səhənglərdən biri çat olduğu üçün suyun yarısı yolda axıb hədərlər olardı. Ona görə də xidmətçi hər dəfə sahibinin evinə bir səhəng yarım su gətirib çatdırardı. Beləcə, düz iki il xidmətçi bu səhənglərlə su daşımalı oldu.

Günlərin bir günü çatlaq *səhəng* bu vəziyyətinə dözə bilməyib xidmətçiyə belə (...):

– Əziz dost, özümü çox pis hiss edirəm və bu halımdan xəcalət çəkirəm, xahiş edirəm, məni bağışla!

Xidmətçi şəfqətli əlləri ilə səhəngdən yapışıb onu özünə yaxınlaşdıraraq soruşdu:

– Səni *xəcil* edən, utandıran səbəb (...)?

Səhəng vicdan əzabı çəkərək kədərli bir halda belə cavab verdi:

– Çat olduğum üçün yerinə yetirməli olduğum vəzifənin ancaq yarısını yerinə yetirə bildim və mənim bu qüsuruma görə sənə də çəkdiyən bütün zəhmətin hədərlər oldu. Əziyyətinin qarşılığını ala bilmədim.

Sizcə, bu, qüsurdurmu?

Xidmətçi təbəssüm edərək səhəngə həlim səsle dedi:

– Əslində, sənə kədərlənməyin üçün heç bir səbəb yoxdur, əzizim. Yəqin ki, hər gün sənənlə bərabər qət etdiyimiz yolda çiçəklərin olduğu

diqqət etmisən. Bunun səbəbkarı sən sən. Belə ki sən qüsurlu görüb yolun sənə aid olan hissəsinə çiçək toxumları əkdin. Hər gün biz sahibimizin evinə yollanarkən sən də onları suladın və beləcə, mən bu iki il içərisində hər gün o gözəl, al-əlvən çiçəklərdən toplayıb sahibimin evinə (...). O çiçəklər də onun evinə min bir gözəl qoxular saçdı. Sən bu qüsurlu olmasaydın, mən hər gün sahibimə o gözəl ətirli çiçəkləri apara bilməyəcək və ən önəmli, onun razılığını qazana bilməyəcəkdim...

Mübariz Yunusov

2. Mətnəki əsas fikri müəyyənləşdirin.
 3. Çatlaq səhəngin keçirdiyi hisslərə münasibət bildirin.
 4. Xidmətçinin cavabı sizdə hansı təəssürat yaratdı? Bəs siz xidmətçinin yerində olsa idiniz, hansı cavabı verərdiniz?
 5. “Çatışmayan cəhəti üzə vurmaq ədəbsizlikdir” mövzusunda müzakirə aparın.
 6. Hekayənin adına münasibət bildirin. Onu müvafiq atalar sözü ilə əvəz edib fikrinizi əsaslandırın.
7. Fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənasını izah edin.
 8. *Önəm* və *önəmli* sözlərinin qrammatik mənasını izah edin. Bu sözlər sinonim ola bilərmi? Fikrinizi əsaslandırın.
 9. Mətnəki frazeoloji birləşmələri tapın, onları yaxınmənalı söz və ifadələrlə əvəz edin.
 10. Mətnəki nöqtələrin yerinə cümlə üzvü artırıb oxuyun. Artırdığınız üzvün rolunu izah etməyə çalışın. Onsuz cümlə yarana bilərmi?
 11. Xəbərin yaranmasında hansı şəkilçilərdən istifadə olunur? Aşağıdakı cümlələrə şəkilçi artırmaqla fikrinizi əsaslandırın.
 - Qüvvət elmdə..., başqa cür heç kəs
Heç kəsə üstünlük əyləyə bil... . (N.Gəncəvi)
 - İnsana arxa... onun kamalı,
Ağıl... hər kəsin dövləti, malı. (N.Gəncəvi)
 - Oğul mənim... əgər, oxutmur... , əl çək... ,
Eyləmə... dəngəsər, oxutmur... , əl çək... . (M.Ə.Sabir)

➔ Xəbər haqqında aşağı siniflərdə öyrəndiklərinizi yadınıza salıb suallara cavab verin.

- ✓ Xəbər nəyə deyilir?
 - ✓ Xəbərlər ifadə vasitələrinə görə necə qruplaşır?
 - ✓ İsmi xəbərlə feili xəbərin fərqi nədədir?
 - ✓ Feili və ismi xəbərlərin ifadə vasitələri hansılardır?
 - ✓ Hansı sözlər suala cavab vermədən ismi xəbər ola bilər?
- Cavablarınızı nümunələrlə əsaslandırın.

12. Cümlədə xəbərləri tapıb ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin. Mübtəda ilə xəbər arasındakı sintaktik əlaqəni müəyyənləşdirin.

1. Xidmətçi hər gün sahibinin evinə su daşıyırdı. 2. Bu günün işini sabaha qoyma (*Atalar sözü*). 3. Əsl sevinc zəhmətdən sonrakı istirahətdir (*İ.Kant*). 4. Bu gün çıxdığınız hər pillə sabahkı həyatınızın təməlidir (*V.Rayx*). 5. Həyatda əziyyətsiz rahatlıq yoxdur (*N.Tusi*). 6. Əvvəlcə həqiqəti bilmək lazımdır: həqiqət bilinərsə, səhv də bilinər (*Ə.Məhəmməd*). 7. Adamlara xoş gələni deyil, faydalı olanı məsləhət gör (*Solon*).

✓ Hansı müdrik fikir mətnin məzmununa uyğun gələ bilər?

13. Şəxs sonluqlarını bərpa edib cümlələri köçürün, durğu işarələrini bərpa edib səbəbini izah edin. İsmi və feili xəbərləri tapıb onların ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin.

İnsanların yeddi vəzifəsi var... . Əgər insan bütün bu vəzifələri yerinə yetirərsə bu halda kamil insan sayılır. Əgər o bunların bir hissəsini yerinə yetirərsə natamam insan sayılır. Əgər o bu yeddi vəzifənin heç birinə əməl etməzsə deməli insan qismindən çıxır və heyvan qisminə daxil olur. Birinci vəzifə bundan ibarət... ki insan pis əməllərdən uzaq ol... .

İkinci vəzifə xeyir işlər görmək... . Üçüncü vəzifə zülmə qarşı mübarizə aparmaq... . Dördüncü vəzifə cəmiyyətdə öz yoldaşları ilə ittifaqda yaşamaq... . Beşinci vəzifə elm yolu ilə getmək... . Altıncı vəzifə elmi hər yanda yaymağa çalışmaq... . Yeddinci vəzifə bundan ibarət... ki insan öz qüvvəsi, imkanı daxilində onunla ittifaqda olan cəmiyyətdə, öz həmvətənləri və həmfikiriləri arasında qanuni hüquqların müdafiəsi üçün mübarizə aparmalı... .

(*Mirzə Fətəli Axundzadə*)

✓ Sizin bir şagird kimi hansı vəzifələriniz vardır? Öz vəzifələrinizlə M.F.Axundzadənin tövsiyə etdiyi vəzifələr arasında bir uyğunluq gördünüzmü? Həmin vəzifələri necə yerinə yetirirsiniz?

14. Hansı cümlələrdə mübtəda ilə xəbər arasında uzlaşma pozulmuşdur?

1. Xalq bir çox xüsusiyyətləri ilə tanınır, sayılır və dünya xalqları içərisində fərqlənirlər. Bu xüsusiyyətlərdən ən yüksəyi mədəniyyətlərdir (*Heydər Əliyev*).
2. Analar hər şeyi görməsə belə, qəlbləri ilə duyur (*A.N.Ostrovski*).
3. Söz verməzdən əvvəl yaxşıca düşün, söz verdinsə, üstündə möhkəm durun (*Seneka*).
4. Zərərli vərdişlər qısa müddət ərzində inkişaf edib yayılırlar.

15. Doğru və yanlış fikirləri müəyyənləşdirin.

Mübtəda müxtəlif söz və birləşmələrlə ifadə oluna bilər.

Xəbər ifadə vasitələrinə görə iki cür olur.

Var, yox, mümkün tipli sözlər suala cavab verərək cümlənin ismi xəbəri olur.

Xəbər mübtəda ilə həmişə uzlaşma əlaqəsində olur.

doğru

yanlış

A)

B)

C)

D)

E)

16. Aşağıdakı plandan istifadə edərək “Vəzifə böyük işlər görmək deyil, lazım olanı etməkdir” adlı mühakimə xarakterli inşa yazın.

□ Plan

1. Vəzifə dedikdə nə başa düşürük?
2. Qarşımızda duran vəzifələr hansılardır?
3. Vəzifələri yaxşı yerinə yetirmək üçün nə lazımdır?
4. Öz vəzifələrini layiqincə yerinə yetirən şəxslərdən nümunə gətirin.
5. Biz şagird kimi öz vəzifələrimizi necə yerinə yetiririk?
6. Nəticə.

↓ qənimət

↓ qalibiyyət

İlk müsəlman türk dövlətlərindən olan Qəznəvilərin böyük hökmdarlarından biri Sultan Mahmud Hindistana etdiyi bir yürüşdə çox çətinlik çəkmiş, qələbə qazana bilməyəcəyini düşünməyə başlamışdı. *Bu çətin vəziyyətdə “Ey Rəbbim! Əgər döyüşdə qalib gəlsəm, ələ keçirəcəyim bütün qənimətləri yoxsullara paylayacağam” sözləri ilə nəzir demişdi. Həqiqətən, Allah ona kömək etmiş və Sultan Mahmud böyük qələbə qazanaraq çox dəyərli qənimətlərə sahib olmuşdur. Qəznəyə qayıtdıqda əldə etdiyi bütün qənimətləri yoxsullara, ehtiyacı olanlara paylamağa başlamışdır. Bu vəziyyətə bəzi vəzir və komandanlar etiraz etmişlər. Sultan Mahmud: “Bu mənim dediyim nəzirdir. Şübhəsiz ki, hamısını paylayacağam”, – dedikdə isə “Amandır, sultanım, yoxsullar bu dəyərli qənimətlərdən nə anlayacaqlar? Bir hissəsini paylayın, ən dəyərli olanlarını isə xəzinəyə qoyun! Xəzinənin də bu qənimətlərə böyük ehtiyacı var”, – deyərək Sultanı çaşdırmışlar. Bundan sonra Sultan Mahmud Qəznədə yaşayan, sözün doğrusunu deməkdən çəkinməyən alim bir şəxslə məsləhətləşmək qərarına gəlir. Fikrini soruşduğu həmin böyük şəxs Sultan Mahmuda belə cavab verir:*

– Sultanım! Bu vəziyyətdə tərəddüd etmək yersizdir. Əgər Allaha bir daha işiniz düşməyəcəksə, vəzirlərinizin, komandanlarınızın dediyini edin! Lakin Allaha yenidən dua edib nə isə istəyəcəksinizsə, nəzirinizi yerinə yetirin, qənimətləri yoxsullara paylayın!

Vəzir və komandanlar nə üçün əldə edilən qənimətin xəzinəyə qoyulmasını istəyirdilər? Onlar nə üçün xəzinənin bu qənimətə ehtiyacı olduğunu düşünürdülər?

“Düşünən insan” jurnalından, 2014-cü il

1. Mətni adlandırın və abzaslara ayırın.
2. Məndəki əsas ideyanı müəyyən edin və öz fikrinizi bildirin.
3. Sultanın verdiyi vəd ilə qazanılan qələbə arasında əlaqə varmı?

4. Alimin Sultan Mahmuda verdiyi məsləhətə münasibət bildirin.
5. Hikmətli kəamlardan hansı mətnin ideyasına uyğundur?
 - ✓ Sözü də su kimi lətifəti var,
Hər sözü az demək daha xoş olar. (*N. Gəncəvi*)
 - ✓ Böyük vədlər vermədən böyük işlər gör. (*Pifagor*)
 - ✓ Söz verəndə fikirləş, verdinsə, daha düşünmə, üstündə möhkəm dur.
6. “Düşmən qoşunları tərəfindən ələ keçirilən qənimət Azərbaycana hansı maddi və mənəvi ziyan vurub” mövzusunda fikir mübadiləsi aparın.

7. Döyüş, qənimət, kömək etmək sözlərini qarşılığı ilə əvəz edin.

8. Mətnə məcazi mənalı sözləri müəyyənləşdirin.

9. Cümlələrdəki mübtəda və xəbərləri tapın. Sonra bir-biri ilə əlaqələnən sözləri və onların nə bildirdiyini müəyyənləşdirin. Hansı söz və ifadələr xəbəre aid olub obyekt anlayışı bildirir?

1. Həqiqətən, Allah ona kömək etdi və Sultan Mahmud böyük qələbə qazanaraq çox dəyərli qənimətlərə sahib oldu. Həmin qənimətləri yoxsullara payladı. 2. Kiçik nöqsanlar böyük səhvlərə aparır (*Seneka*). 3. Elm insanı şübhədən, yaxşılıq əziyyətdən, qərarlı olmaq qorxudan qurtarır (*Konfutsi*).

Nümunə:

Ağıllı insanlar qərarlarını tələsik deyil, düşünərək verirlər (*C. Teylor*).

(*təyinedici söz*) (*obyekt bildirən söz*) (*tərz bildirən sözlər*)

→ Cümlənin II dərəcəli üzvləri, əsasən, baş üzvləri izah edir.
Tamamlıq, təyin, zərflik ikinci dərəcəli cümlə üzvləridir.

10. Bədii ədəbiyyatdan üç cümlə seçib obyekt bildirən sözləri müəyyənləşdirin.

→ Adlıq və yiyəlik hallardan başqa, digər hallarda: yönülük, təsirlik, yerlik, çıxışlıq hallarında olub, cümlədə əşya və obyekt anlayışı bildirən II dərəcəli üzvə **tamamlıq** deyilir.
Tamamlıq kimə?, nəyə?, haranı?, kimi?, nəyi?, nə?, kimdə?, nədə?, kimdən?, nədən? suallarından birinə cavab verir.

→ **Tamamlıq adlar, məsdər və məsdər tərkibləri, feili sifət və feili sifət tərkibləri, təyini söz birləşmələri, mürəkkəb adlarla ifadə oluna bilir.**

Yaxşılıq etməsən əgər insana, (isimlə)

Böyüklük şərafı verilməz sana. (əvəzliliklə) (N.Gəncəvi)

Soruşub öyrənməyi (məsdər tərkibi ilə) özünə ar bilmə.

İndi Zəhra belə bir xahişlə (qoşmalı birləşmə ilə) ana dili müəlliminə (II növ təyini söz birləşməsi ilə) müraciət etmək istəyirdi.

Qoşmalı sözlər də tamamlıq olur. Belə tamamlıqlar *nə ilə?, kim ilə?, kim üçün?, nə üçün?, kim barədə?, nə barədə?, kim haqqında?, nə haqqında?* suallarından birinə cavab verir.

Tamamlığın şərti işarəsi:

11. Cümlələrdən tamamlıqları seçib onların ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin.

1. Müdrik adam özünə rəva görmədiyini başqasına da rəva görməz (*Konfutsi*). 2. Xan, başına dönüm, sən nişan verdiyin dam-daşı tapdım, qutunun qapağını qaldırdım (*C.Məmmədquluzadə*). 3. Mən istəyirəm ki, o, başqasını öyrətməkdən həzz almağı bacarsın (*Ə.Fərəc*). 4. Pislik görməkdən deyil, pislik etməkdən qorxmalıyıq (*C.Kolenson*). 5. Bədbəxtliyin səbəbini başqa yerdə yox, özümüzə axtarmalıyıq (*A.Frans*). 6. Ərəb, yunan, gürcü və hind əlifbasında böyük hərf yoxdur. 7. Bəzənib başdan-başa şəhərləri, kəndləri, Cənnət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin (*S.Rüstəm*).

✓ *Verilmiş cümlələrdə tamamlıqla xəbər arasındakı sintaktik əlaqəni müəyyənləşdirib fikrinizi əsaslandırın.*

→ **Tamamlıqla xəbər arasında idarə əlaqəsi vardır.**

Zəhra ana dili müəlliminə dedi.

idarə əlaqəsi

12. Cümlələrdə işarələnmiş sözlərin qrammatik fərqlərini izah edin. Fikirlərinizi əsaslandırın.

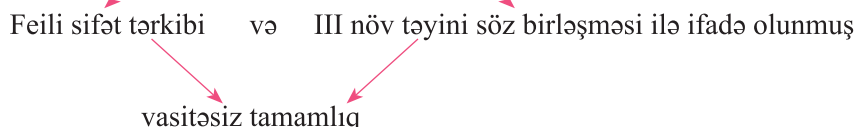
1. Davadan *sülh* daha yaxşıdır, mənə (*S.Şirazi*). 2. Özümüzədən başqa heç kəs bizim üçün *sülh* təmin edə bilməz (*Emerson*). 3. *Sülh* tacı səltənət tacı ilə müqayisə edilməyəcək dərəcədə gözəl və dəyərlidir (*Epikür*).

✓ *Özünüz də belə nümunələr yazın.*

13. Verilən qaydadan istifadə edərək cümlələr qurun. Bunun üçün ismin hallarını yadınıza salın.

Nümunə:

- Mən həqiqətə oxşayanı deyil, həqiqətin özünü axtarıram (*C. Bruno*).

- Ağıl olan yerdə zora ehtiyac yoxdur.

İsimlə ifadə olunmuş vasitəli tamamlıq

→ **Tamamlıqlar iki cür olur:**

1. vasitəsiz tamamlıqlar; 2. vasitəli tamamlıqlar.

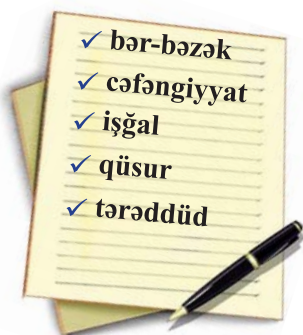
Vasitəsiz tamamlıqlar ismin təsirlik halında olan söz və söz birləşmələri ilə ifadə olunur.

Vasitəli tamamlıqlar ismin yönlük, yerlik və çıxışlıq hallarında olan, habelə qoşmalı söz və söz birləşmələri ilə ifadə olunur.

14. Mətnə fərqləndirilmiş hissədə tamamlıqları müəyyənləşdirib onların növünü və ifadə vasitələrini tapın.

15. Aşağıdakı ifadələrdən istifadə etməklə rabitəli mətn qurun.

İnsanın xoşbəxtliyi, həyatın mənası, tərbiyənin vacibliyi, dövlət qayğısı, şərəfli ömür, əxlaqlı insan, vətən borcu, övlad tərbiyəsi

☐ Verilmiş sözlərin leksik mənasını müəyyənləşdirin.

Uzun illər bundan əvvəl Çində bir qəbilədə Lili adında bir qız yaşayırdı. Qəbilənin başçısının da çox gözəl bir qızı var idi. Əvvəllər yaxın rəfiqə olan bu qızların arasında sonradan ciddi ədavət yaranır: davasız bir günləri də keçmirdi. Qızlar arasındakı düşmən münasibət artıq ailə başçı-

larına da *sirayət edirdi*. Bir neçə ay sonra artıq bu vəziyyətdən cana doyan Lili atasının köhnə dostu, dərmanşatan qoca kişinin yanına gedərək ona *dərdini açır*. Yaşlı adam bitkilərdən düzəltmədiyi bir tozu Liliyə verib deyir:

– Bu, dünyanın ən güclü zəhəridir. Amma bir dəfəyə versən, qız elə o an öləcək və hamı bunu sənin etdiyini biləcəkdir. Sən 3 ay müddətində bu zəhərdən az-az

onun yeməyinə qat. Başçının səndən şübhələnməməsi üçün bu 3 ay boyunca qızla xoş *rəftar et*, qonaq çağırıb ona gözəl yeməklər bişir!

Sevinc içində evə dönmə Lili qocanın dediklərini etməyə başlayır. Qıza qarşı xoş davranır, hər gün ən ləziz yeməkləri bişirir və hər dəfə onun yeməyinə bir damcı zəhər qatır. Onlar arasında artıq mehribançılıq yaranır. Lilinin xoş rəftarını bəyənən başçı da ona artıq öz qızı kimi baxır. İkinci ayın sonlarına yaxın Lili etdiyi əməldən pəşman olmağa başlayır və vicdan əzabına dözməyərək qoca dərmanşatanın evinə gedib deyir:

– Mən qızın ölməsini istəmirəm. Yalvarıram, ona indiyə kimi verdim zəhəri qanından təmizləyəcək bir dərman verin!

Qoca gülümsəyərək deyir:

Lilinin bu hərəkəti onun hansı keyfiyyətini üzə çıxarır?

– Qızım, sənə verdiyim toz zəhər yox, sadəcə, şəfaverici otların qarışığı idi. Əsl zəhər isə sənin ürəyində idi, amma sən qıza qarşı xoş davranıqca qəlbindəki zəhər də təmizləndi və yerinə bir sevgi doldu...

Necə bilirsiniz, qızlar arasında sevgi və dostluğun bərpası qəbiləni möhkəmləndirəcəkmi? Fikirlərinizi əsaslandırın.

“Füyuzat” jurnalından

1. Ardıcılığı bərpa etməklə əsas fikri müəyyənləşdirin və ona münasibətinizi bildirin.

2. Qoca dərmansatan obrazına münasibət bildirin. Onun etdiyi hərəkətə uyğun olaraq zahiri görkəmini təsvir edin və mətnin uyğun hissəsinə əlavə edin.
3. Lili dərmansatanın “məsləhətləri”nə əsasən “zəhər”dən istifadə edərkən nə üçün mülayimləşdi? Bu onun hansı xüsusiyyətini üzə çıxarır?
4. Dərmansatanın “əsl zəhər sənin ürəyində idi” fikrini izah edin.
5. Sizcə, “insan üçün ən böyük problemi elə insan özü yaradır” fikri ilə razılaşmaq olarmı? Fikrinizi müasir dövrdə baş verən oxşar hadisələrlə əlaqələndirin.

6. *Ədavət, ədalət, ətalət* sözlərinin leksik mənalərini müqayisə edin.

7. Mətnə fərqləndirilmiş söz və ifadələrin qarşılığını tapın.

8. İlk abzasdan *necə?*, *hansı?* sualına cavab verən söz və ifadələri tapın, onların cümlədəki rolunu müəyyənləşdirməyə çalışın. Həmin cümlə üzvlərinin nə ilə ifadə olunduğunu müəyyənləşdirin.

→ *Təyin cümlədə isim və isimləşmiş sözləri əlamətləndirib necə?, nə cür?, hansı?, necə?, nə qədər?, neçənci?* suallarından birinə cavab verir.

Təyinlər sifət, say, işarə və təyini əvəzliliklər, feili sifət və feili sifət tərkibləri, ismi birləşmələr və mürəkkəb adlarla ifadə olunur.

Təyinlər isim və isimləşən söz və söz birləşmələri ilə ifadə olunan bütün cümlə üzvlərinə aid olur.

Təyinin şərti işarəsi:

~~~~~

9. Altından xətt çəkilmiş sözlərin hansı təyindir? Fikrinizi əsaslandırın.

Alimdən soruşurlar:

– Kimi, həqiqətən, əsl ağıllı adam hesab etmək olar? Tapşırığın mahiyyətini bilmədən iş dalınca gedən adamı ağıllı hesab etmək olarmı?

Alim cavabında:

– Ağıllı o adamdır ki, dinləməyi, əməl etməyi və nəticə çıxarmağı bacarır.

✓ *Bu mətndən çıxan əsas fikri “Zəhər” hekayəsinin ideyası ilə əlaqələndirin.*

✓ *Siz necə, dinləməyi, əməl etməyi və nəticə çıxarmağı bacarırsınız?*

✓ *Kimin verdiyi məsləhətlərə daha çox qulaq asırsınız?*

✓ *Fəqləndirilmiş sözün qrammatik mənasını deyın. Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın.*

10. “Zəhər” mətninin sonuncu abzasındakı cümlələrdən təyinləri çıxarıb yazın. Sonra hər iki hissəni müqayisə edin. Nə müşahidə etdiniz?

11. Verilmiş cümlələrdə təyinləri tapıb nə ilə ifadə olunduğunu deyın.

- Saib Təbrizinin dünyada yeganə tam külliyyatı hicri tarixi ilə 975-ci ildə Hindistanda aşkar edilib. 230 min misradan ibarət olan bu külliyyatı Özbəkistan alimləri tapıblar.

- XVI əsrin Azərbaycan şairi Fədai Təbrizinin “Bəxtiyarnamə” adlı poemasının əlyazması Təbrizdə, onun şəxsi arxivində saxlanılır.

- 1955-ci ildə Hindistana ezam olunmuş Eyyub Tağıyev neft ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi və geoloji işlərin aparılmasında mütəxəssis hesab olundu.

- Əgər bir müəllim olsa bədəsil,

Yetişdirə bilməz bəxtiyar nəsil.

(“Füyuzat” jurnalından, 2011-ci il)

12. Mətni oxuyun. Təyinləri seçib onların nə ilə ifadə olunduğunu deyın. Fərqləndirilən cümlələrdəki təyinləri seçib yazın, müqayisələr aparın.

Azərbaycanın ilk vitse-admiralı İbrahim bəy Aslanbəyov 1822-ci ildə Bakıda anadan olmuşdur. Üç il Peterburqda təhsil alan İ.Aslanbəyov Peterburqdakı dənizçilik məktəbini adı “Qırmızı lövhə”yə yazılmaqla bitirmişdir.

Hələ sağlığında – 1882-ci ildə Saxalində bir yarımada, Oxot dənizində isə bir körfəz onun adı ilə adlandırılmışdır. *Boris Maslennikovun 1986-cı ildə nəşr etdirdiyi “Dəniz xəritəsi nəql edir” kitabında həmyerlimiz haqqında verdiyi qısa bioqrafik məlumat xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.*

İbrahim bəy həmyerlimiz Mirzə Kazım bəylə dost olmuşdur. Dahi rus yazıçısı Lev Tolstoy Aslanbəyovu axtarıb tapmış, admiral Naximovun həlakolma səhnəsini ona danışmasını xahiş etmişdir. L.Tolstoy özünün məşhur “Sevastopol hekayələri”ni yazarkən admiral İ.Aslanbəyovun xatirələrindən bəhrələnmişdir.

(Şəmistan Nəzirli)

✓ Sizcə, mətndəki təyinləri bədii təyin adlandırmaq olarmı? Yoldaşlarınızla fikir mübadiləsi aparın.

13. Bədii təyinlərlə qrammatik təyinləri fərqləndirin. Oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini deyın.

	bədii təyin	təyin
Başına döndüyüm gülüzlü sona, Ömrümün ilk çağı yadıma düşdü. (S.Vurğun)	☐	☐
Bilik öyrənməyi ar bilən hər kəs Dünyada mərifət qazana bilməz. (N.Gəncəvi)	☐	☐
Böyük ixtiraçı dünyadan heç nə ummur, əksinə, öz kəşfləri ilə onu irəli aparır. (P.Hill)	☐	☐
Ən iti qılıncı cəsur əsgərə verirlər. (Çin atalar sözü)	☐	☐
Qızıl payız nəğmə deyir Qızıl qəlbli insanlara! (N.Xəzri)	☐	☐
Şəhərə sarı şütüyən maşınların işıqları yuxarıdan baxanda yanıb-sönən ulduzları xatırladırdı.	☐	☐

14. “Səadət günəşi birlikdən doğar” adlı nəqli xarakterli inşa yazın. “El bir olsa, zərbi-kərən sındırar” atalar sözündən sitat kimi istifadə edin.

QARANQUŞLARIN ÖMRÜ 6 AYDIR...

Qaranquş ikinci mərtəbədə yaşayan və pəncərəsi küçəyə baxan bir adamla dost olmaq istəyirdi. Bir gün bütün cəsarətini toplayıb onun pəncərəsinin qarşısına qondu. Dərin bir nəfəs aldıqdan sonra pəncərənin şüşəsini döyməyə başladı: tıq... tıq... tıq...

Adam bərk məşğul idi. Səsi eşidib pəncərəyə yaxınlaşdı. Qaranquş gördü. Qaranquş həyəcanla: “Ey insan, mən sən ilə dost olmaq istəyirəm. Nə olar, mənə içəri burax, bir yerdə yaşayaq”, – dedi. Adam isə əsəbiliklə: “Sən haradan çıxdın, bircə sən çatmırdın. Heç quşdan da insana dost olar?” – deyə cavab verdi. Qaranquş məyus oldu. Ancaq ruhdan düşmədi. Bəxtini sınamaq üçün yenə pəncərəyə qondu: “Ey insan, pəncərəni aç, mənə içəri burax. Sənə sirdaş olaram. Səni darıxmağa qoymaram”. Adam isə çox inadkar idi: “Boş yerə özünü yorma. Səni içəri buraxa bilmərəm”. Balaca qaranquş fikrindən dönmək istəmirdi: “Bir bax, havalar soyumağa başlayır, burada üşüyürəm. Mənə içəri burax, yoxsa soyuqdan dona bilərəm. Çünki mən ancaq isti ölkələrdə yaşayıram. Peşman olmazsan. Görürəm, sən də təksən, mənimlə tənhalığımı unudarsan...”

Necə bilirsiniz, quşla insanın dostluğu tutarmı?

Bəzən insanlar həqiqəti eşitməyi sevmirlər. Odur ki qaranquşun son sözü adamı özündən çıxardı, hirsle: “Mən tənhalığımdan razıyam”, – deyərək quşu qovdu. Qaranquş adamın inadkarlığından əl çəkmək istəmədiyini görüb uçub getdi...

Nəhayət, yaz gəldi. Qaranquşlar köhnə yuvalarına qayıtdılar. Ancaq onun axtardığı quş hələ də gözə dəymirdi. Yaz qurtarana qədər pəncərəsini açıq qoydu. Ancaq nə fayda?

Aradan xeyli vaxt keçmişdi. Bir gün qaranquş adamın yadına düşdü. Düşündü... düşündü... Nəhayət, öz-özünə: “Ey ağılsız insan, gör sən nə qədər düşüncəsizsən. Belə gözəl fürsəti əldən buraxdın. Niyə onun təklifini qəbul etmədin? İndi oturub düşünməkdənsə, onunla yaxşı vaxt keçirərdin”, – dedi. Adam peşman olmuşdu, ancaq iş-işdən keçmişdi. Sonra öz-özünə təskinlik verməyə başladı: “Havalar qızanda mənim qaranquşum da uçub gələr. Mən də onu içəri buraxaram, bir yerdə xoşbəxt yaşayarıq”. Oturub havaların qızmağını gözləməyə başladı.

Qaranquş hələ də yox idi. Axırda dözmədi və dər-
dini dünyagörmüş bir qocaya açdı. Qoca onu dinlədi,
sonra da bir kəlmə ilə: “Qaranquşların ömrü 6 aydır”,
– dedi...

*Sizcə, qoca
bununla nə
demək istədi?*

“Füyuzat” jurnalından

- ☐ Həyatda elə fürsətlər var ki, ancaq bir dəfə ələ düşür və qədrini bilməyəndə “uçub gedir”. Həyatda elə insanlar var ki, ancaq bircə dəfə qarşımıza çıxır, qiymətini və dəyərini bilməyəndə çıxıb gedir. Diqqətli olun və bir də düşünün, bu günə qədər pəncərənizdən neçə qaranquş qovmuşsunuz?

1. Çərçivədə verilmiş hissə mətnin əsas ideyası ola bilərmi? Fikirlərinizi əsaslandırın.
2. Mətdə hansı abzas yerində deyil? Onu yerinə qoyub məntiqi ardıcılığı bərpa edin.
3. Həyatınızda belə hadisələr olubmu? Kimisə haqsız yerə incitmişsinizmi?
4. Hansı atalar sözü mətnin ideyasına daha çox uyğun gəlir?
  - Ehtiyat igidin yaraşığıdır.
  - Sonrakı peşmançılıq fayda verməz.
  - Nə tökürsən aşına, o da çıxar qaşığına.
5. Cabir Novruzun “Sağlığında qiymət verin insanlara” şeirini tapıb oxuyun. Şeirinin ideyasını mətnin ideyası ilə əlaqələndirin.

6. Mətdən frazeoloji birləşmələri seçin və onların qarşılığını tapmağa çalışın.

7. *Məyus* və *kədər* sözləri sinonim hesab edilirmi? Fikirlərinizi əsaslandırın.

8. *Tək* sözünün omonimliyini əsaslandırın.

9. Altından xətt çəkilmiş cümlələrdə təyinin hansı cümlə üzvünü izah etdiyini müəyyənəldirin.

10. Mətdə çərçivəyə alınmış cümlələrdə təyinin hansı sözlərə aid olduğunu və həmin sözlərin nə bildirdiyini müəyyənəldirin.

→ Təyin cümlədə bütün cümlə üzvlərinə aid olur və onların hər birinə yanaşma əlaqəsi ilə bağlanır.

Yer adları ilə bağlı maraqlı yanaşma əlaqəsi → əfsanələr çoxdur.

Nigar ağıllı yanaşma əlaqəsi → qızıdır.

11. Təyinləri ixtisar etməklə mətni köçürün. Sonra hər iki mətni müqayisə edərək “Təyinlərin nitqdə rolu” mövzusunda fikir mübadiləsi yürüdün.

İllərlə yanaşı yaşamış, ocağında közü olmayanda közü, təknəsində çörəyi olmayanda çörəklərini paylaşmış iki qonşu var idi. Xeyirlərində, yaslarında ortada olan çəpərlərini sökmüşlər, həyəti həyəmə qatmışlar, sevinci, hüznü birlikdə yaşamışlar.

Bir gün azgın düşmənlər kəndə girir. Qonşunun birində xəstə qoca, körpə uşaqlar, o birində isə özlərini xilas etməyə fiziki gücü olanlar var idi. Ağlar gözlə, böyük dərdlə evlərini tərk etmək istərkən birdən ailə böyüyünün yadına xilas olmağa, uzaqlaşmağa gücləri yetməyən qonşusu düşür: “Dayanın! Qonşularımız qaldı. Yaşayacağıqsa, bir yaşayacağıq, öləcəyiksə, bir öləcəyik. Qocanı qucağınıza götürün, uşaqları kürəyinizə alın: biz onları düşmənlər əlində buraxa bilmərik. Onlar bizim axirət qonşularımızdır”.

Bu, sevincini, kədərini bir yaşayan, həmvətənlərinin ölümünə yol verməyən qonşuların birliyi, həmrəyliyi idi.

(“Füyuzat” jurnalından, 2012-ci il)

✓ Mətnin məzmununu “Qaranquşların ömrü 6 aydır” mətninin məzmunu ilə əlaqələndirin. Hansı nəticəyə gəldiniz?

Həmrəylik – tarixin
qorxunc fırtınasının qaba-
ğını kəsən möhkəm sədd,
alınmaz qala!
Həmrəylik – nifaqa, fitnəyə
tutarlı cavab, sərt şillə!
Həmrəylik – ağsaqqallı, bö-
yükü olmaq demək!
Həmrəylik – insanlığın adı,
özü, gələcəyi!
Həmrəylik – milli
yüksəlişə gedən yol!

HƏMRƏYLIYIMIZ ƏBƏDİDİR

31 Dekabr Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Gününün təsis edilməsi Ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Azərbaycanda başla-

yan milli azadlıq mübarizəsinin ən gərgin vaxtında Heydər Əliyev dünya azərbaycanlılarının vahid ideya ətrafında birləşdirilməsinin Azərbaycanın gələcəyi üçün tarixi və *strateji* önəm daşdığını uzaqgörənliklə müəyyən etdi. Həmin dövrdə ulu öndər tərəfindən irəli sürülmüş azərbaycançılıq ideyası

Azərbaycanın dünya birliyinə *integrasiyasının* təməl sütunlarından biri oldu. Məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1991-ci il dekabr ayının 16-da Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi “Dünya azərbaycanlılarının həmrəylik və birlik günü haqqında” tarixi qərarı qəbul etdi. Bu qərara əsasən, dekabrın 31-i Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günü elan edildi.

Beləliklə, dünyanın 70-dən yuxarı ölkəsinə səpələnən 50 milyondan çox azərbaycanlının vahid azərbaycançılıq ideyası ətrafında birləşdirilməsinin və milli *diasporamızın* formalaşdırılmasının əsası qoyuldu.

1992-ci ildə Azərbaycan parlamenti 31 dekabrın Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günü kimi qeyd olunmasına dair qərar qəbul etdi.

1993-cü ildə isə Azərbaycan Prezidentinin fərmanı ilə 31 Dekabr Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günü kimi rəsmi bayram elan edildi. Bu tarixi gün ayrı-ayrı ölkələrdə yaşayan azər-

Sizcə, həmrəylik yalnız ayrı-ayrı ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar arasında olmalıdır?

Sizcə, niyə bütün azərbaycanlılar birləşməlidir?

baycanlılarla əlaqələr qurmaq, onlar arasında birlik və həmrəylik yaratmaq işində mühüm rol oynayır.

Ulu öndər Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideyasının dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi təmin edilməsində rolunu yüksək qiymətləndirirdi. O, güclü *diaspora* təşkilatının formalaşdırılmasının və onun Azərbaycan dövləti ətrafında daha sıx birləşməsinin vacibliyinə diqqəti cəlb edərək 2001-ci il noyabr ayının 9-10-da Bakıda keçirilən Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında demişdir: “Bizim hamımızı birləşdirən, həmrəy edən azərbaycançılıq ideyasıdır, azərbaycançılıqdır. Öz ürəyimdən gələn fikirləri bir daha bildirmək istəyirəm ki, hər bir insan üçün milli mənsubiyyət onun qürur mənbəyidir. Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam!!!” Bu dahiyənə fikirlər hər gün daha çox önəm daşıyır.

Araz Yaqubov

1. Mətndəki əsas faktları seçib fikir mübadiləsi aparın. Mətnin əsas ideyasını müəyyən edin və bu gün onun necə həyata keçirildiyini əsaslandırın.
2. Milli azadlıq mübarizəsi xalqımıza nə üçün lazım idi?
3. Azərbaycan xalqının milli azadlıq hərəkatı haqqında nə bilərsiniz?
4. Dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi haqqında faktlar toplayıb mətnə əlavələr edin.
5. 72-ci səhifədə həmrəylik haqqında verilmiş fikirlərin düzgün olduğunu əsaslandırın.
6. Azadlıq haqqında görkəmli şəxslərin söylədikləri ifadələri toplayın. Nitqinizdə onlardan sitat kimi istifadə edin.

7. Fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənalərini lüğət vasitəsilə izah edin.

8. Mətndən uzun cümlələri tapın, onları bir neçə cümlə şəklində sadələşdirin. Sadə mətn tərtib edin.

9. “Harada axar su varsa, orada yaşıllıq var,
Harada birlik, qardaşlıq, dostluq varsa, orada mərhəmət, sevgi və səadət var”
(C.Rumi) kəlamından sitat kimi istifadə etməklə məqalə və ya inşa yazın.

İNANILMAZ TARİXİ FAKT

Bütün əməllər insanın özünə qaydır.

Vinston Çörçil

XX əsrin əvvəllərində bir şotland fermeri bataqlığın yanından keçərək evə qayıdırdı. Birdən o kiminsə kömək çağırışlarını eşidir. *Fermer dər-*

hal kömək üçün səs gələn tərəfə qaçır və batan bir oğlan uşağını görür. Oğlan bataqlığın ölüm saçan ağırlığından xilas olmağa çalışır, lakin bu çapa-lama onu ölümə daha çox yaxınlaşdırırdı. Oğlan qorxu və ümitsizlik içində qışqırırdı. Fermer tez bir qalın ağac budağı tapıb ehtiyatla ora yaxınlaşır və ağacı batan oğlana uzadır. Oğlan təhlükəsiz yerə çıxır.

O, soyuqdan və həyəcan-

dan əsir, göz yaşlarını saxlaya bilmirdi. Lakin əsas bu idi ki, o, xilas olmuşdu!

– Bizə gedək, – deyə fermer ona təklif etdi. – Sən sakitləşməli, pal-tarını qurutmalı, isinməlisən.

– Yox, yox, – oğlan dedi, – atam məni gözləyir. O, yəqin, çox narahatdır.

Minnətdarlıq ifadə edən gözlərlə öz xilas-karına baxan oğlan təşəkkür edib evlərinə gedir...

Səhər tezdən fermer onun qapısına gözəl bir karetanın yaxınlaşdığını gördü. Karetadan çox şıq və bahalı geyimli bir centlmen çıxıb ona sualla müraciət etdi:

– Dünən mənim oğlumu sizmi xilas etmisiniz?

Xilas olmuş oğlanın hərəkətinə münasibət bildirin.

– Bəli, mən, – deyə fermer cavab verdi.
– Mənim sizə borcum nə qədər olacaq?
– Xətrimə dəyməyin, cənab. Siz mənə borclu deyilsiniz, çünki mən hər bir normal insanın edəcəyi hərəkəti yerinə yetirdim.

*Fermerin sözlə-
rinə əsasən onu
xarakterizə edin.*

– Yox, bilirsiniz, oğlum mənə çox əzizdir. İstə-
diyiniz məbləği deyın.

– Mən daha bu mövzu barədə danışmaq istə-
mirəm. Sağ olun.

Fermer getmək üçün geri döndü. Bu zaman onun
oğlu evdən çıxdı.

– Bu sizin oğlunuzdur? – varlı qonaq soruşdu.

– Bəli, – fermer fərəhlə oğlunun başını sığalladı.

– Gəlin belə edək. Mən sizin oğlunuzu özümlə Londona aparım, onun
təhsil haqqını ödəyim. Əgər o, atası kimi alicənabdırsa, onda nə siz, nə mən
bugünkü hərəkətlərimiz üçün heyıfsılənməyəcək, peşman olmayacağıq.

Bir neçə il keçdi. Fermerin oğlu əvvəl məktəbi, sonra Tibb Universitetini
bitirdi. Bir müddətdən sonra o, penisilini kəşf edən insan kimi bütün dün-
yada tanındı. Bu, Aleksandr Fleminq idi.

Müharibə başlamazdan əvvəl bahalı London klinikalarından birinə həmin
varlı cənabın ağır formada sətəlcəm olmuş oğ-
lunu gətirmişdilər.

*Sizcə, bu dəfə oğlanı
nə xilas etdi? Nöqtə-
lərin yerinə hansı
cavab olmalıdır?*

.....
Fleminqin təhsil pulunu ödəyən həmin varlı
kişinin adı Randolf Çörçil idi. Onun oğlu isə
iki dəfə Fleminqlər ailəsi tərəfindən ölümdən

*Çörçil bununla nə
demək istəyirdi?*

xilas edilən, sonradan İngiltərənin baş naziri ol-
muş Vinston Çörçildir. Sonralar hər dəfə bu ha-
disəni xatırlayan V.Çörçil deyirdi: “Bütün əməl-
lərin sənə qayıdır”.

“Dünyanı dəyişən 100 adam” jurnalından

1. Məndəki əsas fikri müəyyən edin və münasibət bildirin.
2. Mətni bitkin hissələrə bölün və adlandırın.
3. Məndə sizin üçün maraqlı olan hansı faktlar var?
4. Məndə təsvir olunan hadisələrin məntiqə uyğun olub-olmadığını əsas-
landırın.
5. V.Çörçil haqqında məlumat toplayıb qısa şərh yazın.

6. Mətn üçün açar sözlər seçin. Fikirlərinizi əsaslandırın.
7. *Fermer, centlmen* sözlərinin leksik mənalərini izah edin.
8. Mətndəki birinci cümlədə *necə?* sualına cavab verən cümlə üzvünü tapın.
Həmin cümlə üzvünə təyin demək olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.
9. Cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlərə sual verin və uyğunluğu müəyyən edin.

	tamamlıq	təyin	?
<i>Həqiqi</i> dostluq mənəvi fədakarlıqdır. (<i>T.Əhmədov</i>)	☐	☐	☐
Düşməninini öldürmək əvəzinə onu şəfqət və <i>məhəbbət</i> ə yola gətir. (<i>C.Allen</i>)	☐	☐	☐
Səadət <i>kamalla</i> yetişər başa Xalqa hörmət elə, ədəblə yaşa. (<i>N.Gəncəvi</i>)	☐	☐	☐
<i>Ağılla</i> dərk edirik nöqsan cəhətləri biz Nöqsanını dərk edən ağıllıdır, şübhəsiz. (<i>A.Bakıxanov</i>)	☐	☐	☐
O, skamyada oturmuş qocaya <i>mərhəmətlə</i> baxır, ona necə yardım edəcəyini düşünürdü.	☐	☐	☐
O, <i>soyuqdan</i> və həyəcədən əsirdi.	☐	☐	☐
Heç qorxmayır <i>soyuqdan</i> Çöldə qoçaq uşaqlar. (<i>T.Mütəllibov</i>)	☐	☐	☐
<i>Böyük</i> düşüncələr <i>böyük</i> hislərdən yaranır. (<i>F.Larəşfuko</i>)	☐	☐	☐

✓ *Sizcə, sual işarəsinin yerində hansı cümlə üzvünün adı yazılmalıdır?*

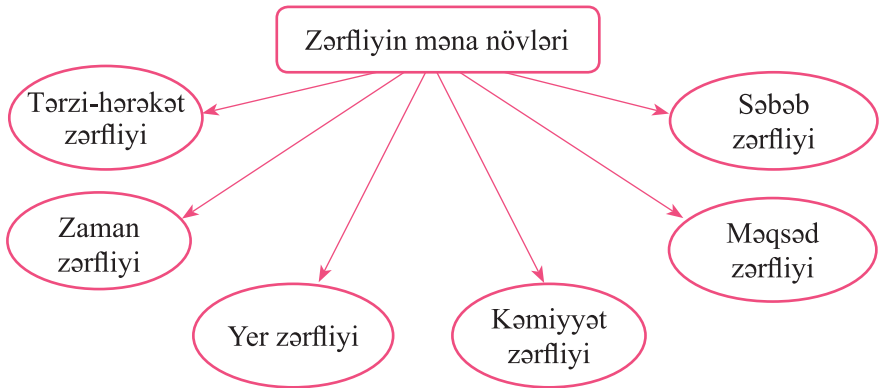
→ **Zərflik hərəkətin icrasını və əlamətin meydana çıxmasını müxtəlif cəhətlərdən izah edir.**
Zərflik hərəkətin tərzini, zamanını, yerini, miqdarını (dərəcəsinə), səbəbini, məqsədini bildirir.

Zərfliyin şərti işarəsi:

~~~~~

10. Mətnə fərqləndirilmiş hissədə zərfləkləri tapıb onların xəbəri hansı baxımdan izah etdiyini araşdırın.

11. 10-cu tapşırıqdakı şərtin izahından istifadə edərək sxemi şərh edin.

→ Zərflər, əsasən, feili xəbəyə, bəzən də ismi xəbəyə aid olur.

Müqayisə edin:

Elə danış ki, maraqlı olsun.

Hava elə isti (o dərəcədə, o qədər) idi ki, nəfəs almaq olmurdu.

12. Uyğunluğu müəyyənləşdirin.

- Hərəkəti müxtəlif cəhətdən izah edir.
- Bütün cümlə üzvlərinə aid olur.
- Xəbərlə idarə əlaqəsində olur.
- Ancaq mübtədadan asılı olur.
 - tamamlıq
 - xəbər
 - zərflər
 - təyin
 - mübtəda
- Ən müstəqil üzvdür.

	1	2	3	4	5
a					
b					
c					
d					
e					

13. “Bəzən təsadüflər zərurətə çevrilir” adlı nəqli inşa yazın.

Bir gün Loğmanın ağasına hədiyyə olaraq bir qarpız gətirirlər. O, xidmətçisinə: “Oğlum, get, Loğmanı çağır!”, – deyir.

Loğman bu çağırışa dərhal cavab verib ağasının yanına gəlir.

Ağası ona hədiyyə olaraq gətirilən qarpızı kəsir və Loğmana bir dilim verir. Loğman ona verilən dilimi bal kimi, şəkər kimi yeyir. Elə iştahla yeyir ki, ağası dərhal ikinci dilimi kəsib ona tərəf uzadır. Beləcə dilimlər bir-birini izləyir və Loğman bütün qarpızı yeyir.

Sizcə, ağası nə üçün bir dilimi özü üçün saxlayıb qalanlarını Loğmana verir?

Loğman hansı tarixi şəxsin ümumiləşmiş surətidir?

Yerdə yalnız bir dilim qalır.

Ağası: “Bunu da mən yeyim, baxım görüm necə şeydir, hər halda, bu çox dadlı bir qarpızdır”, – deyir.

Çünki Loğman elə ləzzətlə, elə iştahla yeyirdi ki, görənlərin də iştahası açılırdı.

Loğmanın ağası son dilimi yeyər-yeməz qarpızın acılığından ağzını atəş sarır, dili uçuqlayır, boğazı yanır.

Qarpızın acılığı onu çaşdırır. Sonra isə Loğmana deyir:

– Belə bir zəhəri necə oldu ki, dadlı-dadlı yedin? Belə bir qəhri necə oldu lütf etdin? Bu necə səbirdir? Nə üçün səbir etdin? Sanki canına qəsdin var! Nə üçün bir şey söyləmədin? Nə üçün “bir az səbir et, indi yeyə bilmərəm” demədin?

Loğman bu cavabı verir:

– Sənin nemətlər bağlayan əlindən o qədər ruziləndim ki, utandığımdan ikiqat oldum. Buna baxmayaraq, əlinlə verdiyin bir şeyə, ey mərifət sahibi, “bu, acıdır, yeyə bilmərəm” deyə bilmədim. Əgər bu qədər bir acıya dözə bilməyib fəryad edəməmsə, bütün zərrələrim torpağa qarışsın. Şəkər bağışlayan əlinin ləzzəti bu qarpızdakı acılığı heç saxlayarmı? Bu sizə – məni öyrədənə olan sevgimin gücündəndir. Sevgidən acı dadlanır, sevgidən mis qızıl olar. Sevgidən bulanıq, çöküntülü sular dumduzu bir hala gəlir. Sevgidən dərdlər şəfa tapar. Sevgidən ölümlər dirilir, sevgidən padşah qul olar.

Cəlaləddin Rumi

1. Mətndəki əsas fikri müəyyən edin və münasibət bildirin.
2. Mətni siz necə adlandırardınız? Fikrinizi əsaslandırın.
3. Loğmanın cavabından sonra ağanın nə deyəcəyini fikirləşin. Mətnlə əlaqələndirib yazın.
4. Loğmanın ağasına cavabını bir cümlə ilə ifadə edin.
5. Mətndəki əsas fikri “Zəhər” hekayəsinin ideyası ilə əlaqələndirin.

6. Mətndə fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənasını izah edin.
7. *Bir dilim qarpız və mənim ana dilim* birləşmələrindəki *dilim* sözünü omonim hesab etmək olarmı? Fikirlərinizi əsaslandırın.
8. Sizcə, mətnin son abzasında Loğman hansı nitq etiketindən istifadə etsə, düzgün olar?

9. Mətndən (fərqləndirilməyən hissədə) zərfləkləri seçin, onların xəbəri hansı baxımdan izah etdiyini araşdırın.
10. Fərqləndirilmiş hissədə zərfləkləri seçib məna növünü müəyyənləşdirin.

→ **Tərzi-hərəkət zərfliyi işin, hərəkətin icra tərzini bildirir və *necə?*, *nə cür?*, *nə tərzdə?*, *nə vəziyyətdə?* suallarından birinə cavab verir. Tərzi-hərəkət zərfliyi, əsasən, tərzi-hərəkət zərfləri, feili bağlama və feili bağlama tərkibləri ilə, qoşmalı söz və söz birləşmələri ilə ifadə olunur.**

Tərzi-hərəkət zərfliyi ilə xəbər arasında yanaşma əlaqəsi olur.

O, ətrafa heyrətlə yanaşma əlaqəsi → baxırdı.

11. Verilmiş cümlələrdə tərzi-hərəkət zərfləklərinin ifadə vasitələrini tapın və xəbərlə sintaktik əlaqəsini izah edin.

1. Xoşbəxtliyə nail olmaq üçün xalqa xidmət etmək və insanlara məhəbbətlə yanaşmaq lazımdır (*Demosfen*). 2. Özündən böyüklərə hörmətlə yanaş ki, sənə də o cür yanaşsınlar. 3. Bahar heyrətlə ətrafa baxır, gördüklərinə inanmaq istəmirdi (*M.Cəlal*). 4. İndi bütün bunları xatırlayır, hıçqıra-hıçqıra ağlayırdı (*Varis*). 5. Teymur başındakı dözülməz ağrıya əhəmiyyət vermədən gedir, evlərinə çatmağa tələsirdi (*H.Seyidbəyli*).

✓ *Qüvvətli* və *qüvvətlə*, *heyvətli* və *heyvətlə* sözlərinin qrammatik cəhətdən fərqlərini izah edin. Fikirlərinizi əsaslandırın.

12. “Xain adamlara hətta onların xidmət etdikləri adamlar da həqarətlə baxırlar” (*Sokrat*) cümləsində:

1. *Xain* sözü **təyindir**, çünki 2. *Həqarətlə*, çünki

✓ **İti** sözünü cümlədə təyin və tərz-i-hərəkət zərfliyi kimi işlədin, fərqlərini izah edin.

✓ *Bədii ədəbiyyatdan siz də belə nümunələr seçin.*

13. Verilmiş nümunədən istifadə edərək öyrəndikləriniz əsasında tərz-i-hərəkət zərfliyi ilə təyinin oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirin. Fikirlərinizi bədii ədəbiyyatdan seçilmiş nümunələrlə əsaslandırmaqla kiçik bir mətn tərtib edin.

Nümunə:

Mübtəda və xəbər cümlənin baş üzvləridir. Hər ikisi cümlənin qurulmasında iştirak edir. Hər iki baş üzv əsas nitq hissələri, ismi birləşmələr, feili birləşmələr və mürəkkəb adlarla ifadə olunur. Məs.:

Vətən müqəddəsdir.
Dərs oxumaq şagirdin borcudur.

Mübtəda və xəbərin sualları fərqlidir. Xəbər feili və ismi xəbər olmaqla iki yerə bölünür.

Xəbər mübtəda ilə şəxsə və kəmiyyətə görə uzlaşır. Cümlədə mübtəda iştirak etməyə də bilər. Xəbərdəki şəxs sonluğuna əsasən cümlədə mübtəda bərpa edilə bilər. Məs.:

Evə qayıtdıq – Biz evə qayıtdıq.
Cümlədə xəbər iştirak etməsə, fikir bitkinliyi olmaz. Məs.:

Mən evə

Təyin və tərz-i-hərəkət zərfliyi

*Təyin həmişə
 və cavab olur.*

Tərz-i-hərəkət zərfliyi

Fərq ondadır ki,

Deməli,

✓ *Mətni yazarkən daha çox hansı sözlərdən istifadə etdiniz?*

Nə üçün? Hazırladığınız mətni bu vaxta qədər yazdığınız hər hansı bir dialoqla müqayisə edin. Müqayisələr əsasında elmi və bədii mətnləri fərqləndirin.

HEKAYƏT

↓ əmanət

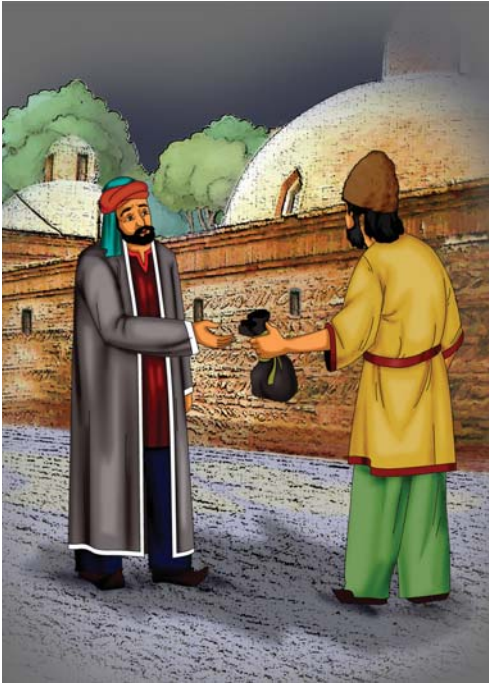
↓ xəyanət

Belə eşitmişəm ki, bir kişi səhər alaqaranlıqda evdən çıxıb hamama gedərkən yolda öz dostuna *rast gəlir* və deyir: “Mənimlə hamama getmək istəyirsənmi?” Yoldaşı deyir: “Hamamın qapısına qədər sənə yoldaş-

lıq edə bilərəm, lakin hamama gedə bilmərəm, işim var”.

Hamamın yaxınlığına qədər bir yerdə gedirlər. Yolaırcına çatdıqda dostu xəbərdarlıq etmədən geri dönüb başqa tərəfə gedir. Təsadüfən bir oğru da həmin kişinin dalısınca oğurluq məqsədilə hamama gedirmiş. Birdən kişi geri baxır, oğrunu görür, lakin hələ alaqaranlıq olduğundan onu dostu bilib, qurşağından dəsmala bağlanmış yüz dinarı çıxarır, haman oğruya verir və deyir: “Ay qardaş, bu əmanətdir, al, mən hamamdan çıxandan sonra qaytararsan”. Oğru qızılı alır, kişi hamamdan çıxana qədər heç yerə getməyib orada gözləyir.

Hava işıqlanır. Kişi paltarını geyib *yola düzəlir*. Oğru onu çağırır deyir: “Ey cavanmərd, qızılını geri al, sonra get, sənə əmanətin üzündən bu gün mən də işimdən avara oldum”. Kişi deyir: “Bu nədir, əmanət nədir, sən kimsən?” Oğru deyir: “Mən oğruyam, sən isə hamamdan çıxana qədər bu qızılı saxlamağı mənə tapşırırsan”. Kişi deyir: “Oğrusansa, bəs nə üçün mənim qızılılarımı aparmayıbsan?” Oğru deyir: “Əgər öz peşəmlə *ələ keçirsəydim*, min dinar olsaydı, sənə yazığım gəlməzdi, bir dinar da sənə qaytarmazdım. Lakin sən bunu mənə əmanət olaraq veribsən, insafsızlıq olar ki, sən alicənablıq edib mənə əmanət verəsən, mən də nanəciblik göstərüb ona xəyanət edəm”.

“Qabusnamə”dən

- 1. Hekayətə ad qoyun.
- 2. Mətndəki əsas fikri müəyyənləşdirin.
- 3. Hekayətdə təsvir edilən hadisələrin məntiqi cəhətdən əsaslı olub-olmadığını əsaslandırın.
- 4. Oğru obrazını xarakterizə edin.
- 5. Hansı suala mətndə cavab yoxdur?
 - Kişi onun oğru olduğunu necə başa düşür?
 - Oğru kişiye pulunu niyə qaytarır?
 - Kişinin dostunun məsuliyyətsiz olduğunu nədən bilir?
- 6. Siz nəyi əmanət hesab edirsiniz? Fikirlərinizi nümunələrlə əsaslandırın.

- 7. *Yol* sözünün omonim və çoxmənalı olduğunu nümunələrlə əsaslandırın.
- 8. Mətndəki fərqləndirilmiş sözləri müvafiq frazeoloji birləşmələrlə əvəz edin.
- 9. Mətn üçün *əmanət*, *xəyanət*, *sədaqət* sözlərindən hansı açar söz ola bilər?
- 10. Mətnin ilk abzasındakı cümlələrdən II dərəcəli üzvləri çıxarıb mətni yığcamlaşdırın. Hər iki formanı müqayisə edin. Nə müşahidə etdiniz?
- 11. N.Gəncəvinin əsərlərindən verilmiş aşağıdakı cümlələrdə *nə zaman?* sualına cavab verən sözləri seçib ifadə vasitələrini müəyyən edin.

1. Ləl çox gec doğur, ömrü çox olur, Lalə tez göyərir, tez də yox olur.	3. Əlliye çatınca dəyişər əhval, Dəyişər yaşayış, dəyişər hər hal.
2. Meyvə kal olduqda böyüyər, artar, Yetişən zamanda yerə düşər bar.	4. Bir gün bar götürər ağac əkənlər, Xəznə apararlar əmək çəkənlər.

→ **Zaman zərfliyi hərəkətin zamanını bildirir, *nə zaman?*, *nə vaxt?*, *haçan?* suallarından birinə cavab verir. Zaman zərfliyi zaman zərfləri, ismi birləşmələr, feili bağlama və feili bağlama tərkibləri ilə ifadə olunur.**

Zaman zərfliyi ilə xəbər arasında yanaşma əlaqəsi olur.

Ən ehtiyatla edilmiş xəyanət də gec-tez yanaşma əlaqəsi → aşkar olur.

- 12. Cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlərin (səh. 84) qrammatik mənalarını müəyyənləşdirin. Fikirlərinizi əsaslandırın.

1. Xoşbəxt olmaq istəyirsənsə, *əvvəl* özünü tanı, *sonra* arzularını idarə etməyi öyrən (*A. Tennison*). 2. Əsgərdən, ilk növbədə, dözümlü və səbir, bundan *sonra* cəsarət tələb olunur (*Napoleon*). 3. Səndən *əvvəl* yaşayan müdriklərin həyat təcrübəsindən səndən *sonra* yaşayanlara körpü sal. 4. *Sabah* görüşürük sonuncu dəfə, Mənim son sevincim, son kədərimdi (*A. Mustafayev*). 5. *Sabah* açıldı, üzünü də gözəl sabahlar açılınsın... (*Azərbaycan nağıllarından*).

✓ *Sizcə, çərçivəyə alınmış ifadə nitq etikətinin hansı növünə daxil edilə bilər? Özünüz də belə nümunələr toplayın. Bunun üçün "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanına müraciət edin.*

13. Aşağıdakı mətndən zaman zərflərini seçin, onların ifadə vasitələrini deyin. Zərflərlə xəbər arasındakı sintaktik əlaqələri göstərin.

Nümunə:

Özünə dost seçərkən ehtiyatlı ol.

Yanaşma əlaqəsi

Zaman zərfləri feili bağlama tərkibi ilə ifadə olunmuşdur.

Ey oğul, özünə dost seçərkən ehtiyatlı ol. Dostlarının çoxluğuna belə bağlama, əsl dost özünü hesab et. İrəliyə və geriyyə diqqətlə bax. Dostlarının etibarlılığına ümid edib arxayınlaşma. Dostu xoş və bəd gündə yoxla: xoş gündə hörmətinə, bəd gündə köməyinə görə. Düşməninə düşmən hesab etməyeni dost bilmə, elə adam tanış sayılar, dost sayılmaz.

(*"Qabusnamə"dən*)

✓ *Son cümləyə münasibət bildirin.*

✓ *Mətdə çərçivəyə alınan sözlərə sual verin, onların qrammatik mənasını müəyyənəldirin.*

14. Aşağıdakı cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlərin qrammatik mənasını müəyyənəldirin. Bunun üçün çıxışlıq hallı ismlər, yer zərfləri haqqında öyrəndiklərinizi yada salın. Həmin sözlərin sintaktik vəzifəsini müəyyənəldirin.

• Mənim kimliyimi, mənim adımlı

Vətənimdən soruş, *elimdən* soruş.

Bu coşqun, bu qaynar hissiyyatımı

O dağlardan enən selimdən soruş. (*M. Gülgün*)

• 1937-ci ilin qanlı repressiyası bir çox ziyalıları canı qədər sevdikləri doğma *vətəndən* uzaqlaşdırdı.

Vətənimdən sözü tamamlıqdır, çünki

Vətəndən sözü, çünki

→ **Yer zərfliyi hərəkətin yerini bildirir, haraya?, harada?, haradan? suallarından birinə cavab olur və yer zərfləri, məkan mənası bildirən isimlər, II və III növ təyini söz birləşmələri ilə ifadə olunur. Yer zərfliyi ilə xəbər arasında idarə əlaqəsi olur.**

Məktəbdən idarə əlaqəsi → qayıdıram.

15. Yer zərfliklərinin ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin.

Hüseyn Cavid 1941-ci ildə Uzaq Şərqə sürgün edilmiş, orada olarkən vəfat etmişdir.

Məktəb imtahanları ilk dəfə 1817-ci ildə İngiltərədə keçirilib.

Gücü gəldikcə qaçırdı, ancaq irəlidə onu nə gözlədiyini bilmirdi.

16. Aşağıdakı cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlər arasında sintaktik əlaqələri müəyyənləşdirib fikrinizi əsaslandırın.

Yaxınlıqdakı *küçədən keçirdi.* *Səhərdən ac idi.*

Bağdan şəhərə qayıdırdı. Nigarı görəndə *sevincdən qışqırdı.*

17. Doğru və yanlış fikirləri müəyyənləşdirərək testə cavab hazırlayın.

Cümlənin II dərəcəli üzvləri baş üzvləri izah etməyə xidmət edir.

Xəbər bütün II dərəcəli cümlə üzvləri ilə idarə əlaqəsində olur.

Təyin tərz-i-hərəkət zərfliyindən fərqli olaraq *hansı?* sualına cavab verir.

Zərflik həm feili, həm ismi xəbərə aid olur.

Tamamlıq bəzən yiyəlik halda olan sözlərlə də ifadə olunur.

Qoşmalı sözlər həm tamamlıq, həm də zərfliklərin ifadə vasitəsi ola bilər.

doğru

yanlış

18. “Əmanətə xəyanət olmaz” mövzusunda mühakimə xarakterli inşa yazın.

TARİXİMİZİN ŞANLI SƏHİFƏSİ

Heç güllərin ağladığını görmüsünüzmü? Qərənfilləri matəm çiçəyinə çevirən 20 Yanvar! Güllərin son mənzilini şəhid məzarına çevirən məşum gün şəhid qanından qıpqırmızı qana bələndi, gözlərindən damla yaş axıtdı. Şəhərimizə qərənfil yağışı yağdı.

Şairlərimizdən Məmməd Aslan: “Ağla, qərənfil, ağla!” – yazdısa, digər şairimiz Məmməd Araz isə: “Ata millət, ana millət, ağlama! Ağlamağın yeri deyil, ağlama!” – yazdı.

Əgər Şəhid varsa, demək, vətən var,
Şəhidlər dünyada ən böyük haqdır.
Ölümdən qorxmayın, siz ey oğullar,
Ruhlar bu torpağı qoruyacaqdır.

Nə yaxşı, dünyada müqəddəs vətən,
Nə yaxşı, müqəddəs and yerimiz var.
Yox, yox, acımıram bu ölümə mən
Namuslu oğullar şəhid doğular.

Alı Mustafayev

Şəhid olmaq ölmək, yox olmaq deyil, ölümlə var olub mənən diri qalmaq deməkdir. Allah yolunda ölənləri heç də ölü zənn etmə! Əslində, onlar diridirlər. Onlara Rəbbi yanında ruzi ətə olunur. (Qurani-Kərim, Ali-İmran surəsi, ayə 169.)

Vətən arzuların qanad açıb uçduğu məkandır. Vətən şərəfdir, namusdur, könül dünyasında yüksələn inamdır, minillik kök salmış xalqdır, anadır, onun timsalında candır. Vətən ulu əcdadların ruhu, babaların məzar yeridir. Vətən səni yetişdirən, böyüdən, səni öyrədənədir.

Vətən varlığını bizdən əsirgəməyən, bizi köksündə bəsləyən, əbədi olaraq sahib çıxan sahibimizdir.

“Torpaq, uğrunda ölən varsa, Vətəndir” (Mithat Kuntay). Unutmayaq ki, Vətən vətəndaşların birləşmə nöqtəsidir. Vətən yeganə məkandır ki, insan orada özünü kölə yox, onun əsl sahibi hiss edir.

Vətən sevgisi ən müqəddəs duyğudur. Vətən sevgisi bütün sevgilərdən ucadır. 1990-cı ilin 20 Yanvar faciəsi bunu bir daha sübut etdi. Uzun illərin müstəmləkəçiliyinə “Yox!” deyən, milli azadlığına qovuşmaq üçün ayağa qalxan xalq beşikdə boğmaq məqsədilə yırtıcı pəncəsini Azərbaycana uzadan işğalçı hakimiyyət önündə milli kimliyini və vətəni üçün canından keçməyi bacaran xalq gördü. XX əsrin qorxunc imperiyası ömrünün sona yetişdiyini görünce insanlığa utanc gətirən qanlı faciələr törətdi. Uşaq, qadın, qoca demədən hər kəsi vəhşicəsinə qətlə yetirdi. Lakin xalqımızın ruhundakı, qanındakı istiqlaliyyət duyğularını öldürə bilmədi. Çünki bu duyğular şəhidliyə, qaziliyə, haqqa, ədalətə bağlıdır. Bu dəyərləri mənliliyində daşıyan, inandığı kimi yaşayan millətimiz düşməni heyrətlər içərisində boğdu və öz hürriyyətinə, istiqlaliyyətinə sahib çıxdı.

20 Yanvar faciəsi ilə bağlı əlavə məlumat toplayın.

Verilmiş materiallardan və topladığınız məlumatlardan istifadə edərək ssenari yazın və “20 Yanvar – Qan yaddaşım” adlı ədəbi-bədii kompozisiya hazırlayın. Ssenari əsasında kiçik sənədli film də çəkə bilərsiniz.

QIRXINCI FƏNDİ BU GÜNƏ SAXLAMIŞDIM

Bütün Şərqdə əfsanəvi pəhləvan kimi şöhrət tapmış və Firdovsinin “Şahnamə”sinin qəhrəmanlarından biri olan Rüstəm Zal bir neçə şagirdinə pəhləvanlıq qaydalarını öyrədirdi. Rüstəm bir müddət onlarla məşğul olur, bütün fəndləri öyrətdiyini bildirib müstəqil pəhləvanlıq etmələrinə icazə verir. Lakin onun şagirdlərindən biri şahın yanına gəlib deyir:

– Mən Rüstəm Zalın işlətdiyi bütün fəndləri bilirəm, gücüm də ondan artıqdır. Rüstəm Zalla güləşib onu yıxa bilərəm. Mən ölkənin birinci pəhləvanı olmaq istəyirəm.

*Şagird nə üçün
özünə bu qədər
arxayın idi?*

Şah gənc pəhləvanın dediyinin düzlüyünü yoxlamaqdan ötrü meydan qurub camaatı toplamağı və Rüstəm Zalı çağıraraq gənc pəhləvanla güləşməyi əmr edir. Rüstəm şagirdinin nankorluq etdiyindən, onun yerini tutmaq iddiasında olduğundan, son dərəcə məyus olur. Bir söz demədən meydana girib güləşməyə başlayır və gözəl bir fənd işlədib gənc pəhləvanın arxasını bir göz qırpımında yerə vurur. Gənc xeyli pərt olur, ayağa qalxıb Rüstəm Zalla höcətləşməyə başlayır:

– Sənin mənə öyrətdiyin otuz doqquz fəndin içərisində beləsi yoxdur.

*Şagird məzəmmə-
tində haqlı idimi?*

Bəs bu fəndi nə üçün mənə öyrətməmişən? Bu, düzgün deyildir, – deyə onu məzəmmət edir.

Rüstəm Zal cavabında deyir:

– Düzdür, mən bu qırxıncı fəndi sənə öyrətməmişəm, çünki onu bu gün üçün saxlamışdım. Belə etməsəydim, sən, yəqin ki, mənim öyrətdiyim fəndlərlə mənim özümə zərbə vuracaqdın. Bu, bir az ədalətsizlik deyilmi?

Bəzi “dostlarla” ehtiyatlı hərəkət etməyi məsləhət gördükdə, yaxşılığın müqabilində pislik, nankorluq gördükdə və digər münasib hallarda “Qırxıncı fəndi bu günə saxlamışdım” məsəlindən istifadə olunur.

Böyükağa Hüseynov. “Rəvayətli ifadələr”dən

1. Mətn üzərində iş aparmaq üçün suallar hazırlayın. Həmin suallarla yoldaşlarınıza müraciət edin.
2. Aşağıdakı fikirlərlə bağlı mühakimə yürüdün.
 - Müəllim şagirdinə hər şeyi öyrətməlidir.
 - Rüstəm Zal düzgün hərəkət edir.
 - Tələbə iradəsində haqlı idi.
3. “Ehtiyat igidin yaraşığıdır” atalar sözünü bu mətn üçün əsas fikir hesab etmək olarmı?

4. Mətdən açar sözlər seçin və onların qarşılığını tapmağa çalışın.
5. *Nankorluq* və *namərdlik* sözləri sinonim ola bilərmi? Fikirlərinizi əsaslandırın.
6. Məna cəhətdən məntiqi ardıcılığı davam etdirin və həmin sözlərin antonimini tapın.

7. Mətdə altından xətt çəkilmiş sözlərə sual verin. Suala əsasən onların sintaktik vəzifəsini müəyyənləşdirin.
8. Cümlələri müqayisə edib gəldiyiniz qənaəti yoldaşlarınızla müzakirə edin.
 - *Bazarda xeyli adam var idi (M.Cəlal)* cümləsində *xeyli* sözü təyindir, çünki... .
 - *Çox oxuyan çox bilər* cümləsində *çox* sözü ..., çünki

✓ *Bir qədər, bir az, az sözlərindən istifadə etməklə cümlələr qurun. Həmin sözlərin sintaktik vəzifəsini müəyyənləşdirin.*

- * 9. 7-ci və 8-ci tapşırıqlardan öyrəndiklərinizə əsasən uyğunluğu müəyyənləşdirin.

★ işin, hərəkətin nə qədər icra olunduğunu bildirir.

★ Cümlədə, adətən, aid olur.

★ suallarından birinə cavab olur.

★ , ilə ifadə olunur.

★ miqdar sayları

★ feili xəbərə

★ ismi xəbərə

★ Kəmiyyət zərfləri

★ neçə?, nə qədər?, neçənci?

★ Miqdar zərfləri

QƏDİM TÜRKLERDƏ TƏRBIYƏ

Azərbaycan türklərinin tərbiyə sistemi, əxlaqi idealları qədim türklərinki ilə üst-üstə düşür və ümumtürk tərbiyə sisteminin mühüm bir halqasını təşkil edirdi. İndi olduğu kimi, qədimdə də ata evin böyüyü, “od-ocağı” (yəni od və ocağın sahibi), tərbiyə nümunəsi hesab olunurdu. Oğlanların tərbiyəsində atanın, qızların tərbiyəsində ananın nümunəsi əsas sayılırdı. Bu nümunə isə xeyirxahlığa və alicənablığa söykənirdi. “Kitabi-Dədə Qorqud”da göstərilir ki, Salur Qazan üç ildə bir dəfə arvadının əlindən tutub evindən çıxar, könüllü surətdə evini imkansızlara *yağmaladardı*. Qədim türklərin övlada məhəbbəti Vətən məhəbbəti ilə *çulğalaşır*, övladı vətən üçün, dövləti qorumaq üçün hazırlayırdılar. Azərbaycan türklərində uşaqlar həmişə atalarına hörmətlə yanaşmış, onların qulluğunda durmuş, ehtiram göstərmiş, ədəbsiz hərəkətlərə yol verməmiş, atadan qabaq süfrəyə oturmamış, onların peşəsini öyrənmiş, atalarını özlərinə həyat ideali hesab etmişlər. Ata dünyasını dəyişdikdən sonra onun ocağı övladlar üçün müqəddəs hesab olunmuşdur. Bu gün olduğu kimi, qədim zamanlarda da ata evi heç zaman boş qalmamalı, bacasından tüstü çıxmalı idi. Oğul övladlarından biri ata evinin çırağını yandırmalı, keşiyini çəkməli idi. Təsədüfi deyildir ki, ailə ocağının müqəddəsliyini qəbul edən türklər bir adama qarğış etdikdə: “Görüm, evinin çırağı sönsün” – deyərmişlər. Hərbi təlim, cəsurluq, cəngavərlik Azərbaycan türklərinin tərbiyəsində mühüm yer tuturdu. Əsgəri şücaətlər hər bir türk kişisi üçün, onun özünün, ailəsinin, tayfasının şərəf, namus işi idi. Azərbaycan türklərində vətən əxlaqı, vətənpərvərlik hissi həmişə güclü olmuşdur. İtirilmiş Vətən torpağının hər qarışı üçün göz yaşı axıdılar, ağı deyər, onun qaytarılmasını müqəddəs vəzifə hesab edərlərmiş. Biz “Kitabi-Dədə Qorqud”da bunun bariz nümunələrini görürük. Vətən əxlaqı bu gün də Azərbaycan övladlarının ən böyük *istinad* nöqtəsi olmalıdır. Görkəmli türk alimi Ziya Göyalp haqlı olaraq yazırdı: “Vətən əxlaqımız qüvvətli olmasa, nə müstəqilliyimizi, nə azadlığımızı, nə də vətənimizin bütövlüyünü qoruya bilərik”.

Nə üçün oğlanların tərbiyəsində atanın, qızların tərbiyəsində ananın nümunəsi əsas hesab edilir?

“Azərbaycan təhsil tarixi” kitabından

1. Mətn əsasında dialoq hazırlayın.
2. Bu mətn bölmədəki digər mətnlərdən xaraktercə necə fərqlənir?
3. Mətni abzaslara ayırın.

4. Hansı sözlər mətn üçün açar söz ola bilər?
5. Fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənasını müəyyənləşdirin və qarşılığını tapın.

6.

1. Yüksəlmək üçün yalnız öz gücünüzdən istifadə edin.
2. Biz yalnız başqaları üçün yaşayan zaman özümüz üçün yaşayırıq (*L. Tolstoy*).
3. Vətən üçün ölən insan xoşbəxt insandır.
4. Oğlundan xəbər tuta bilmədiyi üçün ana vargəl edir, bir çıxış yolu axtarırdı (*M. Cəlal*).

Uşaqlar, verilən cümlələrin hansında səbəb, hansında məqsəd, hansında obyekt anlayışı vardır?

1-ci cümlədə məqsəd, 3 və 4-cü cümlədə səbəb anlayışı vardır.

1-ci cümlədə səbəb, 2-ci cümlədə obyekt, 4-cü cümlədə məqsəd anlayışı vardır.

1-ci cümlədə səbəb vardır, çünki yüksəlişin səbəbi gücdən istifadə etməkdir.

1-ci cümlədə məqsəd, 2-ci cümlədə obyekt, 4-cü cümlədə səbəb anlayışı vardır. 3-cü cümlədə isə *vətən üçün ölən* birləşməsi təyinedici sözdür.

✓ Sizcə, hansı şagirdin cavabı daha düzgün və dolğundur? Seçiminizi müəllimin köməyi ilə əsaslandırmağa çalışın. Cümlə üzvlərinin ifadə vasitələrinə diqqət yetirməyi də unutmayın.

7. Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlələrin hansında səbəb, hansında məqsəd məzmunu olduğunu tapın, müqayisə aparın.

Səbəb zərfliyi	Məqsəd zərfliyi
<i>Səbəb zərfliyindəki iş və hərəkət səbəbi, xəbərdəki iş və hərəkət onun nəticəsini bildirir, niyə?, nə səbəbə?, nə üçün? suallarından birinə cavab olur.</i>	<i>Məqsəd zərfliyindəki iş və hadisə məqsəd kimi qarşıya qoyulur, xəbərdəki iş və hərəkət hadisədən sonraya aid olur, niyə?, nə məqsədlə? sualına cavab verir.</i>
İmtahanda yaxşı qiymət aldığı üçün sevinirdi. <div style="display: flex; justify-content: space-around; margin-top: 10px;"> ← səbəb → nəticə </div>	İmtahanda yaxşı qiymət almaq üçün <div style="display: flex; justify-content: space-around; margin-top: 10px;"> ← məqsəd → oxuyurdu. sonrakı hərəkət </div>
Səbəb zərfliyi, əsasən, feili bağlama və feili bağlama tərkibləri ilə, <i>üçün, ötrü, görə</i> qoşmalı və <i>-dığı</i> ⁴ şəkilçili feili sifət və feili sifət tərkibləri ilə ifadə olunur.	Məqsəd zərfliyi <i>üçün, ötrü</i> qoşmalı, yönlük hallı məsdər və məsdər tərkibləri ilə ifadə olunur.
Səbəb və məqsəd zərfliyi xəbəre yanaşma əlaqəsi ilə bağlanır.	

8. Fərqləndirilmiş sözləri əsas götürərək uyğunluğu müəyyənənləşdirin.

- *Vətənçün yaşayan, vətənçün ölən*
Səmimi bir insan nə bəxtiyardır! (M.Müşfiq) səbəb zərfliyi
- *Həqiqət çox ağır olduğu üçün* onu hər adam qaldıra bilməz (A.Kapus). mübtəda
- *Yaxşı yaşamaq üçün* bir qədər tələs, çünki hər gün bir həyatdır (Seneka). təyin
- *Aldığım son nəfəs də sənin üçündür* (Ə.Məmmədخانlı). məqsəd zərfliyi
- *İnsanı tanımaq üçün* onu sevmək lazımdır (L.Feyerbax). tamamlıq
- *İgid özü üçün* doğrular, *başqaları üçün* ölür. xəbər

✓ Cümlə üzvləri arasındakı sintaktik əlaqəni göstərin.

✓ Verilmiş nümunələrdə hansı cümlə üzvü iştirak etmədi? Səbəbini izah edin.

Vətənimizin ərazisinə təcavüz edən erməni daşnakları hər vəchlə öz çirkin əməllərini həyata keçirməyə çalışırdı.

Doğma Qarabağımızda qızgın döyüşlər gedirdi, qan su yerinə axırdı. Hər tərəfi atılan mərmilərin, silahların səsi bürümüşdü.

Döyüşün ən qızgın vaxtında əsgərlərimiz sürətlə arxadakı səngərə çəkilmək məcburiyyətində qaldılar. Əsgərlərdən biri ən yaxın dostunu yanında görməyincə: “Görəsən, dostum səngərə doğru geri çəkilərkən düşmənlər tərəfindən vurulmadı ki?” – deyərək narahat oldu. Düşündüyü doğru çıxmışdı. Ona xəbər verdilər ki, yoldaşı döyüş meydanında düşmənlərlə görüşüb, gül-ləsinə tuş gəlmişdir. Özü səngərdə ikən dostunun döyüş meydanında qalmasına heç cür razı ola bilməzdi. Komandirə yaxınlaşıb: “Cənab komandir, – dedi, – dostum səngərə doğru geri çəkilərkən düşmənlər tərəfindən vurulub, icazə verin, onu döyüş meydanından çıxarım”. Komandir dedi:

– Xeyr, olmaz. Görmürsən, güllələr üstümüzdə yağış kimi yağır. Ehtimal ki, o, dünyasını çoxdan dəyişib. Önə çıxmaq sənin ölümünə səbəb ola bilər. Biz isə çox az qalmışıq. İndi bir nəfər belə bizim üçün çox qiymətli bir insandır. Növbəti itkilər bizim məğlubiyyətimizə səbəb ola bilər.

Əsgər isə dayanmadan israr edərək komandiri razı salmağa çalışırdı. Nəhayət, komandirin “yaxşı, elə isə get” sözlərini eşidər-eşitməz sürətlə döyüş meydanına atıldı, sürünə-sürünə irəliləməyə başladı. Güllələr, həqiqətən, yağış kimi yağdı. Dostuna tərəf yaxınlaşdı və onu arxasına alaraq səngərə doğru süründü.

Komandir vurulmuş əsgərin nəbzini yoxlayıb dedi:

– Sənə demişdim ki, dostun dünyasını çoxdan dəyişib. Çox şükür ki, sənə bir şey olmadı. İndi de görüm, həyatını təhlükəyə atmağının bir mənası varmı?

Necə bilirsiniz, komandir əsgərini sınayırdı, yoxsa o, həqiqətən, düşündüyünü demişdi?

Əsgər nəmli gözlərlə komandirinə baxıb: “Çox mənası vardı, – dedi. Yanına yaxınlaşarkən son anlarını yaşayırdı. Taqəti qalmamışdı. Məni görəndə üzündə təbəssüm yarandı. Üzümə baxıb əmin bir şəkildə: “Gələcəyini bilirdim, dostum, gələcəyini bilirdim...” – dedi. Cənab komandir, bu sözlər mənim üçün dünyada hər şeyə dəyərdi”.

Şükran Umud

1. “Dolu” filminə baxın. Filmə hekayəni müqayisə edərək fikirlərinizi ümumiləşdirin.
2. Komandır və əsgərin sözlərinə münasibət bildirin. Kimə daha çox haqq qazandırırırsınız?
3. Hekayədə Azərbaycan xalqına məxsus hansı xüsusiyyətləri müşahidə etdiniz? Mətnin adını atalar sözü ilə əvəz edin. Uyğun atalar sözləri ilə müqayisə edin.
4. Qarabağ haqqında məlumat toplayın. Orada gedən müharibənin səbəblərini araşdırın. Onu yoldaşlarınıza necə və hansı formada çatdıracağınızı düşünün.

5. Mətn üçün açar söz seçin.
6. *Təhlükə* və *risk* sözləri sinonim ola bilərmi? Fikrinizi əsaslandırın.
7. *Təcavüz*, *səngər* sözlərinin leksik mənalərini izah edin.
8. Aşağıdakı cümlələri sintaktik təhlil edərək müqayisə edin. Cümlə üzvlərinin sıralanmasında nəyi müşahidə etdiniz?
 - Döyüşün ən qızgın vaxtında əsgərlər sürətlə arxadakı səngərə çəkilmək məcburiyyətində qaldılar.
 - Əsgərlərdən biri ən yaxın dostunu yanında görməyincə narahat oldu.

→ Hər bir cümlə üzvünün cümlədə öz yeri vardır. Mübtəda, adətən, cümlənin əvvəlində, xəbər cümlənin sonunda, tamamlıq və zərflik isə xəbərdən əvvəl gəlir. Təyin həmişə təyin etdiyi üzvün əvvəlində gəlir. Nümunə sxem:

Bəzən cümlələrdə söz sırası pozula bilər. Buna canlı danışq dilində, şeirlərdə daha çox rast gəlinir.

Baxdıqca dağlara, dərələrə mən
 Qəribə fikirlər başıma gəlir.
 Bəzən ilk baxışda xoşa gəlməyən
 Uçqunlar yamanca xoşuma gəlir. (M.Araz)

9. *Məni görəndə üzündə təbəssüm yarandı* cümləsində söz sırasına əməl olunub-olunmadığını müəyyənləşdirin və fikrinizi əsaslandırın.

10. Mətni oxuyun. Hansı cümlədə söz sırası pozulub? Söz sırasını bərpa etməyə çalışın. Bu, həmişə mümkündürmü?

Kəndə səs düşdü. Bu gün kənd əhlindən çöl işinə gedən olmadı. Camaatın yarısı çıxmışdı kəndin kənarına və təpələrə dırmaşıb baxırdılar ki, gör-sünlər, gəlirmi naçalnik? Camaatın yarısı pristavın mənzilini əhatə edib durmuşdu. Qıraq kəndlərdən də camaat baxəbər olub yavaş-yavaş gəlirdilər. Pristavın həyətinə adam əlindən girmək mümkün deyildi.

Birdən qaçaqaç düşdü, dedilər, “naçalnik gəlir”. Qlavalər qaçdılar qapıya, xanım və qonaqlar çıxdılar balkona. Bir qədər keçdi, genə qurbağanın gölünə daş atdılar, çünki bu gələn naçalnik deyildi.

(*Cəlil Məmmədquluzadə*)

11. Hansı sxemlər üzrə söz sırasının pozulması müşahidə olunur? Həmin sxemlərə uyğun cümlələr yazın.

~~~~~ _____ ~~~~~ ~~~~~ ~~~~~
~~~~~ _____ ~~~~~ - - - - - ~~~~~
- - - - - ~~~~~ ~~~~~ ~~~~~ ~~~~~
~~~~~ _____

✓ *Son sxemdə uzlaşma əlaqəsinin göstərilməsində hansı dəyişmə baş verəcək? Şərti işarələrin sxeminə əsasən hansı cümlə üzvünün yerini dəyişmədiyini deyin.*

12. Şeiri tələffüz qaydalarını gözləməklə oxuyun. Əsas fikri “Sədaqətli dost” mətninin ideyası ilə əlaqələndirin. Şeirnin hansı misralarında söz sırası pozulmuşdur? Söz sırasını bərpa etmək olarmı? Fikirlərinizi əsaslandırın.

Bu göylər dözmədi insan ahına,	Demə, Vətən batdı oğul qanına
Baxanda gözlərim qəm günahına,	Əhsən bu torpağın bu üsyanına.
Bu vətən dediyim haqq dərgahına	Müqəddəs Şəhidlər xiyabanına
Qərənfil yağışı yağır, ilahi.	Qərənfil yağışı yağır, ilahi.

(*Alı Mustafayev*)

13. “Sədaqətli dost” mətnindən söz sırası pozulmuş 1-2 cümlə seçin. Həmin cümlələrdə söz sırasını bərpa edin, qarşılıqlı şəkildə müqayisə edin. Aşağıdakı müddəalardan istifadə edərək yoldaşlarınızla müzakirə apararaq fikirlərinizi ümumiləşdirin.

- *Söz sırasının pozulması labüddür. Çünki ..... .*
- *Söz sırası pozulmamalıdır. Çünki ..... .*

14. Hekayədən çıxış edərək “Mən komandir olsa idim, ...” adlı nəqli xarakterli esse yazın.

NAR DƏNƏSİ

↓ dəmir əjdaha

Qoca nar ağacı çox narahat idi. Düşmənin zirehli maşını daş hasarı vurub uçurandan sonra ağacı qüssə almışdı. Həmişə onu suvaran, qayğısını çəkən sahibini namərdlər öz evindən didərgin salmışdılar.

Zaman kişi nar ağaclarını çox sevərdi. O, həmişə deyərdi ki, nar birlik, möhkəmlik rəmzidir. Nar vüqarlı meyvədir, çürüyəndə də ağacın başında qalır. Nar ağacı məğrurdur. O ağaca heç kim çıxıb bilmir, onu ayaqlaya bilmir.

Zaman kişi həyətdə müxtəlif növ nar ağacları əkməmişdi. O, elindən-obasından didərgin düşəndə cavan nar zoğlarını çıxarıb özü ilə apardı, amma qoca ağacı aparmaq mümkün olmadı. Zaman kişi ağacla vidalaşib ona iki kəlmə söz dedi: “Məni bağışla!”

Nar ağacı o vaxt bu sözlərin mənasını başa düşməmişdi. İndi narların yetişən vaxtı daş hasar söküləndə ağac ətrafda baş verənləri gördü. Meyvə ağaclarının çoxu böyrü üstə düşmüş, meyvələr ətrafa səpələnmişdi. Birdən “dəmir əjdaha”nın zəhmli səsi eşidildi. O, nar ağacına tərəf gəlirdi. Ağacın ürəyi əsdi, o, var gücü ilə qışqırdı: “Hara gəlirsən? Axı hələ yetişən narları dərməyiblər, mənim balalarımı məhv eləmə!”

Onun səsinə eşidən olmadı. “Dəmir əjdaha” ağacın üzərindən keçib narları əzdi. Ağac “qanına qəltan” oldu. Zirehli maşının nəhəng təkərləri də “nahaq qana” bulandı. Qıpqırmızı, iri bir nar diyirlənib yolun ortasına düşdü. Paralanan narın bir dənəsi kənara sıçradı. Nar dənəsi mərcan kimi parlayırdı. O, parçalanan “ana”sına baxdı və ona tərəf can atdı. Qolubudağı qırılmış nar ağacı əzilən narlara baxdıqca ürəyi qana dönürdü. O, nar dənəsini görəndə dözə bilmədi. Ağac qırılmış budağını nar dənəsinə tərəf uzatdı.

Nar dənəsi də budağa tərəf boylandı. Amma budaq nar dənəsinə yetişə bilmədi. Nar dənəsi yetim uşaq kimi kimsəsiz, köməksiz qalmışdı. Onun “qırmızı gözləri” yaşla dolmuşdu. Ətrafa baxanda onu vahimə bürüyürdü. O, əzilən narlara, qırılan ağaclara baxıb dərinədən ah çəkdi. Nar dənəsi fikirləşdi ki, uzun illərin zəhməti nəticəsində ərsəyə gələn ağacları bir anda məhv edən zalımlar canlı insanları da belə soyuqqanlılıqla məhv edirlər.

Nar dənəsi qüssədən büzüşüb kiçildi, balacalaşdı torpağın içində görünməz oldu.

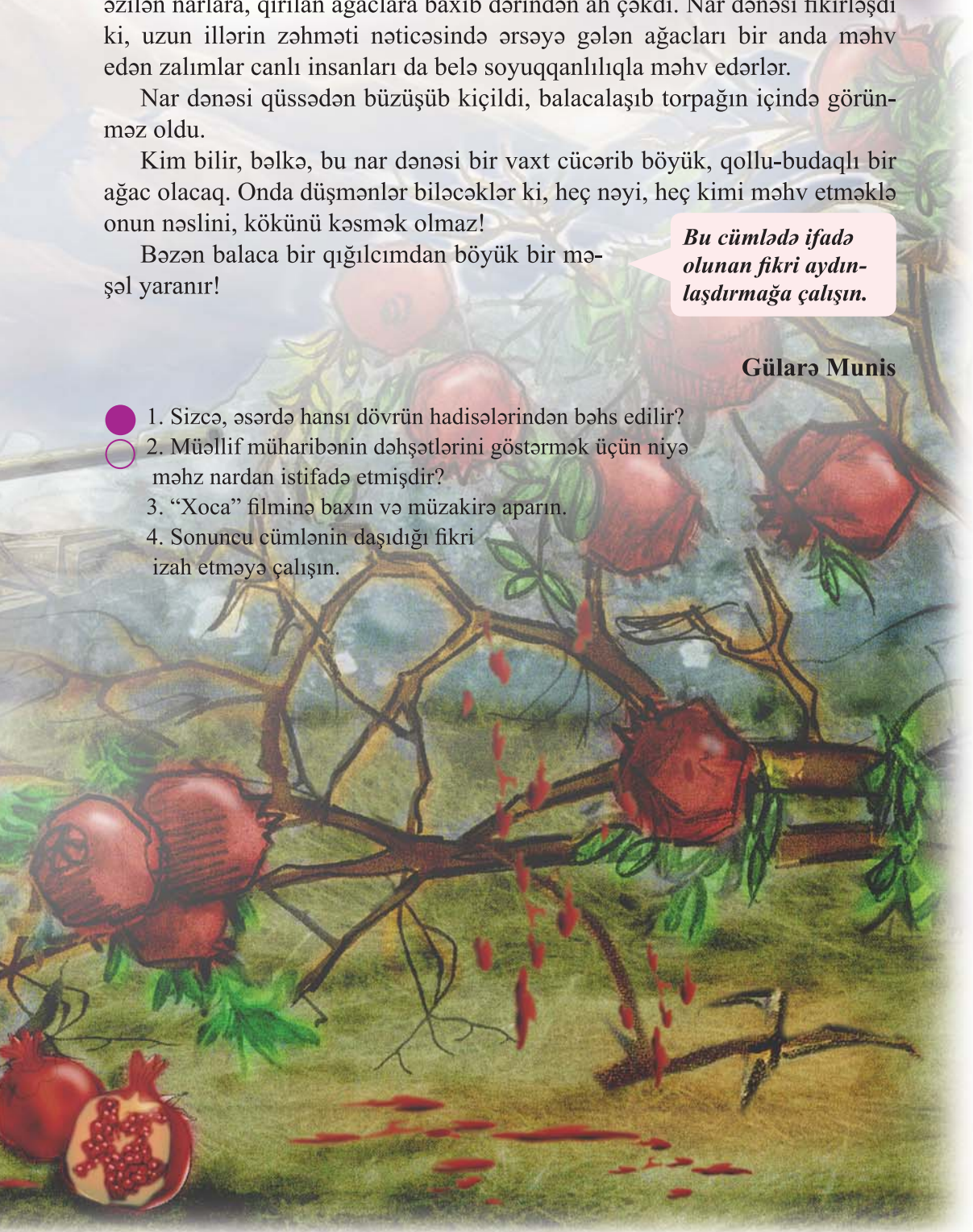
Kim bilir, bəlkə, bu nar dənəsi bir vaxt cücərib böyük, qollu-budaqlı bir ağac olacaq. Onda düşmənlər biləcəklər ki, heç nəyi, heç kimi məhv etməklə onun nəslini, kökünü kəsmək olmaz!

Bəzən balaca bir qığılcımdan böyük bir məşəl yaranır!

Bu cümlədə ifadə olunan fikri aydınlaşdırmağa çalışın.

Gülərə Munis

- ☒ 1. Sizcə, əsərdə hansı dövrün hadisələrindən bəhs edilir?
- ☐ 2. Müəllif müharibənin dəhşətlərini göstərmək üçün niyə məhz nardan istifadə etmişdir?
- 3. “Xoca” filminə baxın və müzakirə aparın.
- 4. Sonuncu cümlənin daşdığı fikri izah etməyə çalışın.

IV ŞƏXSİYYƏTLƏR

Dostlar bu dəfə Məhəmməd Füzulinin heykəli qarşısında görüşdülər. Onlar dram teatrında yeni tamaşaya baxmalı idilər.

– Bura gələrkən bu yaxınlarda oxuduğum bir yazı haqqında fikirləşirdim.

– Nə yazı?

– Azərbaycan teatrının tarixi haqqında idi. Sən demə, xalq oyunları teatrın ilk nümunələri sayılır.

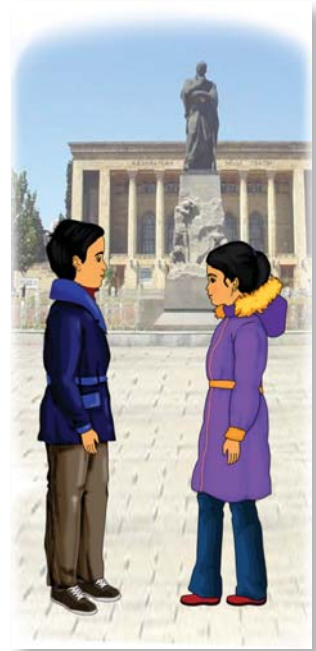
– Hə, düzdür, teatr tariximizin üç min ildən artıq yaşı var. “Kosa-kosa”, “Qaravəlli”, “Kilim-arası”, “Maral oyunu”, “Tənbəl qardaş” adlı oyun və tamaşalar Azərbaycan xalq teatrının müstəqil tarixə malik olduğunu sübut edir.

– Azərbaycan teatrının bugünkü səviyyəyə çatması yolunda çətinliklər olub. Peşəkar teatrın təşəkkülünə təzyiqlər edilib, qadın rollarının ifaçıları ağır imtahanlardan keçməli olublar.

– *Bilirsənmi, Səkinə xanım Axundzadə – qızlar məktəbinin ilahiyyat müəllimi qızları dram dərnəyinə cəlb edir, tamaşalar hazırlayırmış.* Müsəlman dünyasında qadınlar tərəfindən səhnələşdirilən ilk teatr tamaşasını məhz o hazırlayıb.

– Mənim oxuduğum kitabda yazılmışdı ki, Həsən bəy Zərdabi gimnaziya şagirdlərinin köməyi ilə “Hacı Qara” əsərini tamaşaya hazırlarkən Nəcəf bəy Vəzirov – Azərbaycan ədəbiyyatında faciə janrının banisi ona yardımçı olmuşdur. Əldə edilən pullar isə gimnaziyada oxuyan yoxsul uşaqların təhsil və məişət problemlərinin həllinə sərf olunmuşdur.

– Azərbaycanda ilk teatr binalarından biri də təxminən elə bu vaxt – XIX əsrdə Şamaxıda tikilib. Bu barədə “Kavkaz” qəzetinin 1858-ci il 6 iyul tarixli sayında məlumat verilmişdir.

Nə üçün teatrın inkişafına təzyiqlər edilmişdir?

Qadınların teatr tamaşalarında iştirakına qoyulan qadağa nə ilə bağlı idi?

Amma 10 mart 1873-cü il Azərbaycan milli peşəkar teatrının yaranma günü sayılır.

*Nə üçün bugünkü
gün teatrın yaranma
tarixi sayılır?*

1. Mətndəki əsas faktları toplayın.
  2. Qadın rolunun ifaçısı olan hansı aktyorları tanıyırsınız?
  3. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən hansı teatrlar var?
  4. Cəmiyyətin inkişafında teatrın rolu haqqında söhbət aparın.
  5. Siz dialoqu necə tamamlayardınız? Sizcə, bölmədə nə haqqında söhbət gedəcək?
-
6. Çərçivəyə alınmış cümlələrdə hansı sözləri qarşılığı ilə əvəz etsəniz, məzmunu xələl gəlməz?
  7. *Təşəkkül, gimnaziya, dram, məişət* sözlərinin leksik mənalərini izah edin.
  8. Dialoqun sonuncu abzasında sinonim qarşılığı olan sözləri müəyyənləşdirin.
  9. *Xalq teatrı və peşəkar teatr* ifadələrinin oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini aydınlaşdırın.
-
10. Mətnədən tələffüz zamanı səs artımı və səs düşümü olan sözləri seçib yazın.
  11. Fərqləndirilmiş cümlədə tire işarəsindən sonra işlənən söz birləşməsinin işlənmə səbəbini müəyyənləşdirməyə çalışın.
  12. Mətnədən altından xətt çəkilmiş cümlələri sintaktik təhlil edin. Cümlə üzvlərindən tire ilə ayrılan ifadələrin rolu haqqında düşünün, həmin ifadələrin nə məqsədlə işləndiyini müəyyənləşdirməyə çalışın.

→ **Özündən əvvəl gələn üzvün mənasını aydınlaşdıran, dəqiqləşdirən sözə və ya söz birləşməsinə *əlavə* deyilir. Əlavələr aid olduqları cümlə üzvlərindən sonra gəlir, həmin üzvün sintaktik funksiyasını daşıyır. Məsələn:**

Birdən Səid dünyada hamıdan çox sevdiyi varlığı – anasını gördü.
(*E.Elatlı*)

tamamlıq   təamamlığın əlavəsi

İlk teatr qədim Yunanıstanda – bu mədəniyyət beşiyində yaranmışdır.

zərflik

zərfliyin əlavəsi

→ Əlavələr aid olduğu üzvdən, əsasən, tire (–) işarəsi ilə ayrılır. Cümlə üzvü ilə onun əlavəsi arasında *yəni* bağlayıcısı da işlədilə bilər. Bu zaman bağlayıcıdan əvvəl vergül işarəsi qoyulur.

Hava olmadığına görə Yerin peykində – Ayda səs yayılmır.

Hava olmadığına görə Yerin peykində, *yəni* Ayda səs yayılmır.

13. Cümlələrə əlavələr artırıb dürgü işarələrindən düzgün istifadə edin.

Tiflis şəhərində əhalinin böyük qismini təşkil edən azərbaycanlıların teatr tamaşaları oynamaları tədricən müntəzəm hal alaraq hər ay keçirilirdi. Bakıda bu işi, əsasən, müəllimlər və şagirdlər görürdülər. Teatr tamaşalarını oynamaq üçün Bakıda məxsusi bina yox idi. Bu çətinliyi aradan qaldırmaq məqsədilə Hacı Zeynalabdin Tağıyev 1883-cü ildə özünün taxıl anbarının özülü üzərində teatr binası inşa etdirib.

14. Uyğunluğu müəyyənləşdirin və cavablarınızı əsaslandırın.

1) XX əsrin əvvəllərində Tiflisdə teatr truppası, “Müsəlman teatr artist cəmiyyəti” fəaliyyət göstərirdi.

2) “Bəxtiyar” filmində Zəhra obrazını canlandıran Sona Hacıyeva ilk dəfə səhnəyə 13 yaşında çıxıb.

3) Henrix Heynenin “Əlmənsur” pyesində ərəb səyyahının rolunda çıxış edərkən oxuduğu “Hicaz” muğamı onu Azərbaycan mədəniyyətinin yeni bir aləminə – musiqili teatra gətirdi.

4) Məhz bu tamaşa zamanı Sarabski o zamanlar Azərbaycanın və Şərqi ilk operası olan “Leyli və Məcnun” üzərində işləyən Üzeyir Hacıbəylinin diqqətini cəlb etdi.

Əlavəli cümlədir.

Əlavəli cümlə deyil.

15. Aşağıdakı cümlələrdə əlavələri mübtədadan əvvələ keçirib yazın. Əvvəlki və sonrakı cümlələri müqayisə edin. Cümlə quruluşunda hansı dəyişikliyi müşahidə etdiniz? Təyinlə əlavənin işlənməsində intonasiyanın rolu varmı?

Nümunə:

Nəsibə Zeynalova – səhnəmizin “Qaynana”sı bir çox rolların mahir ifaçısı olmuşdur.

mübtəda

mübtədanın əlavəsi

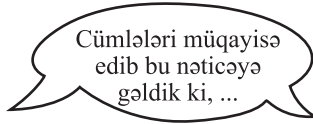
Səhnəmizin “Qaynana”sı Nəsibə Zeynalova bir çox rolların mahir ifaçısı olmuşdur.

təyin

mübtəda

- Həsən bəy Zərdabi gimnaziya şagirdlərinin köməyi ilə “Hacı Qara” əsərini tamaşaya hazırlayarkən Nəcəf bəy Vəzirov – Azərbaycan ədəbiyyatında faciə janrının banisi ona yardımçı olmuşdu.
- Mirzə Fətəli Axundzadə – ilk dramaturqumuz əlifba islahatı uğrunda mübarizə aparmışdır.

✱ Sizcə, təyinlə əlavənin fərqi nədədir? Dostların şərhinə qoşulub cümlələri tamamlayın.

1. Təyin aid olduğu cümlə üzvündən .....
2. Təyin ..... bildirir.
3. Təyin ..... birinə cavab olur.

1. Əlavə aid olduğu cümlə üzvündən .....
2. Əlavə aid olduğu cümlə üzvünü .....
3. Əlavə izah etdiyi cümlə üzvünün .....

16. “Teatr xadimlərimiz” adlı təqdimat hazırlayın.

HÜSEYNQULU SARABSKİNİN XATİRƏLƏRİ

↓ **talant**

↓ **aktyor**

Görkəmli aktyor Hüseynqulu Sarabski 1939-cu ildə yazdığı “Hüseyn Ərəblinski haqqında xatirələr”ində Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin Tiflisdən gəlişini belə təsvir edir: “Ə.Haqverdiyev Tiflisdən yenidən (...) gəlmişdi. Ərəblinski ilə bir yerdə onun yanına – “İslamiyyə” mehmanxanasına (...) getdik. Əbdürrəhim bəy ilə görüşəndən sonra o bizi təbrik etdi.

– Uşaqlar, gözünüz aydın olsun. Yazdığım “Ağa Məhəmməd şah Qacar” əsərinin – tarixi faciəsinin tamaşasının icazəsini almışam.

H.Ərəblinski Əbdürrəhim bəyə şikayətlənərək dedi:

– Mirzə, əsəri oynamaq üçün gərək aktyor olsun, aktrisa olsun, quruluş olsun, məşq üçün yer olsun.

Əbdürrəhim bəy özünəməxsus bir nəvazişlə Hüseyni ruhlandırmaq (...) istədi:

– Sən aktyorsan, zəhmət çəkib məşq edərsən, Ağa Məhəmmədin rolunu da məharətlə oynarsan və xalq səni – böyük aktyoru alqışlayanda hamısı yadından çıxar. Amma Hüseyn, əziz dost, canın üçün, Ağa Məhəmməd elə sənin rolundur... Səni düşünüb Ağa Məhəmmədi yazmışam.

Bu söz Ərəblinskiyə yaman toxunur:

Necə düşünürsünüz, aktyor ancaq müsbət roldamı oynamalıdır?

– Mirzə, mən o qədər mənfi şəxsiyyətim ki, mənə ona oxşadırsınız?

Ə.Haqverdiyev sözünə davam etdi:

– Hüseyn, mən səni Ağa Məhəmməd şahə oxşatmıram. Mən o rolu sənin talantını – aktyor sənətkarlığını gözümün qabağına gətirib yazmışam. Sən mənim əzizim-sən... Yenə təkrar edirəm, o əsəri mən sənin üçün, yəni səhnəmizin əvəzsiz aktyoru üçün yazmışam.

H.Ərəblinski dedi:

– Mirzə, mənim səndən bir xahişim var: sən allah, əsər yazanda eləsini yaz ki, onda qadın rolu az olsun. Vallah, bu aktrisa məsələsi gözümün qabağında dağ kimi durmuşdur.

Sizcə, burada hansı icazədən söhbət gəlir və bu icazə nə üçün alınmalı idi?

Əbdürrəhim bəy səhnəmizin bu acınacaqlı vəziyyətindən, yəni Azərbaycan qadınlarının səhnədə olmamasından mütəəssir olub qaşlarını çatdı və: “Səndən qabaq bu məsələni mən özüm fikirləşmişəm, – dedi, – odur ki “Ağa Məhəmməd şah Qacar” əsərinə arvad rolu daxil etməmişəm...”

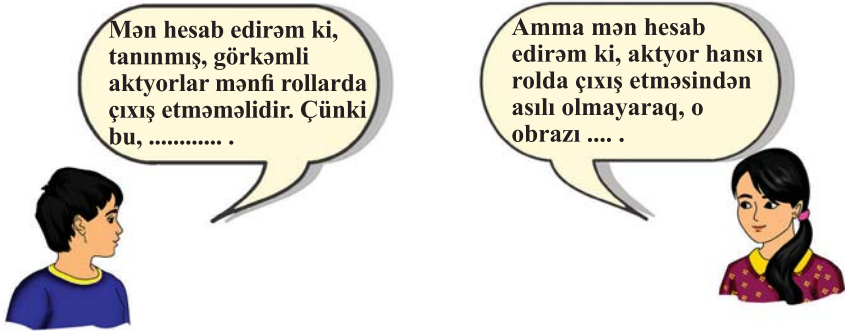
Qadın rolunda çıxış edən artistin işi çox çətin idi. Onlar saqqallarını və bığlarını xəmirlə örtüb üstündən qrim edərdilər. Tamaşadan sonra isə bığ və saqqalın təmizlənməsi böyük çətinliyə səbəb olardı. Bir dəfə qadın rollarını aparan artistlərdən biri tamaşadan sonra saqqalına örtüyü xəmiri çıxarkən çox əziyyət çəkdiyindən son dərəcə əsəbiləşmiş və demişdi: “Mən bütün əcdadımla qələt eləyəm, bir də saqqalıma xəmir, yapışqan sürtəyəm. Bir də qadın rolunda çıxış etməyəcəyəm. İstəsəniz, kişi rollarında çıxaram, istəməsəniz, heç oynamaram”. Bu işi yerinə yetirməyi Ərəblinski öz üzərinə götürür. H.Ərəblinski bığını qırxdırmaq qərarına gəlir. Artist yoldaşları nə qədər çalışırlarsa, onu fikrindən daşındıra bilmirlər.

***H.Ərəblinski
bu fədakarlığı nə
ilə bağlı idi?***

Kamran Məmmədov

1. Sizcə, H.Ərəblinski niyə əsərdə qadın obrazının olmamasına sevinir?
2. Fərqləndirilmiş abzası iki görkəmli şəxs arasında gedən söhbətin hansı hissəsinə əlavə etmək olar?
3. Hansı sualın cavabı mətndə yoxdur:
  - H.Sarabski nə zaman Tiflisə gəlmişdir?
  - Ə.Haqqverdiyev Qacar obrazını yaradarkən hansı aktyoru nəzərdə tutub əsəri yazmışdır?
  - H.Ərəblinski Ə.Haqqverdiyevin hansı sözündən inciyir?
4. Mətdən əsas faktları və əsas fikri müəyyənləşdirin.

5. Fikirləri tamamlamaqla dostların mühakimə xarakterli söhbətinə (səh. 104) siz də qoşulun. Fikirlərinizi əsaslandırın. Yoldaşlarınızı mülahizələrinizə inandırmağa çalışın.

6. *Talant* sözünün sinonimini tapın.
7. *Quruluş, rol* sözlərinin leksik mənalərini izah edin və onları müvafiq cümlələrdə işlədin.
8. Mətnə mötərizədə verilmiş nöqtələrin yerinə elə yaxınmənalı sözlər tapın ki, cümlələrin mənasına xələl gəlməsin.
9. Mətnə çərçivəyə alınmış ifadə nitq etikətinin hansı növünə aiddir? Eyni məzmunla malik nitq etikətlərini tapıb qruplaşdırın. Bunun üçün aşağıdakı cümlələri tamamlayın. Belə nümunələrin sayını artırın.

1. Təzə paltarın ..... 2. ...., teatr tamaşası uğurlu alındı.

10. Mətnəki əlavə işlənən cümlələri seçib yazın. Cümlələri təhlil edərək əlavələrin hansı üzvə aid olduğunu müəyyənləşdirin. Hansı əlavələr cümlə üzvlərinə aid deyil?

→ **Bütün cümlə üzvlərinin əlavəsi olur.** Məsələn:

1795-ci ilə qədər Odessa – Ukraynanın bu şəhəri Hacıbəy adlanmışdır. (*S.Əhmədli*)

Kirpilər ilin çox hissəsini, yəni 236 gününü yuxuda keçirir.

Uzaqda – meşənin qurtaracağında kiçik bir kənd görünürdü.

Yolumuz irəliyə – Azərbaycanadır.

11. Aşağıdakı cümlələrdə əlavələrin hansı cümlə üzvünə aid olduğunu və nə ilə ifadə olunduğunu müəyyənləşdirin.

- Balaca İsmayıl əlini dağlara sarı uzadıb Aləmşahbəyimdən soruşdu:
– Ana, oraya – o uca dağlara çıxsam, hara görünər? (*Ə.Cəfərzadə*)

• Alp Aruz dedi:

– Ağam Qazan, kafər ölkəsinə – Gürcüstan sərhədinə gedirsən, ev-eşiyinin üstündə kimi qoyursan. (“*Kitabi-Dədə Qorqud*”dan)

• Qaraca Çoban iki qardaşını – Qabangücü, və Dəmirgücü yanına aldı ağı-lın qapısını bərkitdi. (“*Kitabi-Dədə Qorqud*”dan)

• Ramiz Vahidov – şair Əliağa Vahidin oğlu atası haqqında deyir:

“Atamın çox kitabları çapdan çıxmışdı, lakin 1916-cı ildə “Orucov qardaş-ları” mətbəəsində çapdan çıxan ilk kitabı – “Tamahın nəticəsi” kitabını unuda bilmirdi. Qısa müddətdə satılıb qurtaran bu kitab o qədər tez yayılmışdı ki, hətta varlı bir adam bu kitabın bircə nüsxəsinə görə atama qızıl onluq bağışlamışdı”.

(“*Kaspi*” qəzeti, 2011-ci il)

✓ *Hansı cümlələrdə durğu işarələrinin işlənmə qaydasına düzgün əməl olun-mayıb? Fikrinizi izah edin.*

12. Aşağıdakı mətnə əlavələri müəyyənləşdirib durğu işarələrini bərpa edin. Əlavələrin hansı cümlə üzvünə aid olduğunu müəyyənləşdirin.

1908-ci ilin 25 yanvar günü... Bu gün Azərbaycan xalqının incəsənət tarixinə şanlı bir səhifə yazıldı. Şəhərin divarlarına yapışdırılmış afişalarda xəbər verilirdi: “Hacı Zeynalabdin teatrında “Nicat” maarif cəmiyyətinin dram heyəti şənbə günü yanvarın 25-də müsəlman səhnəsində ilk opera “Leyli və Məcnun” tamaşaya qoyulacaq.

İlk tamaşada baş rolu Məcnun rolunu H.Sarabski, Leyli rolunu xanəndə Əbdürrəhman Fərəcov ifa edirdi. Xorda oxuyanlar və orkestrdə çalanlar müəllimlər idi. Orkestrdə skripkada çalan operanın müəllifi dəhi bəstəkar Ü.Hacıbəyli özü idi.

“Şəbi-hicran yanar canım”ın sədaları altında pərdə qalxarkən tamaşaçı-ların diqqətini tamaşanın gedişini, xor və orkestri idarə edən bir nəfər cəlb etdi. Bu şəxs Ə.Haqqverdiyev Azərbaycanın tanınmış yazıçı və dramaturqu, operamızın ilk dirijoru idi.

(*Kamran Məmmədov*)

✓ *Sizcə, tamaşadan sonra dostlar və tamaşaçılar hansı nitq etiketindən isti-fadə edəcəklər?*

13. Hər hansı bir teatr tamaşasına baxın, fikirlərinizi yoldaşlarınız üçün maraqlı olacaq formada yazın. *Foye, anşlaq, pərdə, qrim, parter, loja, rejissor, de-korasiya, aktyor* sözlərindən istifadə edin. Həmin yazınızı digər oxucuların oxuması üçün qəzetinizin uyğun bölməsinə yerləşdirin.

VAQIF OBRAZINDAN BAŞLANAN SƏHNƏ UĞURU

Adı sənət tariximizin ən parlaq səhifələrində yer alan böyük aktyorlardan biri də Ələsgər Ələkbərovdur. O, həqiqətən, dramatik rolların əvəzsiz ifaçısı idi. Aktyorun səhnədə görünməsi, demək olar ki, tamaşanın taleyini həll edərdi.

Sizcə, aktyor tamaşanın taleyini necə həll edə bilər?

Maktuf (“Maqbet”), şah Zeyir (“Şahnamə”), Aydın (“Aydın”), Heydər bəy (“1905-ci ildə”), Fərhad (“Fərhad və Şirin”) və onlarla rolları aktyorun güclü *plastikaya*, geniş *diapazona* malik olduğunu təsdiqləyirdi. Lakin iki obraz – Vaqif (“Vaqif”) və Otello (“Otello”) rolları onun sənət dünyasının ən parlaq və yaddaqalan nümunələridir. Bu obrazları Azərbaycan səhnəsində güclü aktyorlar ifa ediblər. Ələsgər Ələkbərovun ifasında isə onlar tamam başqa bir aləmdir.

Ələsgər Ələkbərov Vaqif obrazını 28 yaşından oynamağa başlamışdı. “Otello” tamaşasından Ələsgər Ələkbərovun şəkli Şekspir muzeyində indi də saxlanılır. Aktyor bu rolu qüdrətli bir rəssam kimi tam dolğun, mənalı və səsli yaratdığına görədir ki, indi də çoxlarının xəyalında Vaqif məhz Ələkbərovun oynadığı Vaqif kimi canlanır. Onun ifasındakı Vaqif obrazı teatr tariximizdə qazanılan ən böyük müvəffəqiyyətlərdən biri sayılır. Ədil İsgəndərovun quruluşunda “Vaqif” tamaşası milli teatrda düz 1064 dəfə nümayiş etdirilib.

“Otello”da onun aktyor yüksəlişi yeni pilləyə qalxdı. Bu rol Ələsgər Ələkbərovun yaradıcılıq qələbəsi idi. O, rejissorun yaratmış olduğu imkanlardan layiqincə istifadə etmişdi. Teatr tənqidinin o vaxt “bütün Otello-lardan daha canlı insan” adlandırdığı Ə.Ələkbərovun – Otellonun hər kəlməsi müstəmləkəçi imperialistlərə qarşı odlu ittiham kimi səslənirdi.

Moskva dekadasında həmin tamaşanı seyr edən və heyran qalan ingilislər tamaşanı lentə alıb aparıblar. Tamaşa vaxtı Moskva teatrının pərdəsi alqışlardan düz 17 dəfə bağlanıb və yenidən açılıb. Bir fakt da var ki, rejissor Ə.İsgəndərov “Otello” tamaşasında baş rolu Ələsgər Ələkbərova verəndə onunla münasibətləri pis imiş. Bu tamaşadan sonra məşhurlaşan Ələsgər Ələkbərov ciddi münaqişədə olduğu Ədil İsgəndərov haqqında: “O məni yaratdı”, – deyirmiş...

Dekada “öngün-lük” deməkdir.

1. “O məni yaratdı” ifadəsi ilə Ə.Ələkbərov nə demək istəyirdi?
2. Ə.Ələkbərovun çəkildiyi hansı filmlərə baxmışınız? Onun kino sahəsində fəaliyyətini necə qiymətləndirirsiniz?
3. Hansı abzasda “yad cümlə” vardır? Həmin cümləni tapıb mətnə uyğun abzasla əlavə edin.
4. Mətnə əsas faktları seçin. Həmin faktları “Bunları bilirsinizmi?” başlığı altında bir yerə toplayın.
5. Ə.Ələkbərov haqqında məlumat toplayıb 5-6 cümlədən ibarət kiçik mətn hazırlayın. Onu mətnin uyğun hissəsinə yerləşdirin. Yazdığınız hissənin əsas mətnlə uyğunlaşmasına diqqət yetirin.

6. Fərqləndirilmiş sözlərin mənalarını izah edin.

7. *Örnek* sözünün sinonimini tapın.

8. Mətnin leksikası üzərində iş aparmaq üçün suallar tərtib edin.

9. Mətnin ikinci abzasındakı durğu işarələrinin qoyulma səbəbini izah edin.

Həmin abzasda sadalama intonasiyası ilə deyilən sözlərin hansı cümlə üzvü olduğunu müəyyənləşdirin.

→ **Eyni üzlə əlaqələnən, eyni suala cavab verib eyni cümlə üzvü olan bərabərhüquqlu söz və ifadələrə *həmcins üzlər* deyilir.**

Məsələn:

Şərəf və ləyaqət ruhun bəzəyidir (*M.Servantes*).

həmcins üzlərdir.

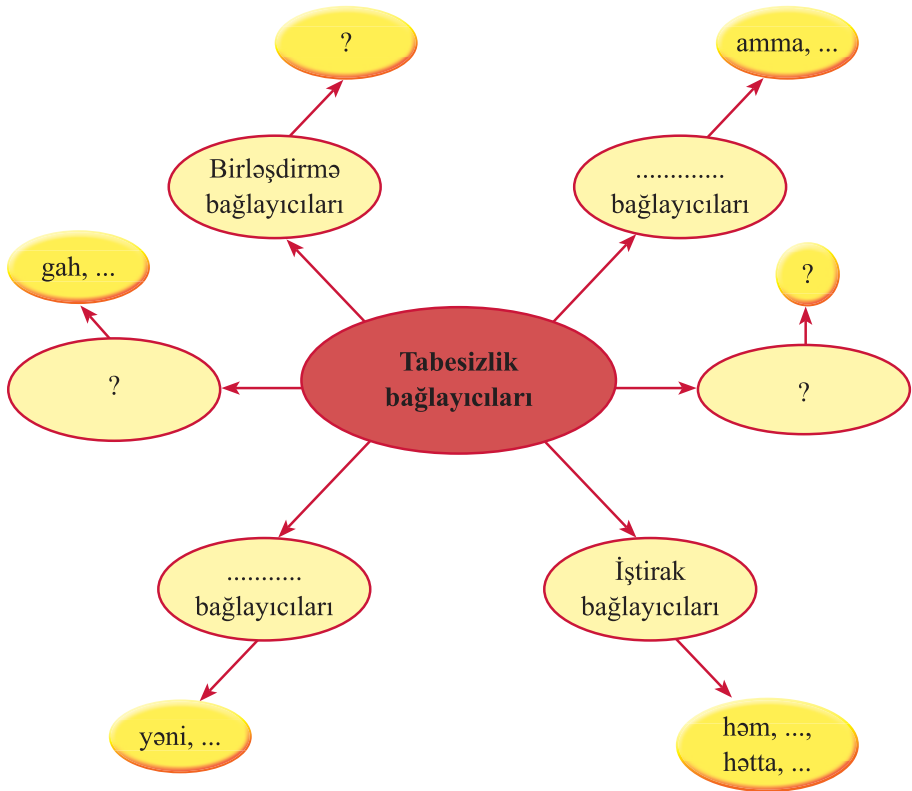
Həmcins üzlər arasında tabesizlik əlaqəsi olur. Onlar sadalama intonasiyası və tabesizlik bağlayıcıları vasitəsilə bir-birinə bağlanılır. Məsələn:

Oğuz bəyləri bunu görüb əl çaldılar, gülüşdülər (“*Kitabi-Dədə Qorqud*”dan).

Oğuz bəyləri	← əl çaldılar.	} sadalama intonasiyası ilə bağlanan xəbərlər hər biri ayrılıqda mübtəda ilə əlaqələnir.
	← gülüşdülər.	

Bütün cümlə üzləri həmcins olur.

10. 7-ci sinifdə bağlayıcı haqqında öyrəndiklərinizi yadınıza salaraq sxemi tamamlayın. Bağlayıcılardan istifadə edərək həmcins üzvlü cümlələr qurun.

11. Mətnin (səh.106) 2-ci abzasındakı həmcins üzvləri hansı vasitələrlə bağlandığını müəyyənəldir.
12. Verilmiş cümlələrdə həmcins üzvləri müəyyənəldirib hansı cümlə üzvü olduğunu deyin. Hansı bağlayıcılardan istifadə etsəniz, cümlələrin məzmununa xələl gəlməz?
- Ölməz bu gözəl aləmə idrakla gələnələr,
Məna evinin sirrini vicdanla bilənlər. (S.Vurğun)
  - Dili qiymətdən salar
Ucuz söz, hiylə, böhtan. (R.Rza)
  - Şeir mədəniyyət, incəsənətdir,
İncə ruh, incə zövq, incə sənətdir. (M.Şəhriyar)
  - 1843-cü ildən 1846-cı ilə qədər Mirzə Şəfi Fridrix Bodenshtedtə Azərbaycan və fars dillərini, Şərq poeziyasının incəliklərini öyrədir.
- ✓ Hansı həmcins cümlə üzvlərinə aid nümunə yoxdur? Bədii əsərlərdən istifadə edərək bu nümunələrin sayını artırın.

13. Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlələrdəki təyinləri müqayisə edin. Fərq nədədir?

→ **Təyinlər həmcins və qeyri-həmcins olur. Həmcins təyinlər sadalama intonasiyası ilə deyilir və arasında vergül işarəsi qoyulur.**

Məsələn:

Şən, mehriban uşaqlar həyətdə voleybol oynayırdılar.

Belə təyinlər arasında bağlayıcılardan da istifadə edilir. Məsələn:

Şən və mehriban uşaqlar həyətdə voleybol oynayırdılar.

Qeyri-həmcins təyinlər sadalama intonasiyası ilə deyilmir və arasında vergül işarəsi qoyulmur.

Kəndin lap qurtaracağında daş hasarlı köhnə tikili var idi.

14. “Bünövrəsi möhkəm, özü sirli-hikmətli Azərbaycanım dünya durduqca var olacaqdır” cümləsində həmcins, yoxsa qeyri-həmcins təyinlərin olduğunu əsaslandırın.

15. Uyğunluğu müəyyənəldir.

1. Əjdər bəy Aşurbəyov Yaponiyaya səfər etmiş, oradan qayıtdıqdan sonra yapon memarlıq üslubunda “Mikado” adlı teatrını – indiki Rus Dram Teatrının binasını tikdirmişdi.

2. XVI əsrdə aktyorlar ya varlıların evlərində, ya da onların evinin qarşısında – açıq havada çıxış edirdilər.

3. Afrikadan, Hindistandan

Qonaq gəlir bizə quşlar

Zülm əlindən qurtulmuşlar. (S.Vurğun)

- a. Cümlədə həmcins üzvlər işlənmişdir.
b. Cümlədə tamamlığın əlavəsi vardır.
c. Cümlədə həm həmcins üzvlər, həm də əlavələr vardır.
d. Bu cümlədə həmcins üzvlər bölüşdürmə bağlayıcısı ilə bağlanmışdır.

	1	2	3
a			
b			
c			
d			

16. “Aktyorun ən böyük qazancı xalq məhəbbətidir” adlı esse yazın.

İLK AKTRİSAMIZ KİMDİR?

20-ci əsrin əvvəllərində Tiflis Cənubi Qafqazın ən inkişaf etmiş mədəniyyət mərkəzi idi. Qafqazın ən önəmli mədəni, ictimai, siyasi hadisələri məhz bu şəhərdə baş verirdi. Azərbaycanlı xanım aktrisanın səhnəyə çıxması da bu hadisələrdən biri oldu.

İlk dəfə 1906-cı ildə səhnəyə çıxan Gövhər Qazıyeva – teatrımızın ilk aktrisası teatr tarixində “Göyərçin xanım” adı ilə xatırlanır.

1887-ci ildə Tiflisdə ziyalı ailəsində anadan olan Gövhər xanım Azərbaycan və rus dillərində mükəmməl təhsil alıb, Tiflisdə Nəcib Qızlar İnstitutunu bitirib.

19-cu əsrin sonu, 20-ci əsrin əvvəllərində başqa sahələrdə olduğu kimi, Tiflisin teatr mühiti də Bakıdakından fərqli olaraq çox canlı və maraqlı idi. Elə o zaman fəaliyyət göstərən Tiflis zadəgan teatrında azərbaycanlı aktyor və aktrisalar da çıxış edirdi.

Sizcə, bunun səbəbi nə idi?

Azərbaycan *truppalarının* tamaşalarında fəal iştirak edən Gövhərin teatra həvəsi 1906-cı ildə onun ilk dəfə səhnəyə çıxması ilə nəticələnir. Gövhərin Tiflis zadəgan teatrında ilk çıxışı isə 1910-cu il oktyabrın 9-da olur. N.Vəzirovun “Müsibəti Fəxrəddin” *faciəsində* çox böyük uğurla oynayan aktrisa oktyabrın 30-da Şəmsəddin Saminin hazırladığı “Gaveyi-ahəngər” (“Dəmirçi Gavə”) tamaşasına dəvət alır.

Göyərçin xanım tezliklə bütün Qafqazda: Tiflisdə, Bakıda məşhurlaşır. Qəzetlər onun haqqında yazmağa başlayır. Bir çox tamaşalarda çıxış edən Gövhər xanım Azərbaycan teatrının ilk qadın “Leyli”lərindən olur. Bundan başqa, aktrisa Bakıda bir çox tamaşalarda: H.Heynenin “Əlmənsur”, Loxmanovun “Napoleonun vəfatı”, N.Kamalın “Qara bəla”, N.Nərimanovun “Nadir şah”, Ə.Haqqverdiyevin “Pəri Cadu”, “Bəxtsiz cavan”, Z.Hacıbəyovun “Evliykən subay” əsərlərində əsas rolları ifa edib.

1911-ci ildə Tiflisdə aktrisanın *benefisi* keçirilir. Bu gecədə ilk dəfə Zülfüqar Hacıbəyovun “On bir yaşlı arvad” pyesi göstərilir, Gövhər xanım da bu tamaşada əsas rolu canlandırır.

Hüseyn Ərəblinski, Hüseynqulu Sarabski, Mirzəğa Əliyevlə – bir sözlə, teatrımızın korifeyləri ilə birgə çıxış edən “Göyərçin xanım”ın səhnəyə çıxmasına mane olanlar da var idi. Buna baxmayaraq, Azərbaycan səhnəsinin ilk göyərçini səhnə fəaliyyətinə davam edir.

Tale elə gətirmişdir ki, Gövhər Qazıyeva İrana getmiş və həmişəlik orada qalmışdır.

1937-ci ildə aktrisa bir neçə günlüyə Bakıya gəlir. Keçmiş səhnə dostları onun şərafinə teatrda qəbul təşkil edirlər. O gün Cəfər Cabbarlının “Almaz” pyesi əsasında hazırlanan tamaşa nümayiş etdirilmiş. Həmin gün daha bir qeyri-adi hadisə baş verir: Gövhər Qazıyeva itirdiyi və on beş il həsrət qaldığı oğlu İsmayılı tapır. Sevincdən özünü itirən qadın teatrda hamıya hədiyyə paylamağa başlayır.

1960-cı ildə Cənubi Azərbaycanda vəfat edən səhnəmizin “Göyərçin xanımı”nın Azərbaycan tarixinin ən cəsarətli qadınları arasında öz yeri var.

Səmra Sədrəddinli

1. Hansı məşhur qadın aktrisaları tanıyırsınız? Onların teatrın inkişafında rolunu müəyyənləşdirin. Müləhizələrinizi müasir dövrlə əlaqələndirin.
2. Mətdən əsas faktları seçin. Kiçik qəzet materialı hazırlayın. Mətnin xarakterini özünü seçin.
3. Mətdə fərqləndirilmiş abzas əsasında dialoq qurun, uyğun nitq etiketlərindən istifadə edin.
4. Fərqləndirilmiş sözlərin mənasını izah edin.
5. *Başqa* sözünün omonim olduğunu əsaslandırın. Mətdən həmin sözün işləndiyi cümlələri seçib işlənmə məqamına əsasən fikirlərinizi sübut edin.
6. Mətdə altından xətt çəkilmiş cümlələri təhlil edib həmcins üzvləri müəyyənləşdirin. Həmcins üzvləri bir söz vasitəsilə ümumiləşdirən ifadəni tapıb onun işlənmə yerinə və durğu işarələrinə diqqət edin.

Nümunə:

Hər tərəf: dağ, dərə, təpələr ağ qarla örtülmüşdü.

ümumiləşdirən söz   həmcins üzvlər

→ **Həmcins üzvlərin hamısına aid olub onların mənasını ümumiləşdirən söz və ifadələrə *ümumiləşdirici sözlər* deyilir. Ümumiləşdirici sözlər həmcins üzvlərdən həm əvvəl, həm də sonra işlənir. Ümumiləşdirici söz həmcins üzvlərdən əvvəl gəldikdə ondan sonra qoşa nöqtə qoyulur.** Məsələn:

Qızlar: Nigar, Xanım, Röya və Nəzrin həvəslə bayram şənliyinə hazırlaşırdılar.

Ümumiləşdirici söz həmcins üzvlərdən sonra gəldikdə ondan əvvəl tire işarəsi qoyulur. Məsələn:

H.Turabov, N.Zeynalova, H.Məmmədov, F.Mütəllibova, R.Balayev – bunların hamısı səhnəmizin görkəmli xadimləridir.

7. Mətni oxuyun. Ümumiləşdirici sözləri müəyyənləşdirib dürgü işarələrinin işlənmə qaydasını izah edin.

1982-ci ilin 21 oktyabr tarixində Azərbaycanın üç igid oğlu: Həmid Cəfərov, Zakir Nəsimov və Telman Əliyev uzaq Sibirə, İrkutsk vilayətinin Tayšet şəhəri yaxınlığındakı Şevçenko kəndi məzarlığında dizə qədər qara bata-bata 41 il əvvəl vəfat etmiş Hüseyn Cavidin məzarını axtarırdı.

Və ... nəhayət ki, tapdılar.

Məzar açılanda hər üçü: Həmid də, Telman da, Zakir də Cavidin nəşi qarşısında diz çöküb göz yaşı tökdülər. Bu həm hüzn, həm də sevinc göz yaşları idi. Onlar dahi şəxsiyyəti doğma elinə – Azərbaycana aparmağa gəlmişdilər.

Vaxtilə Bakıda 59 nömrəli mənzildə yaşayan, 59 yaşında vəfat edən, 59 nömrəli qəbirdə uyuyan, 59 nömrəli aktla torpağa tapşırılan Azərbaycan şairi, dramaturqu vətənə – 59 yaşlı Turanın görüşünə gedirdi.

O, ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü və səyi nəticəsində Vətənə qayıdırdı.

(Gülərə Munis)

8. Cümlədə ümumiləşdirici sözləri müəyyən edin. Ümumiləşdirici sözlərin yerini dəyişin. Bağlayıcı və ara sözdən də istifadə etməklə cümləni 4 formada yazın. Bu zaman dürgü işarələrindən düzgün istifadə edin.

1914-15-ci illərdə Əliağa Vahid ilk şeirlərini – qəzəl, meyxana və fel-yetonlarını bir sıra qəzet və jurnallarda: “Zəhmət”, “Babayi-Əmir”, “Tuti” və “Bəsirət”də çap etdirmişdir.

✓“*Qəzəlşən şair*” ifadəsini Əliağa Vahid adından həm əvvəl, həm də sonra işlədin. Müşahidə etdiyinizi şərh edin.

→ **Ümumiləşdirici sözdən sonra *yəni*, *məsələn* bağlayıcıları işlənersə, bağlayıcıdan əvvəl vergül, sonra qoşa nöqtə qoyulur.** Məsələn:

Dərman bitkiləri, *yəni*: itburnu, çaytikanı, çobanyastığı, zəncirotu respublikamızın müxtəlif bölgələrində bitir.

Ümumiləşdirici sözdən əvvəl ara söz (*bir sözlə*) işlənersə, ara sözdən əvvəl tire, sonra vergül qoyulur. Məsələn:

H.Ərəblinski, H.Sarabski, Ü.Hacıbəyli, Ə.Haqverdiyev – bir sözlə, bütün sənətsevərlər bir araya gəlib Azərbaycan teatrının inkişafı üçün əllərindən gələni əsirgəmədilər.

9. Mətnə ümumiləşdirici sözləri müəyyənləşdirib durğu işarələrini bərpa edin.

“...Naxçıvanda teatr həvəskarları, mən də onların içində, teatr oynayırdıq. Və bu oyunun mənfəəti kasıb məktəb şagirdləri üçün idi. Naxçıvanda o vaxt səhnədə Mirzə Fətəlinin pyesləri “Hacı Qara”, “Məstəli şah”, “Kim-yagər” və “Xan sərabi” göstərilirdi. Burada mənim söhbətim “Kim-yagər” komediyası barəsindədir... Qərar qoyduq ki, tamaşanı məhz məktəb şagirdləri üçün oynayaq və elə də elədik...”

Mirzə Fətəlinin nadir qələmindən törəyən ləzzətli komediyanın duzlu və zərif məzhəkələri uşaqlara o qədər xoş gəldi ki, tamaşa qurtarandan sonra bunlar teatr həyatına və sonra küçəyə çıxma-çıxa bir ucdan çıxırırdılar:

– Molla Həmid, görüyü bas!

Bir neçə dəqiqənin içində şəhər, küçə və bazarlarda bir sözlə hər bir yerdə elə uşaqlar çıxırırdı: – Molla Həmid, görüyü bas!”

(*Cəlil Məmmədquluzadə*)

10. Aşağıdakı cədvələ uyğun cümlələr yazın.

Sadalama intonasiyası ilə bağlanan həmcins üzvlər	Tabesizlik bağlayıcıları ilə bağlanan həmcins üzvlər	Ümumiləşdirici sözlərlə işlənən həmcins üzvlər

11. “Leyli rolunun ifaçıları” adlı məlumat hazırlayın. Təqdimatınızı müşayiət edəcək nitqinizin düzgün qurulmasına və onu hansı formada təqdim edəcəyinizə diqqət yetirin.

“EVRIKA”

(“Bahar oğlu” romanından, ixtisarla)

Neçə gün idi ki, onun otağı içəridən bağlı idi, nəinki qapısı, hətta yeganə pəncərəsinin taxtası da qapanmışdı. Bu qapı-pəncərənin bayır tərəfində də bir kəs nəzərə çarpmır, bir səs qulağa dəymirdi. Bağçaya baxan eyvan dərin sükuta batmışdı. Yalnız ara-sıra içəridən – onun tənha otağından qırıq-qırıq səslər eşidilirdi. Sona barmaqlarının ucunda dəhlizdən eyvana çıxır, nəfəsini dərmədən qulağını qapıya dayayıb dinləyir, ancaq eşitdiyi tək-tük kəlmələrdən bir məna çıxara bilmirdi.

“Həyat... Ölüm... Varlıq... Yoxluq... İntiqam...”

Bu sözlərlə o nə demək istəyirdi? Nə yazırdı?

O, “Hamlet”i azərbaycancaya tərcümə edirdi. Lakin qəribə idi ki, qarşısında açılmış bu qədər kitab arasında bircə dənə də lüğət, onun özünün dediyi kimi, “dilibil” yox idi. Deyəsən, Cəfər Şekspirin şah əsərini adicə tərcümə etmir, öz ana dilində yazmaq istəyirdi.

Sizcə, bu əsərin qəhrəmanı hansı Cəfərdir?

...Budur, o, ingiliscə bir kitabı açıb ucadan oxudu: “To-be-or not to-be?..”

Sonra rus dilində başqa bir kitaba baxıb pıçıldadı: “Быть, или не быть?..”

Fikrə getdi: “Olmaq və ya olmamaq?..” “Etmək və ya etməmək?..” Xeyli fikirləşdikdən sonra təkrar etdi: – Bəlkə, “Ölmək və ya ölməmək?..” Yoxsa “Almaq... İntiqam almaq və ya almamaq?..” “Öldürmək və ya öldürməmək?”

Dili tələffüz etdikcə əli də dediklərini kağıza köçürürdü. Yazır, sonra pozurdu. Yenə kitablara baxır, təzədən deklamasiya edir, yenə yazır, yenə pozurdu...

Yenə ingiliscə və ruscanı oxudu, bəzən alçaqdan pıçıldadı, bəzən yüksəkdən deklamasiya etdi: “To-be-or not to-be?..” “Быть, или не быть?..”

Birdən ayağa qalxdı:

– А как же быть? Bəs necə yazmaq ki, həm düz olsun, həm də yaxşı səslənsin?.. Heç birisi: olmaq, etmək, həyat, yaşamaq ifadələri ürəyimə yatmır... Ola bilməz ki, dilimizdə bunun qarşılığı olmasın. Yox, vardır! Ancaq onu axtarıb tapmaq lazımdır... Bəlkə, yeni bir söz, təzə bir ibarə ixtira edilməlidir?

Stol arxasında oturdu. Papiros yandırdı. Başını əlləri arasına aldı. Xəyala daldı:
 – Olmaq... Ölmək... Almaq... Aldırmaq... Öldürmək... Oldurmaq... Varlıq... Yoxluq... Ölülük... Oluluq... Olumluq... Ya gərək ölüm, ya sənin tərcümanın olum! – dedi və birdən otağın ortasında durdu. Sönmüş papirosunu yandırdı. Kibrit alovundan otaq işıqlanan kimi oldu. Gözlərini geniş açaraq, tüstü dumanı içində közərən neft lampasının piltəsinə baxdı. Ciyərlərinə çəkdiyi papiros tüstüsünü lampa şüşəsinə üfördü. Piltənin alovu bir an gücləndi, sonra tamam söndü. Zülmətə qərq olmuş otaqda gözləri parladı. Aram-aram, sanki dili ilə deyil, nəfəsi ilə pıçıldadı:

Cəfəri sevindirən və “Evrika” deyə ucadan səslənməsinə səbəb nə idi?

Siz necə düşünürsünüz, hansı daha şərəflidir?

– Olum, ya ölüm?... – deyərək əlini alnına çırpıb ucadan səsləndi:

– Evrika!

Elə çığırdı ki, Sona dəhlizdən eyvana yürüyürdü. Və daha qulağını bağlı qapıya, ya pəncərəyə yapışdırmadan, içəridən aydın eşidilən sözləri dinlədi: – “Olum, ya ölüm?” ...Budur məsələ!.. Hansı daha şərəflidir?

Evrika nə deməkdir? Bu haqda nə bilirsiniz?

Seyfəddin Dağlı

1. Mətdən mövzuya uyğun açar sözlər seçin və fikir mübadiləsi edin.
2. Bu mətn əvvəlki mətnlərdən nə ilə fərqlənir? Fikirlərinizi əsaslandırın.
3. “Evrika”nın teatrı ilə nə əlaqəsi var? Fikirlərinizi faktlarla əsaslandırın.
4. Aşağıdakı hansı hikmətli fikir mətnin ideyasına uyğundur?
  - Yüksəyə qalxmaq istəyirsənsə, lap aşağıdan başlamalısan.
  - Həyatda ən böyük uğur xoşbəxtliyə nail olmaqdır.
  - Müvəffəqiyyətin sirri israrla işləməkdir.
5. Mətdən frazeoloji birləşmələri seçib yazın.
6. *Piltə, piltə* və *plitə* sözlərini fərqləndirin.
7. *Həyat, ölüm, varlıq, yoxluq, intiqam* sözlərinin məzmun qrupunda hansı söz artıq ola bilər? Fikirlərinizi əsaslandırın.
8. Altından xətt çəkilmiş cümlələrdə həmcins üzvləri tapıb, onlarda qrammatik şəkilçinin işlənməsinə diqqət yetirin. Hansı şəkilçilər ixtisar olunub? Sizcə, bunun səbəbi nədir?

➔ Həmcins üzvlərdə sonuncusu saxlanılmaqla qrammatik şəkilçilər ixtisar edilir.

Aşağıdakı şəkilçilər və hissəciklər ixtisar oluna bilər:

hal, mənsubiyyət, cəm, şəxs şəkilçiləri, *idi, imiş, isə* hissəcikləri, qoşmalar və s.

9. Aşağıdakı mətnləri müqayisə edin. Təkrarlanan hissəciklər hansı mətnlərə daha çox ağırlıq gətirir? Nə üçün? Fikirlərinizi əsaslandırın.

Bir ovuc torpaq da yaraya məlhəm olarmış! Görəsən, haradandır torpaqda bu hikmət?

Haradan başlanır Vətən? Yaşadığın evdənmi, məhəllədənmi, şəhərdənmi? İlk dəfə nəfəs aldığı məkandanmi? Yoxsa ilk dəfə ayaq açıb qədəm qoyduğun torpaqdanmi? Bəlkə, elə əcdadlarımızın uyuduğu torpaqdan başlanır Vətən? Yoxsa bu qapqara bir torpağa bu qədər dəyər verildimi?

Ana yorğun halda işdən evə qayıdır. Qapını açanda evdəki qarışıqlığı görüb təəccüblənir. Qızlarını idi təqsirkar, yoxsa oğlunu? Uşaqları çağırır dedi:

– Fatimə, evi sənmi töküb-töküsdürməsən, yoxsa bacın Rəyamı? Evləri yığışdırma bilmirdinizmi? Bilmirdinizmi, bu gün qonaqlarımız olacaq?

– Qonaqlarımızı olacaq, ana?

Oğlu da söhbətə qoşuldu:

– Qohumlarımızı gələcək, yoxsa dostlarımızı?

10. Hansı cavabda yanlışlıq vardır?

- A) Tire işarəsi həm əlavələrdə, həm də ümumiləşdirici sözlərdə işlənir.
- B) Həmcins üzvlər arasında sintaktik əlaqənin hər iki növü özünü göstərir.
- C) Bütün cümlə üzvlərinin həm əlavəsi, həm də həmcinsliyi olur.
- D) Əlavələr aid olduğu cümlə üzvündən sonra gəlir.
- E) Həmcins üzvlərdə şəkilçi və hissəciklər ixtisar oluna bilər.

❑ Verilmiş sözlərin vurğularını müəyyənəldirin.

OQTAY ELOĞLU

(ixtisarla)

S ə m ə d. Oqtay, dünən anan bizə gəlmişdi. Yalvarıb məni göndərdi, axı belə iş olmaz.

O q t a y. Səməd bəy, istəyirsiniz, sözlərinizin hamısını söyləyim. Atadan sonra dükanı bağlandı, malı dağıldı, evə gec gəlirsən, çörək yox, bilirəm, odun yox. Bunların hamısını bilirəm. Nə etmək!

S ə m ə d. Dildə demək asandır. Bir ana, bir də naxoş qız qalmışlar başsız. And içir ki, üç gecədir, xəstə uşaq qaranlıqda yatır. Neft almağa pul yox. Axı o da bir kişinin qızıdır. Çox da bilirsən, çarə ki etmirsən.

O q t a y. Doğrudur! O zavallılar da... fəqət edə bilmirəm. Çünki Səməd bəy, mən qocaman bir xalqı, onun səadətini, gələcəyini iki nəfər qadının istirahətinə fəda edə bilmərəm.

Oqtayın bu sözlərini necə qiymətləndirirsiniz?

S ə m ə d. Mən də, cəmiyyət də xalq üçün çalışırıq... *Upravada* üzvəm, adım-sanım, güzəranım. Yoxsa xalq!.. Mən özümü unudacağam ki...

O q t a y. Xalq və “mən” – bu iki söz bir yerə sığışdırılmaz. Ya mən olmalıyam, mənim üçün xalq olmamalıdır. Ya o olmalıdır, mən olmamalıyam. Mən baxdım, ikinci yolu götürdüm. Və o gündən Oqtay bir el oğludur. O, böyük bir vahidin kiçik bir parçasıdır.

Oqtayın seçiminə sizin münasibətiniz necədir?

S ə m ə d. Oqtay, çocuq olma! *Qubernatora* dilmanə gərəkdir. Ayda 70 manat donluq verir. Amma kənardan 7-8 yüz gəliri var. Həm də camaat içində adın, hörmətin. Düyü, yağ, minnətin də minnət. Mən səni göstərdim. Dedim, rüşdiyyəni bitirmiş. İdraklı, rusca-azərbaycanca gözəl savadı. Budur, yalvardı ki, göndər gəlsin. Axır ki düzəltmişəm.

O q t a y. Səməd bəy, məqsəd pul qazanmaq olsa, mən onun yollarını çox gözəl bilirəm. Mən azad bir sənətkaram. Bir sənət düşkünüyəm. Mən bir çinovnik ola bilmərəm.

S ə m ə d. Sənəti sevirsənsə, eşitdim ki, səni böyük bir pul ilə rus səhnəsinə çağırırlar. Get, həm *təqdir olunarsan*, həm pulun... O vaxta qədər xalq anlarsa, işlər yoluna düşərsə, qayıdıb gələ bilərsən.

Nə üçün Oqtay ona edilən təkliflərin heç birini qəbul etmir?

O q t a y. Ha-ha-ha! Aldanırsan, Səməd bəy, aldanırsan! Bunu bizimçin kim edəcəkmiş! Mən prinslərin saxladığı köpəklər kimi hazır nahara gəlmək istəmirəm. Başqalarında səhnə, mədəniyyət – hər şey var. Bizdə yox. Yaşamaq istəyiriksə, yaratmalıyıq. XX əsrin *təkamülünə* qarşı bu yazıq xalqı tək buraxıb qaçmağı kim özünə layiq bilirsə, bilsin, mən bilmirəm. Yaşadığımız mübarizə meydanlarının müxtəlif qazmaları vardır.

S ə m ə d. Hamısını sənmi yaradacaqsan?

O q t a y. Hər kəs bacardığını. Buradan kimsə geriye qaça bilməz. Səhnəmiz yox. Fəqət olmalıdır. Onu da mən yaradacağam. Mən bu dərin uçurumları keçəcək, keçilməz dağları, sıldırım qayaları çeynəyib parçalayacaq və bu *keşməkeşlər* arasından bir səhnə, yoxdan bir var yaradacağam. Gələr bir gün ki, zavallı kütləni də həmin yüksəklikdə görərsən.

*Oqtayın arzuları
çin oldumu?*

XIX əsrdə maarifçi Mirzə Həsən Rüşdiyyənin açdığı yeni tipli məktəblər Rüşdiyyə məktəbləri adlanırdı. İlk belə məktəb 1888-ci ildə Təbrizdə açılmışdır. Təsis etdiyi məktəblər 9 dəfə bağlansa da, M.H.Rüşdiyyə fikrindən dönməmişdir.

Cəfər Cabbarlı

1. Oqtay nə üçün özünü el oğlu adlandırır? Fikrinizi faktlarla əsaslandırın.
2. Oqtayın dediklərini müasir dövrlə əlaqələndirin. Xalqın rifahı yolunda mübarizə aparan fədakarları xatırlayın. Onların amalını mətnin əsas ideyası ilə əlaqələndirin.
3. Bu mətn əvvəlkilərdən hansı xüsusiyyətinə görə fərqlənir?
4. Siz gələcəkdə doğma xalqınız üçün nələr edəcəksiniz? Bu barədə düşünün. Fikirlərinizi ümumiləşdirib dostlarınızla bölüşün.

5. Mətnə açar sözləri müəyyənəldirin.
6. Fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənasını izah edin və işlənmə dairəsinə görə növünü müəyyənəldirin.
7. *Donluq* sözünün leksik mənalarını müəyyənəldirin, hər iki mənada cümlədə işlədin.
8. *Təkamül* və *tənəzzül* sözlərinin antonim olduğunu əsaslandırın.

9. Siz aşağı siniflərdə mübtəda ilə xəbərin uzlaşmasını keçmişsiniz. Həmin qaydanı yadınıza salın. Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlələrdə həmcins mübtədaların xəbərlə uzlaşmasına diqqət yetirin. Özünüz də belə nümunələr deyın.

10. Məntiqinizə əsaslanıb cümlələrdə şəxs sonluqlarını bərpa edin.

Mən və bacım gəzməyə getdi..? (...m, ...k) Mən və sən məqsədimizə çatmalı..? (...yam, ...yıq) Biz və Nərgiz X sinif şagirdləri..? (...dır, ...yik)

Sən və o dərsə gedir...? (...sən, ...siniz?) Siz və Cavid olimpiadada iştirak etməli...? (...dır, ...siniz) Vəfa, Aygün və Elmira mehriban qız..? (...dır, ...lardır)

Kirpilər və ayılar üzün müddət qış yuxusuna gedir? (...lər) Güllər və çiçəklər ətrafa xoş ətir saçır? (...lar)

✓ *Gəldiyiniz qənaəti əsaslandırmaq üçün uyğunluğu müəyyənləşdirib xəbərin həmcins mübtədalarla uzlaşması qaydasını tərtib edin.*

1) Həmcins mübtədalardan biri I şəxsin təki və cəmində olarsa,	xəbər II şəxsin cəmində olur.
2) Həmcins mübtədalardan biri II şəxsin təki və cəmində olarsa,	xəbər təkdə və ya cəmdə olur.
3) Həmcins mübtədalardan biri III şəxsin cəmində olarsa,	xəbər I şəxsin cəmində olur.

11. Aşağıdakı mətnə həmcins mübtədaları müəyyənləşdirin, III şəxsə xəbərin onlarla uzlaşmasına diqqət yetirin. Fikirlərinizi ümumiləşdirin.

Xalq dramlarının yaranmasında aşiq sənəti və mərasimlər böyük rol oynamış... (*dır? lar*). Ailə-məişət mövzusunda da xalq dramları vardır: “İki qardaş”, “Keçəl”, “Xəsis” oyun-tamaşaları xalq nağılları əsasında yaranmış... (*dır? lar*). İştirakçılar bu oyun-tamaşaları müxtəlif mərasimlərdə: toy, yas, bayram, elçilik, nişan mərasimlərində icra edirdi... (*lar?*).

Xalq dramları, adətən, nəsrə və nəzmin növbələşməsi ilə yaranır. Məsələn, “Qodu-qodu” oyununda kənd cavanları üzərinə qırmızı şilə çəkilməmiş bir dairəni, yaxud bəzədilmiş çömçəni Günəş rəmzi kimi götürüb qapı-qapı gəzər və müəyyən nəğmələr oxuyardı... (*lar?*).

12. Aşağıdakı cümlələri öz düşüncələriniz əsasında tamamlayıb davam etdirin. Mən bu bölmədən öyrəndim ki, aktyorluq sənəti..... . Eyni zamanda başa düşdüm ki, həmcins üzvlər və əlavələrdən istifadə.....

V MƏTBUAT: DÜNƏN VƏ BU GÜN

Şəhəri gəzməyə çıxan dostların yolu nəşriyyatın yanından düşdü.

– Əziz dost, ilk qəzetin yaranma tarixi haqqında, yəqin ki, eşitmisən?

– Bildiyimə görə, dünyada birinci *qəzet* e.ə. 59-cu ildə qədim Romada nəşr olunub. Bu, əl ilə yazılmış “Günün hadisələri” adlı “vərəqə” (*gil lövhə*) olmuşdur. Hətta Yuli Sezarın dövründə “Senatın əl işləri” adlı qəzeti xatırladan gil lövhələr də hazırlanırdı.

– Düzdür. Ondan sonra əl ilə yazılan 2-ci gündəlik qəzet təxminən 1300 il əvvəl hazırlanıb. Həmin qəzetin adı “Paytaxt yenilikləri” idi. Dünyada müntəzəm nəşr edilən ilk qəzet isə 1609-cu ildə Almaniya da buraxılan “Zaytung” adlı çap məhsulu olub.

– “Qəzet” sözü italyan pul vahidi “qaset” ilə bağlıdır. XVI əsrdə kağız vərəqələrdə çap edilən xəbərləri oxumaq üçün xırda pul vahidi olan qaset ödənilirdi.

– Maraqlıdır.

– Azərbaycanda isə ilk informasiya nümunələri XIX əsrin 30-40-cı illərinə təsadüf edir. Bunlar xüsusi *bülletenlər* olub.

– Həsən bəy Zərdabinin rəhbərliyi ilə ilk azərbaycandilli nəşrin – “Əkinçi” qəzetinin işıq üzü görməsi, sözsüz ki, Azərbaycan mətbuatı üçün əlamətdar bir hadisə idi.

– Onu da deyim ki, H.Zərdabi ana dilində qəzet çıxarmaq fikrinə hələ Qubada mahal məhkəməsinin hakimi işlədiyi dövrdə gəlmişdi. Ensiklopedik biliyə malik alim A.Bakıxanovun qardaşı Cəfərqulu xan Bakıxanov da tələb olunan maliyyə xərclərinin bir hissəsini öz üzərinə götürəcəyini bildirmişdi.

Bu hissəyə mətbuatımızla bağlı hansı maraqlı faktı yazmaq istərdiniz?

“Əkinçi”nin nəşri nə üçün əlamətdar hadisə hesab edilirdi?

H.Zərdabinin qəzet nəşr etməkdə məqsədi nə idi?

– Deyilənə görə, Bakının hərbi qubernatoru, general-mayor Dmitri Semyonoviç Staroselski ona qəzetin adını “Əkinçi” qoymağı, əkin işlərindən danışmağı məsləhət görmüşdü.

– Mirzə Fətəli Axundzadə, Seyid Əzim Şirvani, Nəcəf bəy Vəzirov, Əsgər ağa Gorani, Azərbaycanın ilk jurnalistlərindən olan İsa Sultan Şahtaxtılı və başqaları qəzetlə daimi əməkdaşlıq etmiş, öz yazılarını orada çap etdirmişlər.

– Dostum, “Əkinçi” bağlansa da, əlbəttə ki, Azərbaycan mətbuatının sonrakı inkişafına güclü təkan oldu.

1. Dialoqdan hansı nəticəni çıxardınız? Gəldiyiniz nəticəyə əsasən dialoqu adlandırın. Bölmənin adına münasibət bildirin.
2. “XIX və XXI əsrdə mətbuat” mövzusunda söhbət aparın.
3. Dialoqu davam etdirməli olsa idiniz, hansı mətbuat orqanlarının adını çəkərdiniz ki, xronoloji ardıcılıq pozulmasın?
4. Mətdəndən əsas faktları seçin və nümunəyə əsasən elmi mətn tərtib edin.

*Dünyada ilk qəzet
e.ə. 59-cu ildə qədim
Romada nəşr olun-
muşdur. Bu, əl ilə ya-
zılmış “Günün hadi-
sələri” adlı vərəqə
olmuşdur.*

5. Mətdəndən bir neçə açar söz seçin. Həmin sözlər haqqında fikir yürüdün.
6. Fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənasını izah edin.
7. *İnformasiya* sözünün sinonimini tapın. Bu sözlər həmişə bir-birini əvəz edə bilirmi?
8. *Bağlı* sözünün omonim olduğunu əsaslandırın.
9. *Jurnalist* və *müxbir* sözlərinin leksik mənasını izah edin.

	1	2	3	4
a				
b				
c				
d				
e				

10. Uyğunluğu müəyyənəldir.

1. Çoxmənalı söz
2. Termin
3. Ümumişlək söz
4. Həm omonim, həm də ümumişlək söz
  - a. lövhə   b. kağız
  - c. metafor   d. üz
  - e. çap

11. Siz aşağı siniflərdə fikrə münasibət bildirən sözlər haqqında məlumat almışsınız. Dialoqdan fikrə münasibət bildirən söz və ifadələri tapın, onların cümlədəki rolunu izah edin.
12. Dialoqdan müraciət olunan ifadələri tapıb onların nə məqsədlə işləndiyi haqqında fikir yürüdün. Necə düşünürsünüz, fikrə münasibət bildirən sözlər və müraciət bildirən sözlər cümlə üzvləri ilə sintaktik cəhətdən əlaqələnə bilərmə? Fikirlərinizi əsaslandırın.

→ Bəzən cümlədə elə söz və ifadələr olur ki, cümlə üzvləri ilə mənə cəhətdən əlaqələnsə də, qrammatik cəhətdən əlaqəyə girmir. Xitab və ara sözlər belə sözlərdir. Onlar cümlə üzvləri ilə sintaktik əlaqəyə girmədiyi üçün cümlə üzvü ola bilmir.

Sintaktik əlaqəyə girmir və cümlə üzvü olmur.

Bəlkə, həqiqətdir ən iti qılınc?!

Oğul, sözlərimə yaxşı qulaq as.

Ata nəsihəti faydasız olmaz. (N. Gəncəvi)

13. Qəzetinizdə vermək üçün aşağıdakı nümunə əsasında bir yazı hazırlayın. “Bilirsinizmi” başlıqlı rubrika yaradın.

İlk kağız vərəqə.....

İlk qadın aktrisasımız.....

İlk qəzet.....

İlk şəkilli jurnal.....

İlk operamız.....

İlk .....

✓ *Siyahını topladığınız nümunələr əsasında davam etdirə bilərsiniz.*

14. “Əkinçi” qəzetinin fəaliyyəti haqqında kiçik təqdimat hazırlayın.

Mən lüğət tərtibi işini davam etdirirəm...

ƏHVALPÜRSANLIQ

(ixtisarla)

- Nə xəbər var, məşədi?
- Sağlığın!
- Az-çox da yenə?
- Qəzet almış Hacı Əhməd də...
- Pah! Oğlan, nəməne? Sən özün gördün alanda?
- Belə nəql eylədilər!..
- Dəxi kim qaldı, xudaya, bu vilayətdə mənə?!
- Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
- Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!

*Həmsöhbətlərin
"təəccüb"ünə
səbəb nə idi?*

*Ləin – yaramaz
Qullabı – fırıldaq*

- Dəxi bir başqa xəbər?
- Hac Cəfərin oğlu Vəli
    Qoyub uşqolaya oğlun...
- O qurumsaq da?
- Bəli!
- Sənə kim nəql elədi bu sözü?
- Bilməm kim idi.
- Oylə isə ona da min kərə
    lənət deməli!..
- Bu isə pəs o ləinin də işi
    qullabıdır,
- Dinü imanı danıb, yoldan
    azıbdır, babıdır!

- Yenə bir başqa xəbər varmı?
- Bizim qonşu Kərim...
- A... A... A?..
- Bəli, hə... hə!..
- O nə qayırb, de görüm?
- "Molla Nəsrəddin" alıb:
    həm özü, həm oğlu oxur.
- El bütün kafır imiş ölkədə, yoxmuş xəbərim!
- Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
- Dinü imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!

Mirzə Ələkbər Sabir

1. Düzgün tələffüz qaydası və intonasiyaya riayət edərək şeiri rollar üzrə oxuyun.
2. Necə düşünürsünüz, M.Ə.Sabiri bu şeiri yazmağa nə vadar etmişdir?
3. Şeirin əsas ideyasını müəyyənləşdirin.
4. Şeirin “qəhrəman”larını “Yaxşılıq itmir” hekayəsinin qəhrəmanları İsrail ağa və Məşədi İbrahimlə müqayisə edin.
5. Dialoqu nəqli mətn şəklində yazın.

6. Şeir üçün açar sözlər seçin.
7. *Uşqol* sözünün mənşəyini müəyyənləşdirin, şeirdə işlənmə şəraitini izah edin və qarşılığını tapın.
8. *Babı* sözünün mənasını aydınlaşdırın, ona yaxınmənalı söz tapın. Tapdığınız söz şeirin hansı bəndində işlənmişdir?

9. Şeirdə müraciət olunan ifadələri tapın və onlarda işlənən durğu işarələrinə diqqət edin.

→ Cümlədə müraciət olunan şəxsi və ya əşyanı bildirən sözlərə *xitab* deyilir.

Xitablar, əsasən, adlıq halda olan isim, isimləşən sözlər və ismi birləşmələrlə ifadə olunur. Məsələn:

Oğlumuz, *ay Xansənəm*, bir yekə pəlvən imiş,
Bəxtəvər olsun başım, bəxtimiz oğlan imiş. (*M.Ə.Sabir*)

Səndən danışiram, *Araz*, *ay Araz*,
Bulan da, durul da, səsimi dinlə. (*M.Araz*)

Siz *ey qədim əfsanələr*,
Şeirimə yağ, səsimə yağ! (*M.Araz*)

Xitablarla həm canlıya, həm də cansıza müraciət etmək olur.

Ey Vətən, torpağın əzizdir mənə.

Ayrılarımı könül candan,
Azərbaycan, Azərbaycan! (*S.Vurğun*)

10. Xitabların ifadə vasitələrini müəyyənəldirin. Bəzi cümlələrdə durğu işarələri qəsdən buraxılmışdır. Onları bərpa edin.

- Möhtərəm Prezident cənab Ali Baş Komandan! Əmin ola bilərsiniz ki, biz gənc əsgərlər vətənimizə layiqli xidmət edəcəyik”.
- Uzanır danışqlar, imzalanır sənədlər.
Xəritədə aləmə göstərilir sərhədlər.
Səsimizə səs verir dünya başbilənləri;
Ümid sənədir ancaq Azərbaycan əsgəri! (*Qabil*)
- Aşıq Şəmşir, Dəlidağdan keçəndə
Kəklikli daşlardan xəbər al məni. (*S. Vurğun*)
- Bülbül! Səhər-səhər qonaq budağa
Günəşin eşqinə bir dastan qoşaq. (*S. Vurğun*)
- K ə n d l i. Vidadi Vidadi Gözlərin aydın!
Vaqif qonaq gəlir.
V i d a d i. Canım, ciyərim!
Yolunu gözləyən zəif gözlərim
Artıq işıqlandı.
V a q i f. Günah mənimkidir, əfv elə ustad!
Sənsiz olmamışdır bir gün könül şad. (*S. Vurğun*)
- Hörmətli İnternet səhifəsi istifadəçiləri Böyük informasiya axınının işlənməsi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, xahiş edirik, bəzi məhdudiyyətlərə hörmətlə yanaşasınız.

✓Üçüncü cümlədə vergül işarəsini atsaq, məzmun fərqi yaranacaqmı? Səbəbini izah edin. Bu zaman sintaktik əlaqədə hansı fərq meydana çıxar? Eyni vəziyyəti sonrakı (4-cü) nümunədə müşahidə etmək olarmı?

✓Müraciət olunan sözlərə həm də müraciət etiketi demək olarmı? Sizcə, bu müraciətlərdən hansı rəsmi, hansı qeyri-rəsmidir?

11. “Molla Nəsrəddin” jurnalının 16 iyun 1906-cı il tarixli nömrəsindən götürülmüş bu elana hansı müraciət bildirən sözü artırısaq, yerinə düşər?

Bakıda yeni üsul ilə çöp çıxardan arvad əmələ gəlmişdir. Südəmə uşağın boğazından saftalı çəyirdəyi, balıq gəmiyi, buynuz parçasını asan qayda ilə çıxarır.

12. Mətnləri müqayisə edin.

Həsən və Mehdi söhbət edir:
– Alə, axşam gedey gezməyə?
– Hara, brat?
– Nə bilim, çıxaruğ şəhərə, bir az mirt tutarığ.
– Camaatnan nə işimiz var? Bir də axşam məşğələm var. Allah haqqı, evdə məni nadayət eliyiblər. Oxu, oxu... Adam lap bezir eyy...
– Karoçi, gedirsən, getmirsən?
– Yox da, qırıl, dedim, məşğələyə gedirəm.

✓ Hansı ifadə tərzı sizə daha xoş gəldi və ya əksinə, gəlmədi? Nə üçün?

Həsən və Mehdi söhbət edirlər:
– Mehdi, axşam vaxtın olar, gəzməyə gedək?
– Hara gedək, dostum?
– Nə bilim. Bir az şəhəri gəzərik. Dostlarla görüşüb söhbətləşərik.
– Yaxşı olardı. Mən də istərdim ki, harasa gedək, dostlarla görüşüb söhbətləşək. Ancaq təəssüf ki, bunu edə bilməyəcəyəm. Çünki axşam məşğələm var. Valideynlərim çox istəyir ki, mən savadlı mütəxəssis olum. Ona görə də mənim təhsilimə xüsusi fikir verirlər.
– Heyif. Eybi yox, qalsın başqa bir münasib vaxta.
– Hələlik. Görüşənədək.

13. Aşağıdakı mətni oxuyub nəticə çıxarın.

Nyu-Yorkda Azadlıq abidəsinin açılış mərasimində bir nitq söylənməsi planlaşdırılır. Bunun üçün Amerikanın ən məşhur natiqi Core Körtisə müraciət olunur. Lakin o, təklifi rədd edir. Belə əhəmiyyətli təklif necə rədd edilə bilərdi? Körtis bunu üç səbəbə görə rədd etmişdi:

– Nitq üçün mərasimdən ancaq bir ay əvvəl mənə xəbər verdilər. Əgər mənə üç ay möhlət verilmirsə, ən vacib nitqləri belə rədd edirəm. Bəli, üç ay. Bir ay araşdırmaq və diqqətli bir hazırlıq üçün; bir ay hazırladıqlarımı bir kənara qoyub, beynimin mövzunu qavraması üçün və son bir ay da müəmməl bir nitqin tələb etdiyi əlavələr və son hazırlıq üçün.

Çıxışın uğurundan biri onun auditoriya tərəfindən necə qarşılanmasıdır. Çıxış nə qədər gözəl olsa da, dinləyicilər üçün maraqlı və aydın olmalıdır. Deməli, nitqə hazırlığın əsas hissəsi auditoriyanın, yəni öz gələcək dinləyicilərinin marağını öyrənməkdən ibarətdir. Nitqdə müəyyən məqsəd qoyulmalı, problemin həlli yolunda fikir yürüdülməli və bununla dinləyicidə maraq oyatmaq lazımdır.

Çıxışa müxtəlif vasitələrlə: kiçik bir hekayət və ya hər hansı bir dahi şəxsə məxsus aforizmlə və s. başlamaq olar. Nitqə üzr istəyərək başlamaq və ya “sözlərim bu qədərdir” deyərək bitirmək onun təsirini aşağı salır.

**Əziz uşaqlar! Oxuduqlarınızdan nəticə çıxarın!
Azərbaycan ədəbi dilinin gözəlliyini qoruyun.
Nitqinizdə artıq, ədəbi dilimizə yad olan söz və ifadələrə
yer verməyin. Nitqinizin gözəl olmasına çalışın.**

14. “Azərbaycan dili dünən və bu gün” mövzusunda inşa yazın və ya “Tarixdən süzülüb gələn dilim” adlı təqdimat hazırlayın.

Bunun üçün 128-129-cu səhifələrdəki materiallardan və aşağıdakı plandan istifadə edə bilərsiniz.

- ✓ Səh. 128-də verilən mətnləri diqqətlə oxuyun.
- ✓ Yazıların sonundakı tarixlərə əsasən dövr haqqında qısa məlumat toplayın.
- ✓ Mətnlərdəki əsas fikri müəyyənləşdirməyə çalışın.
- ✓ Mətnlərdən əsas faktları toplayın.
- ✓ Müəlliflərin oxucuya çatdırmaq istədiyi əsas fikir ətrafında düşünün.
- ✓ Daha sonra 129-cu səhifədə verilmiş məlumatları oxuyun. Əsas məqamlara diqqət yetirin.
- ✓ Müdrik kəlamlardakı əsas fikirlərə diqqət yetirin. Yeri gəldikcə onlardan sitat kimi istifadə edin.
- ✓ Topladığınız materialları əlaqələndirməyə çalışın.

BİZİM “OBRAZOVANNI”LAR

(ixtisarla)

Mənim bir rəfiqim var, özü də müsəlmandır. Amma məni görəndə rus dilindən savayı özgə dildə danışmaz. Məsələn, söhbətimiz bu cür olur: mən onu görəndə deyirəm: “Haradan gəlirsən?” O mənə belə cavab verir: “Ya xadil na poçtu”. Deyirəm: “Dünən niyə bizə gəlmədin?” Cavab verir: “K nam prişli qosti”. Deyirəm: “Yaxşı, qonaqlar gedəndən sonra gələydin”. Cavab verir: “Net, uje bilo pozdno”. Deyirəm: “Söz verirsən ki, sabah gələsən, bir az söhbət edək?” Cavab verir: “Pastarayus, no slova ne dayu”. Deyirəm: “Xudahafız”. Cavab verir: “Do svidaniya”.

Deyirlər ki, haman mənim rəfiqim rus işkolunda oxuyan vaxt bir gün anasına deyib: “Ana! Pojalusta, mənə bir şey “isvarit” elə (yəni bişir)”. Anası cavab verib: “Bala, nə dedin?” Rəfiqim cavab verib: “Ox, ox, siz heç bir zad qanmırsınız, mən deyirəm, bir zad bişir”.

– Bala, nə bişirim?

– Çort evo iznaet. Yadımdan çıxıb. Yumru olur, əti döyüb salırlar çölməyə, ya qazana. Bir cür adı var.

– Bala, küftə deyirsən?

– Hə... hə... qoftə, qoftə.

“Molla Nəsrəddin” jurnalı,

14 aprel 1906-cı il

SUAL-CAVAB

Tiflisdə “Metex” dustaqxanasının rəisi idarəmizə rəsmi surətdə bir kağız göndərüb təvəqqe edirdi ki, müsəlman içində təzə nəşr olunan kitabların siyahısını yazıb ona məlum edim. Çünki dustaqlar xahiş ediblər ki, onlara oxumaq üçün türk dilində yazılmış kitablar verilsin.

Siyahı əvəzinə idarəmizdən dustaqxana rəisinə belə cavab yazıb göndərdik:

“Keçəl dava bilsə, öz başına sürtər”.

Mozalan.

“Molla Nəsrəddin” jurnalı,

21 iyul 1906-cı il

Ümummilli lider Heydər Əliyev 18 iyul 2001-ci ildə “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Fərman, 30 sentyabr 2002-ci ildə “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Qanun imzalamışdır. İkinci sənəddə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsini öz müstəqil dövlətçiliyinin başlıca əlamətlərindən biri sayır, onun tətbiqi, qorunması və inkişaf etdirilməsi qayğısına qalır, dünya azərbaycanlılarının Azərbaycan dili ilə bağlı milli-mədəni özünüifadə ehtiyaclarının ödənilməsi üçün zəmin yaradır. Bu qanun ölkə Konstitusiyasına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi hüquqi statusunu nizamlayır.

Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev

Dil insanı ölçmək üçün vasitədir. İnsan öz dilinin altında gizlənmişdir.

Həzrət Əli

Dili qiymətdən salar
Ucuz söz, hiylə, böhtan.
Elə saxla dilini,
Nə dil səndən utansın,
nə sən dilindən utan!

Rəsul Rza

Ana dili məhv olarkən xalq artıq
məhv olur. Xalqın dili yaşadığıca
xalq da yaşayır.

Konstantin Uşinski

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncam imzalamışdır. Bu sərəncamın əsasında klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatı nümayəndələrinin əsərləri nəşr olunmuş və ölkə kitabxanalarına hədiyyə edilmişdir.

“MOLLA NƏSRƏDDİN”Ə GEDƏN YOL

1903-cü ildə C.Məmmədquluzadə Tiflisdə olarkən “Şərqi-Rus” qəzetinin redaktoru Məhəmməd ağa Şahtaxtılı ilə görüşür.

Bu görüş haqqında C.Məmmədquluzadə öz tərcümeyi-halında belə yazır:

– Məhəmməd ağa küçədə mənə rast gəldi və apardı “Annona” yeməxanasına. Orada mənə qonaq elədi və məndən soruşdu ki, Mirzə, yazıdan-pozudan nəyin var? Mən cibimdən Novruzəlinin poçt qutusuna kağız salmaq hekayəsini çıxartdım, verdim Məhəmməd ağaya. Ədibi-möhtərimimiz hekayəni oxuya-oxuya elə şiddətlə güldü ki, qonşular bizə tərəf təəccüblə baxmağa başladılar. Buradan Məhəmməd ağa mənə apardı düşdüyüm “Qafqaz” *mehmanxanasına* və zorla şeylərimi qoydu faytona. Mənə evinə aparıb dedi ki, Mirzə, gərək qalasan, qəzetim üçün hekayə yazan olasan. Mən qaldım...

Yazıçının “Şərqi-Rus” qəzetindəki fəaliyyəti “Poçt qutusu” hekayəsinin qəzet səhifələrində *dərc edilməsi* ilə başladı. Qəzetdə nəşr olunan ikinci əsər “Kişmiş oyunu” adlı hekayə idi.

Sizcə, bu insanları nə birləşdirirdi?

Bir müddət “Şərqi-Rus”da çalışan C.Məmmədquluzadə “Novruz” adlı qəzet çıxarmaq fikrinə düşür və bunun üçün, əlbəttə ki, dövlətdən rəsmi şəkildə icazə alır, lakin sonralar müəyyən səbəbdən bundan imtina edir.

1. Cəlil Məmmədquluzadəyə “Molla Nəsrəddin” jurnalını nəşr etmək üçün 4 mart 1906-cı il tarixli 874 nömrəli *icazə* şəhadətnaməsi verilir.

2. Xatirələrində Cəlil Məmmədquluzadə yazırdı:

“...Və yadımdadır ki, qələm azadlığı o yerə çatdı ki, bir gün bazarda qəzetsatan uşaqları “Kukureku” deyərə çıxıra-çıxıra şəkilli bir jurnalı satan gördüm. Bu jurnal rus dilində çap olunurdu. Adı “Kukureku” idi. Və jurnalın haman gün rast gəldiyim bir nömrəsində bir xoruz şəkli çəkilməmişdi. Xoruzun başı əsrin padşahı Nikolayın başı idi. Boğazı və bədəni xoruz idi. Şəklin *təfəsilatı* indi yadımda deyil...”

3. Bəs necə oldu ki “Molla Nəsrəddin” yarandı?

4. Yazıçımızın yadında qalmış və çar məmurlarının dərin *həyəcanına* səbəb olmuş bu satirik jurnal cəmiyyət tərəfindən böyük sevinc və rəğbətlə qarşılanmışdı. “Kavkazskoe utro” qəzeti yazırdı:

“Tam etiqadla demək olar ki, məzmununun müxtəlifliyi, bədii işlənməsi, güclü və sərrast satirası ilə bu qədər müvəffəqiyyətlə tərtib edilmiş belə jurnal Tiflisdə görünməmişdi. O heç barədə paytaxt jurnallarından geri qalmır”.

5. “Xatirat”ında Cəlil Məmmədquluzadə yazırdı:

“Molla Nəsrəddin”i təbiət özü yaratdı, zamanə özü yaratdı”.

Niyə C.Məmmədquluzadə “Molla Nəsrəddin”i zamanənin yaratdığı jurnal hesab edir?

☐ Sizcə, bu suala cavab vermək üçün nəyi bilmək lazımdır?

Firidun Hüseynov

1. Mətdən əsas faktları tapmaq üçün suallar hazırlayın.
2. Mətnin ikinci hissəsində abzasların düzgün ardıcılığını bərpa edin.
3. Hansı sualın cavabı mətdə vardır?
  - “Poçt qutusu” hekayəsi neçənci ildə nəşr olunmuşdur?
  - “Novruz” qəzetinin neçə nömrəsi çapdan çıxmışdır?
  - “Molla Nəsrəddin” jurnalının yaranmasına hansı jurnal başlanğıc vermişdir?
4. Hansı fikir mətdə yoxdur?
  - M.Şahtaxtlı C.Məmmədquluzadəni görüşmək üçün Tiflisə çağırır.
  - M.Şahtaxtlı C.Məmmədquluzadəni mətbuata istiqamətləndirir.
  - “Poçt qutusu” C.Məmmədquluzadənin ilk hekayəsidir.

5. *Senzor, taktika, şəhadətnamə* sözlərinin leksik mənasını izah edin.
6. Fərqləndirilmiş sözləri müvafiq qarşılığı ilə əvəz edin. Sizcə, həmin sözlər həmişə bir-birini əvəz edə bilirmi?
7. *Rəğbət, rəfiq, niyyət* sözlərinin sinonimlərini müəyyən edin.
8. *Rəfiq* sözünün antonimini tapın.

9. Mətdə hansı cümlələrə xitab artırmaq olar?
10. Mətnin ikinci abzasında xitabları müəyyənləşdirin, durğu işarələrinin işlənməsinə fikir verin.

→ **Xitab cümlə üzvlərindən, əsasən, vergül işarəsi ilə ayrılır.**

1. Xitab cümlənin əvvəlində işlənilib, adi intonasiya ilə deyilsə, ondan sonra vergül; yüksək hiss-həyəcanla deyilsə, nida işarəsi qoyulur. Məsələn:

Oğul, sözlərimə yaxşı qulaq as

Ata nəsihəti faydasız olmaz. (N.Gəncəvi)

2. Xitab cümlənin ortasında gələrsə, hər iki tərəfdən vergül qoyulur. Məsələn:

Mən bilirəm, Gülgəz, sən bu işdən xəbərin yoxdur.

3. Xitab cümlənin sonunda gəldikdə ondan əvvəl vergül, sonra isə cümlənin məqsədinə görə növünə uyğun durğu işarəsi qoyulur. Məsələn:

Bayrağına canım qurban, Azərbaycan! (N.Həsənzadə)

4. Xitablar ay, ey, aman nidaları ilə də işlənə bilər. Bəzən ey nidasından sonra vergül qoyula bilər. Məsələn:

Ey, cavan oğlan, haraya gedirsən?

11. Aşağıdakı cümlələrdə xitabların yerini müəyyənləşdirin, durğu işarələrini bərpa edin.

- Başına dönüm xan mən nə bilirəm, poçtxana nədir, zad nədir?
(C.Məmmədquluzadə)

- Bizim elli bir qəhrəman
Bir yaralı qızıl əsgər.
Dedi: Doktor aman doktor
Sağlığıma güman yoxdur... (S.Vurğun)

- Ey vətən Torpağın əzizdir mənə,
Mən səndə tapmışam səadətimi. (S.Rüstəm)

- Ey bəni-adəm haradan gəlib, haraya gedirsən? (Azərbaycan nağıllarından)

✓ *Son iki cümlənin hansında ey nidasından sonra vergül işlənə bilər və ya əksinə, işlənə bilməz? Nə üçün?*

12. Məntiqi ardıcılığı davam etdirin.

- Azərbaycan odlar diyarıdır.

- Könlüm quşu qanad çalmaz sənsiz bir an, Azərbaycan
Xoş günlərin getmir müdam xəyalımdan, Azərbaycan! (M.Şəhriyar)
- Sən canlı tarixsən, doğrudan, Araz,
Səşində min ildən qəm-qübar qalıb. (M.Araz)
- Araz .....
- Ceyran .....
- Nə gözəl yaraşır Muğana ceyran! (S.Vurğun)
- Bizə meydan oxuyan bilməlidir birdəfəlik
Nə satılmaz, nə verilməz binədən yada Vətən. (B.Vahabzadə)
..... Vətən .....

✓ Verilmiş cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözlər arasında qrammatik cəhətdən oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən edin. İntonasiya fərqlərinə diqqət yetirin.

★ 13. Uyğunluğu müəyyənləşdirin.

Mübtəda ilə xitabın oxşar cəhətləri: Mübtədadan fərqli olaraq xitab:

★ .....

★ .....

★ daha çox isimlərlə ifadə olunur.

★ sintaktik cəhətdən cümlədəki başqa sözlərlə əlaqələnir.

★ suala cavab vermir.

★ cümlə üzvü deyil.

★ müraciət bildirir.

★ adlıq hallı söz və söz birləşmələri ilə ifadə olunur.

★ müstəqil leksik mənaya malik sözlərlə ifadə olunur.

❑ Sözlərin düzgün tələffüz qaydasını göstərin.

1907-ci ildə Ə.Haqverdiyev Gəncədə yaşayırdı. Gəncə ziyalıları onu yaxşı tanıyırdılar. Ziyalılardan yazmaqla məşğul olanlar da vardı. Əli Nəzmi də bunlardan idi. Onlar öz yazdıqlarını Ə.Haqverdiyevə oxuyar, ondan məsləhətlər alardılar. Bir nəfər Ə.Haqverdiyevi lap **təngə gətirmişdi**. Bu “ziyalı” gecələri yatmır, ağına gələn *hərzələri* yazıb adını da faciə qoyur və səhəri Ə.Haqverdiyevə oxuyurdu. Ə.Haqverdiyev də xasiyyətə mülayim olduğu üçün özünə əziyyət verib qulaq asırdı. Bir gün yenə Ə.Haqverdiyev bağda oturmuşdu. Bir də gördü ki, həmin “dostu” əlində də “Molla Nəsrəddin” *məcmuəsinin* son *nüsxəsi* gəldi və salam verib onun yanında əyləşdi. O, həmişəkindən fərqli olaraq çox qürurlu görünürdü.

– Əbdürrəhim bəy, “Cəhənnəm məktubları”nı **mütaliə edirsinizmi?** – deyərək “Molla Nəsrəddin” nüsxəsinin “Cəhənnəm məktubları” çap olunan səhifəsini göstərir.

– Əlbəttə, oxuyuram, – ədib cavab verdi.

– Yəqin, **xoşunuza gəlir?**

– Niyə, pis deyil, yaxşıdır.

– Mən ölüm, Əbdürrəhim bəy, düz deyirsiniz?

– Necə bəyəm? Sizinlə zarafatım var?

– Deməli, mən çox xoşbəxtəm.

Ə.Haqverdiyevi maraq qarışıq təəccüb bürüdü.

– Təəccüblənməyin, Əbdürrəhim bəy, öz aramızda qalsın, heç kimə deməyin. “Cəhənnəm məktubları”nı mən yazıram. “Xortdan” da mənim gizli imzamdır.

– Çox gözəl. Amma, qardaşoğlu, hər bir yazdığın pyesi mənə oxuduğun halda, təəssüf ki, bunu oxumamısan. Gətir hekayənin *mabədini* oxuyaq, çox maraqlıdır.

– Yox, mirzə, düzü, bu onlardan deyil, bunu oxumaram...

– Doğrudan, oxumazsan?

– Yox, qorxuram.

– Niyə? Nədən qorxursan, qardaşoğlu?

– Deyilənə görə, qələm sahibləri **çırpışdıran olurlar**.

– Elə isə, qulaq as, mən oxuyum, sən başa düş, – deyərək Ə.Haqverdiyev əlini cibinə salıb bir dəftər çıxarır və “Cəhənnəm məktubları”nın mabə-

dini oxumağa başlayır. “Cəhənnəm məktubları”nın “müəllifi” – yalançı “Xortdan” özünü itirir, “Mirzə, işim var”, – deyə əkilir və bir daha Ə.Haqqverdiyevin gözünə görünmür.

Sizcə, yalançı “Xortdan”ın özünü itirməsinə səbəb nə oldu?

Kamran Məmmədov

1. Birinci abzasdakı yersiz təkrarları aradan qaldırın və həmin cümlələri yenidən işləyin.
2. Müəlliflərin gizli imzalardan istifadə etməsinin səbəbi nə idi?
3. “*Ziyalı*” və “*dost*” sözlərinin dırnaq içərisində verilməsinin səbəbini aydınlaşdırın.
4. Hansı hikmətli söz mətnin məzmununa uyğundur?
  - Dünyada insanı ən çox utandıran yalanının üzə çıxmasıdır (*F.Bekon*).
  - Yalanın ən böyük düşməni həqiqətdir (*İ.Kant*).
  - Yalan ayaq tutar, amma yeriməz (*Azərbaycan atalar sözü*).
5. Mətdəki dialoqu üçüncü şəxsin dilindən danışın.

6. *Təəccüb* sözünün sinonimini tapın.
7. Tünd şrifflə verilmiş sözlərin yerinə uyğun gələn elə sözlər tapın ki, cümlənin məzmununa xələl gəlməsin.
8. Fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənalərini izah edin.

9. Mətdə fikrə münasibət bildirən sözləri seçib yazın. Onların hansı məqsədlə işləndiyini deyin.
10. Aşağıdakı cümlələrdə münasibət bildirən sözləri müəyyənləşdirib durğu işarələrini bərpa edin. Modal sözlərdə durğu işarələrinin işlənmə qaydasını yadınıza salmaq köməyinizə gələ bilər.

- Cəfərin gözlərindən yaş axırdı:
  - Heyif ki göz yaşlarımızla bu yangını söndürə bilməyəcəyik. (*S.Dağlı*)
- Baharın gəlişini ver mənə
  - Bəlkə sənə son borcumu qaytarım. (*M.Araz*)

- Demək baş tutmadı xanın arzusu.
Sizdən gözlənilməz bir cavabdır bu. (*S.Vurğun*)
- Cütçü saf tum səpsə torpağa əgər,
Şübhəsiz torpaqdan saf tum göyərər. (*N.Gəncəvi*)
- Nalayıq danışan şəxslərə əlbət
Hər zaman sükutla müqabilə et. (*N.Gəncəvi*)

➔ **Ara sözlər** danışanın ifadə etdiyi fikrə münasibətini bildirir. Ara sözlər daha çox modal sözlərlə ifadə olunur və cümlə üzvlərindən vergüllə ayrılır.

1. Ara söz cümlənin əvvəlində işlənərsə, ondan sonra vergül işarəsi qoyulur. Məsələn:

Bəs biz nəyik?
Bəlkə, elə Füzulinin, Nizaminin zərrəsiyik? (*X.Rza*)

2. Ara söz cümlənin ortasında gələrsə, hər iki tərəfdən vergül qoyulur. Məsələn:

Şairdir, *görünür*, düz ilqarı var... (*S.Vurğun*)

3. Ara söz cümlənin sonunda gəldikdə ondan əvvəl vergül, sonra isə cümlənin məqsədinə görə növünə uyğun durğu işarəsi qoyulur. Məsələn:

Bəli də! Ayağı çarılı kiçik bir ölkə
Böyük Firdovsilər yaratdı, *bəlkə*? (*S.Vurğun*)

11. Aşağıdakı cümlələrdə xitablar və ara sözləri fərqləndirin (durğu işarələri buraxılmışdır). Özünüz də nümunələr toplayıb fikirlərinizi əsaslandırın.

- Bilirsən Vidadi sözün doğrusu
Olmaq istəmirəm vicdan oğrusu. (*S.Vurğun*)
  - Bəlkə bu yerlərə bir də gəlmədim
Duman salamat qal, dağ salamat qal. (*M.Araz*)
- ✓ Ara sözlər də xitablar kimi ..... .
- ✓ Ara sözlər xitablardan fərqli olaraq ..... .

12. “Həqiqəti inkar edən ziyan çəkər” mövzusunda inşa yazın.

İLK REDAKTOR. O KİM İMİŞ?

↓ vətənpərvər redaktor

1918-ci ildə Gəncədə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurulur. Yeni qurulan Azərbaycan hökumətinin 3 sentyabr 1918-ci il tarixli qərarına əsasən, bir çox çətinliklərdən sonra, nəhayət, “Azərbaycan” qəzeti həmin ayın 15-də Gəncə şəhərində nəşrə başlayır. Dörd nömrədən sonra oktyabrın 3-dən bu qəzet fəaliyyətini Bakıda davam etdirir. Qəzet əvvəl *redaksiya heyəti* adından, 1918-ci il oktyabrın 8-dən 1919-cu il yanvarın 19-na kimi isə Ceyhun bəy Hacıbəylinin müdirliyi ilə nəşr olunur. Beləliklə, Ceyhun bəy Hacıbəyli “Azərbaycan” qəzetinin ilk *redaktoru* kimi mətbuat tarixinə düşür.

C.Hacıbəyli kimdir?

1918-ci ilə qədər Bakıda “Azərbaycan” adlı mətbuat orqanına, demək olar ki, rast gəlinmir. Çünki bu adda qəzet və jurnal nəşr etməyə cəhd göstərilərsə də, çarizmin milli siyasətinə zidd olduğundan hakim dairələr tərəfindən müxtəlif bəhanələrlə onun qarşısı alınır. Bunun da səbəbi aydın idi.

Səbəbi tapmaq üçün çərçivədə verilmiş sözləri ardıcıl düzmək lazımdır.

1	2	3	
Böyük bir	təsdiq edəcəkdİ.	“Azərbaycan” adında	
4	5	6	7
millətin varlığını	qəzet nəşri	ölkənin,	böyük bir

“Azərbaycan” qəzetinin baş redaktoru olduğu zaman bir neçə Avropa dilini sərbəst bildiyi üçün Ceyhun bəy 1919-cu il yanvarın 6-da Parisdə keçiriləcək Versal Sülh Konfransı üzrə “müşavir” vəzifəsinə təyin olunur. Konfransda iştirak etmək üçün ona şəhadətnamə verilir. Səfərin əsas məqsədi, şübhəsiz ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini beynəlxalq aləmdə tanıتماğa nail olmaq və vətənimizə aid tarixi, *etnoqrafik*, eləcə də digər sənədləri yaymaq yolu ilə Avropa və Azərbaycanın vəziyyəti ilə tanış etmək idi. Bu *konfrans* 1919-cu ilin yanvarından 1920-ci ilin yanvarına qədər fasilələrlə davam etdi və nəticədə Antanta Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin *istiqlaliyyətini* tanıdı.

Sözsüz ki, bu proses sovet Rusiyasının qəzəbinə səbəb oldu. Ceyhun bəy “sapı özümüzdən olan baltalar”ın xəyanətinin qurbanı oldu və bu səbəbdən Fransada yaşamaq məcburiyyətində qaldı. Ancaq burada da xalqına xidmət etdi. Azərbaycan ədəbiyyat və incəsənət *xadimlərinin* əsərlərini fransız, ingilis dillərinə çevirib nəşr etdirdi.

“Sapı özümüzdən olan baltalar” dedikdə nə başa düşürsünüz?

1933-cü ilin yanvar-mart aylarında Parisdə nəşr olunmuş “Asiya” jurnalının xüsusi buraxılışında C.Hacıbəylinin 144 səhifədən ibarət “Qarabağ dialekti və folkloru” əsəri dərc edilmişdir. Həmin əsərdə Ceyhun bəy fransız oxucuları üçün Qarabağ dialektindən müxtəlif *folklor* nümunələri toplayıb geniş şəkildə izahını vermişdir. Bunların içərisində tapmaca, lətifə, hədə-qorxu, tərifləmə, alqış, qarğış və digər nümunələr də var idi.

Onun ən maraqlı yazılarından biri də “Azərbaycan şairləri” adlı məqaləsidir. Yazı təxminən 1950-ci ildə qələmə alınmışdır. Burada Ceyhun bəy Aşıq Pəri, İbrahim xanın nəvəsi Xurşidbanu bəyim Natəvan, İbrahim xanın qızları: “Ağabacı” təxəllüsü ilə yazan Ağabəyim ağa və Gövhər ağanın həyat və yaradıcılığı ilə fransız oxucularını tanış edir.

Aslan Kənan

1. Mətn üzərində iş aparmaq üçün hansı sual və tapşırıqlardan istifadə edərdiniz? Onları tərtib edərək yoldaşlarınızla müzakirə edin.
2. Xaricdə yaşayıb-yaratmaq məcburiyyətində qalan daha hansı böyük şəxsiyyətlərimizi tanıyırsınız?
3. Fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənalarını izah edin.
4. *Sərbəst, azad, müstəqil* sözlərinin sinonim olduğunu əsaslandırın. Sizcə, *istiqlaliyyət* sözü bu sözlərlə sinonimlik yarada bilərmi? Fikirlərinizi əsaslandırın.
5. *Xəyanət* sözünün antonimini tapın.
6. Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlərin ifadə etdiyi mənanı müəyyənləşdirin. Modal sözlər haqqında bildiklərinizi yadınıza salın. Sizcə, hansı ara sözlər eyni məna qrupuna daxildir?
7. Uyğunluğu müəyyənləşdirin (səh. 139).

1) Bəlkə, mən yanılmışam, əzəldən yoxdur oğlum?! (S.Rüstəm)	Təsdiq bildirir.
2) Təəssüf ki, mən bunu edə bilməyəcəyəm.	Sıra bildirir.
3) Əsası çox möhkəm olmayan evin Bütün dörd divarı tez uçar, yəqin. (N.Gəncəvi)	Güman, şübhə bildirir.
4) Əvvəla, mən heç onu tanımıram, ikincisi, niyə lazım olmayan işi görməliyəm.	Nəticə bildirir.
5) Məncə, ilk paltaryuyan maşın 1907-ci ildə ABŞ-ın "Hurley Machine" şirkəti tərəfindən istehsal olunmuşdur.	Təəssüf bildirir.
6) Qoca susdu, xeyli susdu, nəhayət, dil- ləndi. (H.Abbasadə)	Fikrin mənbəyini bildirir.

8. Məntiqi ardıcılığı davam etdirin və uyğunluğu müəyyənləşdirin.

həqiqətən	doğrusu	şəxsiz	ehtimal ki, gərək ki
güman ki	ola bilsin ki	.....	sözün qısaşı, nəhayət
məncə	.....	eşitdiyimə görə	əlbəttə, şübhəsiz
.....	beləliklə	xülasə	sizcə, mənə görə, sən bilən
birincisi	əvvəla	.....	ikincisi, üçüncüsü

9. "Vətənpərvər ziyalılarımız" mövzusunda təqdimat hazırlayın. Təqdimatınızda ara sözlərdən düzgün və yerində istifadə edin.

VI SƏNƏT DÜNYASINA SƏYAHƏT

Artıq dərs ili sona çatmaq üzrə idi. Dostlar yay tətilini necə keçirəcəkləri, hansı işləri görəcəkləri barədə düşünürdülər.

– Mən Azərbaycanın müəyyən bölgələrini, Bakıtrafi kəndləri səyahətə çıxmaq, yer adlarının mənşəyini öyrənmək istərdim.

– *Birdən-birə necə oldu ki, bu fikrə düşdün?*

– Keçən həftə “Füyuzat” jurnalında səyyah Zeynalabdin Şirvani haqqında maraqlı bir yazı oxudum. Sən demə, əslən şamaxılı olan Zeynalabdin Şirvani ömrünün 40 ilini səyahətdə keçirmiş, Avropa, Asiya və Afrikanın bir çox ölkələrini gəzmiş, Hind və Atlantik okeanından keçərək 3000 adadan ibarət olan İndoneziyaya gedib çıxmışdır. Təsadüfi deyil ki, İndoneziyada onun adı əbədiləşdirilmişdir. Adına kitabxana-muzey vardır.

– Səhv etmirəmsə, o, “Təmkin” təxəllüsü ilə şeirlər də yazmışdır.

– Hə. O bu təxəllüsü səfər zamanı tanış olduğu bir dərvişin onu “təmkinlisən” adlandırmasından sonra götürüb.

– Məncə, onun ən böyük əsəri “Kəşfül-məarif” adlanır. Şirvani bu əsəri 28 il səyahətdə olduqdan sonra yazmışdır.

– Abbasqulu ağa Bakıxanov onun “Riyazüs-səyahə” əsərini “faydalar xəzinəsi” adlandırmışdır. Kitabın ən maraqlı cəhətlərindən biri onun Yer kürəsindən bəhs etməsi, dünya ölkələrinin 7 iqlim üzrə bölünməsi sxeminin verilməsidir... Bəs sən yay tətilində nə edəcəksən?

– Mən vaxtımı daha çox ədəbiyyat və incəsənətimizlə, söz ustalarımızla bağlı maraqlı faktlar toplamağa sərf edəcəyəm. Axı mən gələcəkdə ədəbiyyatşünas olmaq istəyirəm.

Təxəllüs nə deməkdir?

Qafur Rəşad Mirzəzadənin 1910-cu ildə çapdan çıxmış “Qafqazın coğrafiyası” kitabı Azərbaycan dilində yazılan ilk dərslik idi.

– Bilirsən, dostum, nə ilə məşğul oluruqsa, olaq, çalışmalıyıq ki, topladığımız materiallar, faktlar xalqımızın zəngin tarixinin, ədəbiyyatının, incəsənətinin *bariz* nümunəsi olsun. Gördüyümüz işlər vətənə xeyir versin.

Vətənə xeyir vermək dedikdə nə başa düşürsünüz?

– Sədi Şirazi demişdir ki, “Dünyada qızıldan saray qoyub getməkdənsə, yaxşı ad qoyub getmək daha vacibdir”

Sizcə, dostlar ayrılarkən hansı sözlərdən istifadə edəcəklər?

– Elə isə hər ikimizə uğurlar! Hələlik dərs ilini yüksək nəticələrlə başa vurmalıyıq.

1. Dialoqdan öyrəndiyiniz faktlar əsasında elmi mətn tərtib edin.
2. Siz hansı səyyahları tanıyırsınız?
3. Hadisələri I şəxsin dilindən verməyə çalışın.
4. Dialoqa əsasən bölmənin adı haqqında fikir yürüdün.
5. Siz yay tətili ərzində hansı işləri görməyi planlaşdırırsınız?

6. *Mənşə* sözünü hansı sözlə əvəz etmək olar?
7. Fərqləndirilmiş sözün (səh. 141) leksik mənasını izah edin. Onu hansı sözlə əvəz etmək olar?
8. Çox səyahət edən adam nə adlanır?
9. *Səyyar, səyyad, səyyal* sözlərinin leksik mənalarını fərqləndirin.
10. Ayrılma etikətlərinin məntiqi ardıcılığını davam etdirin:
sağ olun, görüşənədək ...

11. Cümlə haqqında bildiklərinizi yada salıb suallara cavab verin.
  - Cümlə nədir? Cümlənin yaranmasında intonasiyanın rolu haqqında nə deyə bilərsiniz? İntonasiya cümlənin məqsədini dəyişə bilərmi? Məqsəd və intonasiyaya görə cümlələrin hansı növləri var?

12. Dialoqda çərçivəyə alınmış sözü sual cümləsinə verilən cavab hesab etmək olarmı? Aşağıdakı cümlələrdən istifadə etməklə fikirlərinizi əsaslandırın.
  - Bizə gələcəksən?
  - Dərsi öyrənmişən?
  - Yəqin / Bəli / Hə.
  - Əlbəttə / Aha.
  - Bəlkə də.
  - Xeyr / Yox.

→ **Bir sözdən ibarət olub üzvlənməyən və sual tələb etməyən cümlələrə *söz-cümlə* deyilir. Söz-cümlələr modal söz, nida və ədatlarla ifadə olunur.**

13. Dialoqda fərqləndirilmiş sual cümləsinə söz-cümlə ilə cavab vermək olurmu? Aşağıdakı sual cümlələrinə cavab verməklə bunun səbəbini izah edin və fikirlərinizi əsaslandırın.

Bizə nə vaxt gələcəksən?   Bizə gələcəksənmi?   Bizə gələcəksən?

14. Dialoqda altından xətt çəkilmiş cümlələrin məqsəd və intonasiyaya görə növünü müəyyənləşdirin və aşağıdakı fikirləri tamamlayın.

1. Nəqli cümlə ..... . Nəqli cümlələrin sonunda ..... .
2. Sual cümləsi ..... cümlələrə deyilir. Sual cümlələrin sonunda ..... .
3. Əmr cümləsi ..... bildirən cümlələrdir. Əmr cümlələrinin sonunda ..... .
4. Nida cümlələri ..... bildirir. Nida cümlələrinin sonunda ..... .

✓ *Nəqli cümləni intonasiyanın dəyişməsi ilə əmr cümləsinə çevirmək olarmı? Nə üçün? Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın.*

→ **Əmr cümlələrinin xəbəri, bir qayda olaraq, feilin əmr şəklində olur. Əmr ədatları da əmr cümlələrinin qurulmasında iştirak edir.**

Nida cümlələri yüksək hiss-həyəcan ifadə edir, intonasiya və nidalaların köməyi ilə əmələ gəlir.

15. Aşağıdakı mətndə məqsəd və intonasiyaya görə cümlənin hansı növlərindən daha çox istifadə olunmuşdur? Mürəkkəb adları düzgün yazın.

Bülbülün başçılıq etdiyi **MUSİQİNİN ELMİ TƏDQIQI KABİNETİ** hansı istiqamətlərdə işləyirdi? Onlar qocaman sənətkarları, tanınmış xanəndələri dəvət edib onların ifasında nadir, unudulan el havalarını, nəğmələri, çalğıları, oyun havalarını fonovalikə yazırdılar. Bu fonovalikələrdə əbədləşən musiqilərin müəyyən hissəsi nota alınır, araşdırılırdı. Xalq içindəki söz bilicilərinin, aşığıların, dastançıların dilindən nağıllarımız, söyləmələrimiz, söz sərvətimizin müxtəlif nümunələri yazıya köçürülürdü. Təbii ki, bu yazı-yaköçürmə işini müxtəlif səviyyəli, müxtəlif peşəli adamlar icra etdiklərin-

dən deyim tərzləri, ifadə rəvanlığı da müxtəlif idi. Həmin əlyazmaları səriştə ilə təhlil etmək, lazım gələrsə, əl gəzdirmək, yaxşısını pisdən ayırmaq lazım idi.

Bunları yazıya alan ƏRTOĞRUL CAVİD idi. O, böyük şair və dramaturq HÜSEYN CAVİDİN oğlu idi!

İşləyə-işləyə oxuyurdu. Həm də AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ İNSTİTUTUNUN (hal-hazırda universitet) tələbəsi idi. Ərtoğruldan harada işlədiyini təsdiq edən sənəd tələb etmişdilər.

(Rafael Hüseynov)

✓ Sizcə, Ərtoğrula hansı sənəd verilməli idi?

- ☐ Hər hansı bir şəxsin harada yaşaması, işləməsi, oxuması, sağlamlığı, müəyyən obyektin, hadisənin yoxlanması haqqında tərtib edilən xüsusi sənəd *arayış* hesab edilir.

- ☐ Arayış yazmaq üçün aşağıdakıları bilmək lazımdır:

1. Arayış sözü ortada yazılır.
2. Sol tərəf müəssisənin ştampı üçündür. Ştampın üstündə arayışın qeydiyyat nömrəsi və verildiyi tarix göstərilir.
3. Arayışın məzmunu – kimə və nə məqsədlə verildiyi göstərilir.
4. Daha sonra arayışın təqdim olunduğu yer göstərilir.
5. Sonda arayış idarə rəhbəri tərəfindən imzalanır və möhür vurulur.

ŞTAMP

A r a y ı ş

Həqiqətən, Vəliyeva Vəfa Əli qızı
Bakı Dövlət Universitetində aparıcı müəlim vəzifəsində çalışır.

Arayış tələb olunan yerə təqdim olunmaq üçün verilir.

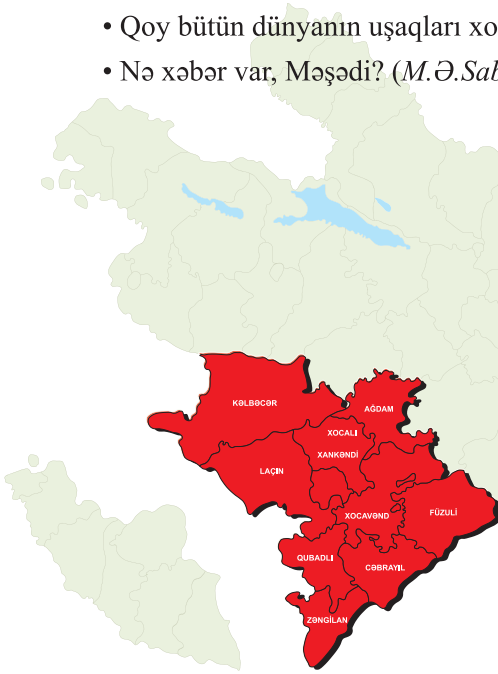
Kafedra müdiri: /Məmmədova N./

Arayış əməli yazı növlərindən biridir.

Arayış türk mənşəli söz olub mənası “arama”, “axtarma” deməkdir.

16. Aşağıdakı cümlələrin məqsəd və intonasiyaya görə növünü müəyyən edin. Dürğu işarələrinin işlənməsinə fikir verin.

- Yaşasın gələcək! Böyük gələcək!
- Mütaliə insanı bəd əməllərdən saxlayır və onu yaxın-uzaq keçmişlərə aparır. (*Dekart*)
- Hərçəndi sənətin çox rütbəsi var,
Həyata faydalı bir elmi axtar. (*N.Gəncəvi*)
- Düşmənlik silinsin, dostluq var olsun! (*N.Gəncəvi*)
- Dünyada fateh olmaz zülmkarlıq, rəzalət,
Yer üzünün fatehi ədalətdir, ədalət! (*N.Gəncəvi*)
- Qoy bütün dünyanın uşaqları xoşbəxt olsun.
- Nə xəbər var, Məşədi? (*M.Ə.Sabir*)

17. Xəyalən Qarabağ bölgəsini səyahətə çıxın. Həmin bölgələr, onların adət-ənənələri, işğal tarixi, milli qəhrəmanları haqqında məlumat toplaşın. İnşa və esselər yazın, təqdimatlar hazırlayın. Münsib günlərdə hazırladığınız təqdimatlarla çıxış edin.

Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları haqqında məlumat əldə etmək üçün İnternet materiallarından istifadə edə bilərsiniz.

✓ Təqdimatlarınızı hazırlayarkən cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə bütün növlərindən istifadə etməyə çalışın.

□ Verilmiş sözlərin tələffüzünü yazın.

HACI ZEYNALABDİN ŞİRVANİ

(ixtisarla)

*Həyatda həqiqi səadət budur: uca olduğunu
qəbul etdiyiniz bir amal üçün var olmaq.*

Bernard Şou

Qədim mədəniyyətə malik olan xalqımız elmin bütün sahələri üzrə dünya şöhrətli alimlər, səyyahlar və coğrafiyaşünaslar yetirmişdir. Bunlardan IX əsrdə yaşamış, bir çox ölkələri gəzmış və çoxlu əsərlər yazmış Məkki Bərdani, Azərbaycanın ilk tam xəritəsini tərtib edən və X əsrə məxsus sərhədləri, ərazisi, təbiəti və təsərrüfatı haqqında mükəmməl məlumat verən Əbdül Qasım Hauqalı, astronom Əli Dərbəndi, Seyid Yəhya Bakuvi və başqalarını göstərmək olar. Belə alimlərdən biri də XVIII əsrin sonu, XIX əsrin əvvəllərində yaşamış məşhur səyyah və coğrafiyaşünas Zeynalabdin Şirvanidir.

Zeynalabdin Şirvani 1780-ci il avqust ayının 16-da Azərbaycanın ən qədim mədəni mərkəzlərindən biri olan Şamaxı şəhərində ruhani ailəsində anadan olmuşdur. Zeynalabdinin 5 yaşı olanda atası Axund İskəndər Kərbəla şəhərinə köçür və orada mədrəsədə müəllimliklə məşğul olur.

Z.Şirvaninin adı Hindistanda muzeyə, İndoneziyada kitabxanaya, Məkkə və Ciddə coğrafiya cəmiyyətlərinə, Şirazda küçəyə, Azərbaycanda isə Xəzər dənizində üzən gəmilərdən birinə verilmişdir.

Atası Zeynalabdinin savadından, elmə *cidd-cəhd*lə yiyələnməsindən, tərbiyəsindən, hətta xəttinin gözəlliyindən belə məmnun idi. Lakin o, oğlunun səyyahlığa olan meylini də duymuşdu. Zeynalabdin pərdəarxası həqiqətləri öyrənmək və dərk etmək, göylərə yüksəlmək, oradan dünyanı seyr etmək, karvanlara qoşulub yollara çıxmaq, ölkələri, şəhərləri, insanları görmək istəyirdi.

17 yaşı olanda atası onu Şirvana yola salır. Səfər əsnasında onun qabiliyyəti, ədəbi və təmkini bir dərvişin xoşuna gəlir. Dərviş ona yaxınlaşıb: “Kim-sən, övlad? Haradan gəlib haraya gedir-sən?” – deyər soruşur. O da: “Tələbəyəm, Kərbəladan gəlib Şirvana gedirəm”, – deyir.

*Dərvişin Zeynalabdinə
bu sözü deməkdə məq-
sədi nə idi?*

“Şirvan” sözünü eşidən dərvişin üzündə bir təbəssüm duyulur, “Şirvana (Şirlər ölkəsi), yoxsa Şərvana (Şərlər ölkəsi) gedirsən?” – deyə soruşur.

Zeynalabdin özünəməxsus təmkinlə: “O deyənin məqsəd, əqidə və *tinə-tindən* asılıdır. Şir əsillidirsə, Şirvan, şərl əsillidirsə, Şərvan kimi yozacaq. Mən Şirvana – Vətənimə gedirəm”, – deyə cavab verir.

Gəncin təmkinini pozmadan verdiyi cavab dərvişin xoşuna gəlir, “adım Sakitdir”, – deyə özünü təqdim edir. Zeynalabdin öz-özünə: “Bu az ömrümdə

Necə bilirsiniz, insanın savadlı olması üçün ona elm, yoxsa çox gəzmək lazımdır?

bir dəvə yükündən çox kitab oxumuşam. Lakin bu səfərim mənə daha çox şey öyrətdi”, – deyə düşünür.

Bu fikri hansı atalar sözü ilə ifadə etmək olar?

Bir neçə gündən sonra Şamaxıya çatan Zeynalabdin doğmaları ilə görüşür. ...Az sonra isə onun 37 illik səyahəti başlayacaq, dünyanın yarısından çoxunu gəzib dolanacaqdı.

Zeynalabdin Şirvani təkcə səyyah və coğrafiyaşünas olmamışdır. Bir sıra elmi əsərlər yazmış, tarixçi, *etnoqraf*, ədib, şair və böyük islam alimi olmuşdur.

Muxtar Cəfərli

1. Mətnə hansı abzas yerində deyil? Onun yerini müəyyənləşdirin.
2. Mətnədən əsas faktları toplayıb əlaqələndirin.
3. Mətn əsasında dialoq qurun. Müşahidə aparın. Bu zaman nədən istifadə etmədiniz?
4. Hansısa ölkəyə, şəhərə və ya rayona səyahət edərkən ilk anda diqqətinizi nə cəlb edir? Səfəriniz nə ilə bağlı olur?

5. Fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənasını izah edin.
6. *Mükəmməl*, *əqidə* sözlərinə yaxınmənalı sözlər tapın.
7. *Təmkin* və *səbir* sözləri sinonim ola bilərmi? Gəldiyiniz qənaəti nümunələrlə əsaslandırın.
8. *Əsnasında* sözünü hansı sözlə əvəz etsək, “*Səfər əsnasında onun qabiliyyəti, ədəbi və təmkini bir dərvişin xoşuna gəlir*” cümləsinin məzmununa xələl gəlməz?
9. *Məslək* və *məqsəd* sözlərini qarşılaşdırın, onların mənə fərqi izah edin.

10. Mətnin I abzasında cümlələrin qrammatik əsasını tapın. Hansı cümlənin mübtədası yoxdur? Onu bərpa etmək olarmı? Mətnə IV abzasda hansı cümlənin mübtədasını ixtisar etsək, mətnə xələl gəlməz?

→ Mübtəda və xəbəri olan cümlələr *müəyyən şəxsl*i cümlələrdir.

Neft sözü midiyahıların “nafta” sözündən götürülmüşdür.
İnsan təkbaşına kamilləşə bilməz.

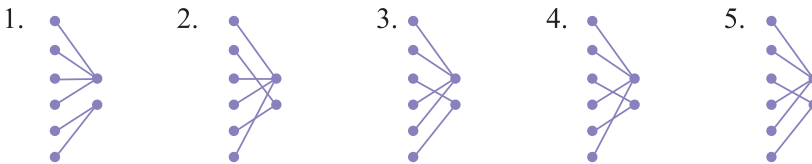
Müəyyən şəxsli cümlələrdə bəzən mübtəda buraxılır. Ancaq xəbərdəki şəxs sonluğuna əsasən cümlənin mübtədasını bərpa etmək olur.

(Mən) Bilirəm ki, deməyəcək,
Bir sevgilim, bir də Vətən:
Şair, nə tez qocaldın sən?! (S.Vurğun)

Müəyyən şəxsli cümlələr müxtəsər və geniş olur.

Dil millətin varlığıdır. (müxtəsər)
Dil ictimai hadisədir. (geniş)

11. Bədii ədəbiyyatdan müəyyən şəxsl
12. *Xitab*, *ara söz* və *müəyyən şəxsl*i cümlələr haqqında öyrəndiklərinizi tətbiq etmək üçün test nümunələri hazırlayın. Cavabları aşağıdakı sxemlərə uyğunlaşdırın.

13. “Mən səyyah olsaydım” adlı təqdimat hazırlayın.

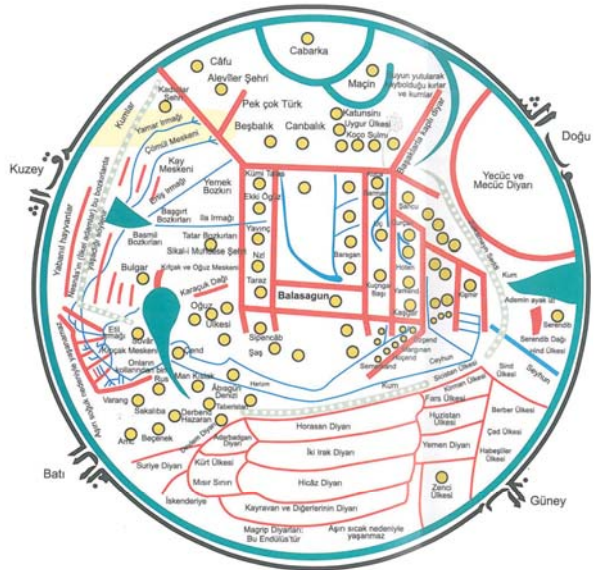
MAHMUD KAŞĞARI

Mahmud Kaşğari 1029-cu ildə Kaşğar elinin Azıx kəndində anadan olmuşdur. İlk təhsilini Kaşğarda Saciyə və Hamidiyyə *mədrəsələri* kimi elm mərkəzlərində almış, dövrünün elmləri ilə bərabər, ərəb və fars dillərini mükəmməl şəkildə öyrənmişdir. Təxminən 1058-ci ildə Bağdada getmiş, bir müddət burada yaşamışdır. Bağdad o zaman Səlcuq imperiyasına tabe idi. Ərəblərin türkləri tanıması, onların adət və ənənələrini öyrənmək üçün çətinlik çəkməsi, xüsusən dil problemləri Mahmud Kaşğaridə bir əsər yazmaq ideyasını yaradır: on il müddətində türklərin yaşadığı bir çox əraziləri

M.Kaşğarinin “Divani-lügətit-Türk” əsəri nə üçün ensiklopedik xarakter daşıyır?

səyahət etdikdən sonra adını tarixə *həkk edən* “Divani-lügətit-Türk” (1072-1074) *ensiklopedik* əsərini yazır. Bu əsər quruluş etibarilə lügət olsa da, hikmətli sözlər, atalar sözləri, şeir, nəsr kimi nümunələrlə zən-

gindir. Səkkiz bölmədən ibarət əsər ərəb dilinin lügət qaydalarına uyğun yazılmışdır. Müəllif ensiklopediyada “Dünya xəritəsi” adlanan bir xəritə vermiş, bu xəritədə mərkəz Balasaqunu seçərək türklərin yaşadığı bütün əraziləri qeyd etmişdir. Xəritə üzərində “*Əradi Azərabadkan*” yer adı da qeyd edilmişdir. “Divan”ın sonuna əlavə olunmuş bu xəritə Mahmud Kaşğari dövründə türk-dillli xalqların yaşadığı ərazilərin təsvirini verən ilk xəritədir. Təxminən 1080-ci ildə Kaşğara qayıdan alim 1105-ci ildə burada dünyasını dəyişir. Kaşğar yaxınlığındakı Opal kəndində dəfn olunur. Üzərində “*Müqəddəs alimin məzarı*” sözləri yazılmış məqbərəni 1984-cü ildə təmir etmişlər. Hal-hazırda məqbərədə alimin məzarı yerləşən otaq, “Divani-lügətit-Türk” əsə-

rinin müxtəlif dillərdə tərcümə və nəşrləri, bir neçə *litoqrafik* çaplı Qurani-Kərim, Mahmud Kaşğari və onun əsəri haqqında yazılmış kitablar və məqalələr nümayiş olunur. Burada *həmçinin* Mahmud Kaşğarinin portreti və Qaraxanlılar dövrünə aid əşyalar da vardır.

1. Mətn üzərində iş aparıb abzasları bərpa edin. Əsas faktları nəzərə almaqla mətni qısaldıb yazın.
2. Mahmud Kaşğarinin “Divani-lügətit-Türk” əsəri Azərbaycan dilinə tərcümə edilərək çap olunmuşdur” məlumatını mətnin hansı hissəsinə əlavə etmək olar?
3. “Hacı Zeynalabdin Şirvani” mətni ilə “Mahmud Kaşğari” mətninin məzmununu müqayisə edin, alimlərin səfər məqsədləri barədə müzakirələr aparın.

4. Fərqləndirilmiş sözlərin mənasını izah edin. Bunlardan hansını sinonimləri ilə əvəz etmək olar? Səbəbini göstərin.

5. Mətnə fərqləndirilmiş cümlələrin qrammatik əsasını tapın. Cümlələrin fərqi nədədir? Hansı cümlənin mübtədası yoxdur? Sizcə, bunun səbəbi nədədir?

→ Mübtədası olmayan, hərəkət və hökmün qeyri-müəyyən şəxsə aid olduğunu bildirən cümlələrə *qeyri-müəyyən şəxslı cümlələr* deyilir. Belə cümlələrin xəbəri III şəxsin cəmində olur. Məsələn:

Ata, həbs etdilər yazıq Eldarı... (S.Vurğun)

Tamaşanın sonunda aktyorları və müəllifi alqışladılar.

Qeyri-müəyyən şəxslı cümlələrdə çox zaman *elə bil (ki)*, *sanki*, *deyərsən*, *guya ki* və s. modal sözlərdən istifadə olunur. Məsələn:

Sanki nəfəs aldığı havaya da zəhər qatmışdılar. (M.İbrahimov)

Qeyri-müəyyən şəxslı cümlələr də müxtəsər və geniş ola bilər.

Məsəldir, deyərlər, oddan kül olar. (N.Gəncəvi)

6. Mətdən bir neçə müəyyən şəxsi cümlə seçin. Həmin cümlələri mübtədasız işlədin. Hansı cümləni qeyri-müəyyən şəxsi cümlə kimi işlətmək olar? Fikir-lərinizi əsaslandırın.
7. Aşağıdakı cümlələri müqayisə edib uyğunluğu müəyyənləşdirin.

1) Bəzi insanlar böyük kainatı tanıya bi-lirlər, lakin özlərini tanıya bilmirlər.
(Lafonten)

2) Görüb tanış olmadığım,
Qayğısına qalmadığım
Şeir dostu bir insandan
Bir xatirə söylədilər. (S.Vurğun)

Qeyri-müəyyən
şəxsi cümlədir.

3) Marko Polo Azərbaycanı başdan-başa
“şəhərlər və qalalar” ölkəsi adlandı-rmışdır.

Müəyyən şəxsi
cümlədir.

4) Mənə Mirzə Cəlilin “Ölülər” pyesini
yazarkən İskəndər obrazının əsasında
naxçıvanlı bir vəkili nəzərdə tutduğunu
dedilər. (İ.Həbibov)

5) Sanki dəhrə ilə dağı çapıb parça-parça
qoparmış, qövsi-qüzehi oraya həkk
etmişdilər. (S.Dağlı)

8. Aşağıdakı söz, söz birləşmələri və adlardan istifadə edərək kiçik mətn tərtib edin. Mətn tərtib edərkən müəyyən şəxsi və qeyri-müəyyən şəxsi cümlələrdən istifadə edin.

- XIX əsr, Abbasqulu ağa Bakıxanov, xüsusi mövqeyə malik, şair, dövlət xadimi, “Kəşfül-Qəraib”, Azərbaycan tarixi və coğrafiyası, ən mükəmməl tədqiqatçısı yazıb yaratmış, alim, Azərbaycan ictimai fikir tarixi, səyahət etmiş, bir sıra əsərlər, böyük coğrafi əhəmiyyət, Azərbaycanda yazılan ilk ümumi coğrafiya əsəri.

QURBAN SƏİDİN GİZLİ QALMIŞ ÖMRÜ

(ixtisarla)

“Əli və Nino” romanının müəllifi Qurban Səidin kim olması ilə bağlı fikirlər uzun illər bir çoxları üçün sirr olaraq qalmışdır. Dünyanın kütləvi informasiya vasitələrində uzun müddət “Qurban Səid” imzasının sahibinin Lev Nussimbaum adlı yəhudi olması ilə bağlı fikirlər mövcud olmuşdur. Amma romanda yəhudi mədəniyyətindən deyil, Qafqaz-müsəlman mədəniyyətindən bəhs edilməsi səslənən bu fikirləri böyük şübhə altına aldı.

Rəsmi sənədlərdə Qurban Səid təxəllüsünün avstriyalı baronessa Elfrida Erenfelsə aid olduğunu təsdiq edən faktlara da rast gəlirsən. Buna görə də uzun illər “Əli və Nino” romanının müəllifi Elfrida Erenfels hesab olunub. Lakin az sonra bir sıra faktlara əsaslanan amerikalı şərqşünas Tom Rays “Əli və Nino”nun əslən Azərbaycandan olan yəhudi mənşəli yazıçı Lev Nussimbaumə məxsus olduğu fikrini irəli sürüb. Bəzi mənbələr isə “Əli və Nino”nun yazıçı Yusif Vəzir Cəmənzəminliyə məxsus olmasını iddia edirlər.

Semih Yazıcıoğlu 1971-ci ildə “Əli və Nino”nu türk dilinə çevirərək həmin kitabın əvvəlində yazır ki, “Amerikada yaşayan Yusif Qəhrəman və Türkcəqul adlı şəxslər bu romanı 1971-ci ildə oxuyandan sonra əsərdə bəhs edilən bir sıra yerlərin adlarını tanımış və belə bir əsəri yalnız yazıçı Y.V.Cəmənzəminlinin yaza biləcəyini güman etmişlər.

Azərbaycandakı arxiv sənədlərində Qurban Səid imzası ilə çap edilmiş iki romanın: “Əli və Nino” və “Altunsaç”ın Y.V.Cəmənzəminliyə məxsus olması barədə heç bir məlumata rast gəlinmir. Bir məqamı da qeyd etmək yerinə düşər ki, “Altunsaç” romanında hadisələr Almaniyada, Avstriyada, ABŞ-da və Yaxın Şərqdə cərəyan edir. Bu yerlər əsərdə coğrafi dəqiqliklə təsvir edilib. Amma Y.V.Cəmənzəminlinin adıçəkilən yerlərdə olması heç bir sənəddə öz əksini tapmır.

Almaniyada yaşayan azərbaycanlı şairə Nuridə Atəşi araşdırma işində daha da irəli getmiş, Qurban Səidin arxiv sənədlərindəki faktlara əsasən əsərin müəllifinin azərbaycanlı yazıçı Məhəmməd Əsəd bəy olduğu fikrini irəli sürmüşdür.

1937-ci ildə Qurban Səid imzası ilə Vyananın “Tal” nəşriyyatında çap edilən “Əli və Nino” romanının müəllifi, həqiqətən də, əslən azərbaycanlı olan Məhəmməd Əsəd bəy olmuşdur. M.Əsəd bəyin “Əli və Nino” roma-

nını öz imzası ilə çap etdirməməsinə əsas səbəb isə onun adının əvvəllər qalmaqallarda hallanması idi. Yazıçının adının gündəmə gəlməsi yenidən onu gözü götürməyənləri qıcıqlandıra bilərdi. Ona görə də M.Əsəd bəy kitabını Qurban Səid imzası ilə çap etdirməklə, bir növ, öz təhlükəsizliyini təmin etmişdir.

Qurban Səid imzasının yaranma tarixçəsi isə belədir: 1936-cı ildə Qurban bayramı günlərində M.Əsəd bəylə kitabxanada görüşərkən Ə.C.Məzhər ona “*Qurban səid*”, yəni “*Qurban bayramınız mübarək!*” – deyir: “*Əsəd bəylə söhbət edən bir turist elə başa düşür ki, Ə.C.Məzhər özünü Qurban Səid kimi təqdim edir. Turist gülümsəyərək ona: “Sizinlə tanış olmağıma çox şadam, cənab Qurban Səid”, – deyir. Beləliklə, “Qurban Səid” Məzhərin məzəli adına çevrilir. Əsəd bəy ilk romanını çap etdirərkən Məzhərə Qurban Səid təxəllüsünü götürmək istədiyini bildirir. Beləcə onlar razılığa gəlirlər*”. Bundan sonra M.Əsəd bəy əsərlərini Qurban Səid imzası ilə çap etdirməyi qərara alır.

Seyid Ramin

1. Fərqləndirilmiş hissənin inandırıcı olub-olmamasını əsaslandırın. “Təsadüf zərurətə çevrilir” fikrini sübut etməyə çalışın.
2. Mətnə ilk iki abzasda hansı cümlə qəbul etdiyi şəxs sonluğuna görə digərlərindən fərqlənir və abzasdakı digər cümlələrlə uyğun gəlmir?
3. Mətnin abzaslara düzgün ayrıldığını əsaslandırın. Hər bitkin hissəyə ad verməyə çalışın.
4. Mətnədən əsas faktları seçməklə kiçik dialoq qurun.
5. Mətnə sizin üçün maraqlı nə oldu? Nə üçün?

6. *Arxiv*, *sığorta* sözlərinin ləksik mənalərini izah edin.
7. *Təxəllüs*, *ləqəb*, *ayama*, *nisbə* sözlərini sinonim hesab etmək olarmı? Fikirlərinizi əsaslandırın.
8. Mətndəki frazeoloji birləşmələri seçin, mənalərini izah edin.
9. Altından xətt çəkilmiş cümlələrin qrammatik əsasını müəyyənləşdirin. Hansı cümlənin mübtədası yoxdur? Onu müəyyən şəxslə və ya qeyri-müəyyən şəxslə cümlə hesab etmək olarmı? Bu cümlədəki hökm kimə aiddir?

→ Mübtədası olmayan, hərəkət və hökmün hamıya aid olduğunu bildirən sadə cümlələrə *ümumi şəxslı cümlə* deyilir. Bu cümlələrin xəbəri II şəxsin təkində və III şəxsin cəmində olur. Məsələn:

Bağa baxarsan, bağ olar, baxmazsan, dağ olar.

Sözün doğrusunu zarafatla deyərlər.

Əsasən, atalar sözləri, məsəllər, aforizmlər bu cümlələrlə ifadə olunur.

Ümumi şəxslı cümlələr daha çox geniş cümlə şəklində olur.

10. Verilmiş atalar sözləri içərisində ümumi şəxslı cümlələrlə müəyyən şəxslı cümlələri fərqləndirin. Onları fərqləndirmək üçün, sizcə, nəyə çox diqqət yetirmək lazımdır?

- Örtülü bazar dostluğu pozar.
- Keçmə namərd körpüsündən, qoy aparsın sel səni.
Yatma tülkü kölgəsində, qoy yesin aslan səni.
- Vətənin bir qışı qütbətin yüz baharından yaxşıdır.
- Yurddan çıxsan da, eldən çıxma.
- Cücəni payızda sayarlar.

✓ *Özünüz də belə nümunələrin sayını artırıb fikirlərinizi izah edin.*

11. Cümlələri müqayisə edərək şəxsə görə cümlənin növləri haqqında fikirlərinizi şərh edin.

- Keçənə güzəşt deyərlər. (*Azərbaycan atalar sözü*)
- Uşaqlar həyətdə oynayır.
- İgid özü üçün doğular, başqaları üçün ölür. (*Azərbaycan atalar sözü*)
- Azərbaycanın hər guşəsində əsrarəngiz gözəlliyə rast gəlinir.
- Gecə düşün, gündüz danış. (*İtaliya atalar sözü*)
- Sanki qurbağa gölünə daş atdılar.
- Sabahkı iclasa yaxşı hazırlaşarsan.

12. “Azərbaycan ədəbiyyatında gizli imzalar” mövzusunda məlumat xarakterli mətn hazırlayın və qəzetinizin uyğun səhifəsinə yerləşdirin.

FƏRHƏNG HÜSEYNOV

(ixtisarla)

Azərbaycan xalqı bir çox dövlətlərin musiqi mədəniyyətinin inkişafında xidmətləri olmuş istedadlı sənətkarlar yetişdirmişdir. Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin istedadlı nümayəndələrindən biri, respublikamızın Əməkdar artisti, adı İngiltərənin “Qrova”, Hollandiyanın “Avropa musiqisinin 400 illiyi” ensiklopediyalarına daxil olmuş bəstəkar, skripkaçı, pedaqoq Fərhəng Hüseynov məhz belə sənətkarlardandır. Bakıda ziyalı ailəsində dünyaya gəlmiş F.Hüseynov dahi bəstəkarımız Qara Qarayevin diqqətini hələ Bülbül adına orta ixtisas musiqi məktəbinin yuxarı siniflərində təhsil alarkən cəlb etmişdir. *1968-ci ildə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasına skripka ifaçısı kimi daxil olan F.Hüseynov musiqi məktəbinin son sinfində bəstələdiyi fortepiano üçün sonatasını qəbul komissiyasına təqdim edir. Qara Qarayevin onun sonatasından çox xoşu gəlir. Ona bəstəkarlıq dərsi verməyə başlayır. Azərbaycan bəstəkarına dünya səviyyəsində yüksək qiymət verilmişdir.* 1991-ci ildə Yaponiyada UNESCO-nun təşəbbüsü ilə “İpək yolu” Beynəlxalq simfonik musiqi müsabiqəsi keçirilir. Tədbir bir çox ölkələrin musiqiçiləri tərəfindən maraqla qarşılanır və müsabiqəyə 278 əsər göndərilir. Fərhəng Hüseynov bəstəkar kimi Yaponiyada keçirilən bu yarışmaya qatılır. Müsabiqəyə təqdim etdiyi 5 hissədən ibarət olan “Zaman üzrə səyahət” simfonik əsərinə görə üçüncü yeri qazanır. Müsabiqə təşkilatçıları Fərhəng Hüseynova diplomu təqdim edərkən “Yaponiya ilk dəfə Azərbaycanı Sizin simanızda tanıdı!” – deyirlər. F.Hüseynov Tokioya dəvət olunur. Bəstəkarı təbrik edən yapon şahzadəsi ona deyir: “Cavan oğlan, “Azərbaycan” sözü bu gün Sizin şəxsinizdə, ilk dəfədir ki, məmləkətimizdə dildən-dilə düşür. 1995-ci ildə 9 hissəli “Yer üzərində sülh olsun!” oratoriyasına görə yalnız F.Hüseynov Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Xüsusi mükafat”ına layiq görülmüşdür. Qərargahı Nyu-Yorkda yerləşən və rəhbəri yaponlardan ibarət “Dünyada Sülh Naminə Barış Cəmiyyəti”nin menecer direktoru onun adına göndərdiyi məktubda (11 dekabr, 1995) yazır. “...Təqdim olunan bütün əsərləri gözəlliyinə görə və müsabiqə yeri baxımından diqqətlə təhlil etdikdən sonra nəticədə bu bəstələrin içərisində yeganə Xüsusi mükafatın Sizə verilməsi qərarına gəldik və Siz eyni zamanda Sülh Zirvəsi tituluna layiq görüldünüz...”

Şeyla Heydərova

1. Mətndəki hansı cümlədən F.Hüseynovun gənc yaşlarından şöhrət qazandığı faktını müşahidə etdiniz?
2. Mətnə hansı fikir yoxdur?
  - F.Hüseynov hələ uşaq ikən skripka çalmağı öyrənmişdir.
  - Q.Qarayev onu bəstəkar olmağa həvəsləndirir.
  - F.Hüseynova Yaponiyada yaşamaq təklif olunur.
3. Mətni abzaslara ayırın, giriş, əsas hissə və nəticəsini 1-2 cümlə ilə yazın.
4. Mətnədən əsas faktları toplamaqla dialoq qurun.

5. *Konservatoriya, fortepiano, oratoriya* sözlərinin leksik mənasını izah edin.
6. Mətnədən frazeoloji birləşmələri seçin, onları bir sözlə ifadə etməyə çalışın.
7. Fərqləndirilmiş hissədəki cümlələrin qrammatik əsasını müəyyənləşdirin. Hansı cümlənin mübtədası yoxdur və onu bərpa etmək də mümkün deyil?

→ Mübtədası olmayan, təsəvvür olunması da qeyri-mümkün olan sadə cümlələr *şəxssiz cümlələr* adlanır. Şəxssiz cümlənin xəbəri III şəxsin təkində olur. Şəxssiz cümlələrin xəbəri ismi və feili xəbərlərlə, frazeoloji birləşmələrlə ifadə olunur. Məsələn, ...
✓ *Nümunələr tapmaqla yazılanları əsaslandırın.*

8. Aşağıdakı mətnədən şəxssiz cümlələri tapın və fikrinizi əsaslandırın.

27 oktyabr 1978-ci il. Payız günlərindən biridir. Bu gün məşhur skripkaçı, bəstəkar, aranjimançı Vanessa Meyin doğum günüdür. V.Mey məşhur skripkaçı Nikolo Paqanini ilə eyni gündə, lakin 196 il sonra Sinqapurda dünyaya göz açmışdır.

5 yaşında artıq skripka və fortepianoda çalmağı öyrənən Vanessa 8 yaşında ingilis gənc pianoçularının müsabiqəsində qalib gəlir. 11 yaşında Beynəlxalq musiqi kollecinə daxil olur. Onun skripkada çalmaqdan çox xoşu gəlirdi.

✓ *Mətnə hansı cümlə tipinə daha çox rast gəldiniz? Nə üçün?*

✓ *Hansı mürəkkəb ad səhv yazılmışdır?*

✓ *Aranjeman və aranjiman sözlərinin məna fərqi izah edin.*

9. “Qadın bəstəkarlarımız” mövzusunda təqdimat hazırlayın.

“AZƏRBAYCAN” ŞEİRİNDƏ NƏLƏR GİZLƏNİB

(ixtisarla)

Millətin millət kimi formalaşmasında onun sayının azlığının, ya çoxluğunun fərqi yoxdur. Hər bir xalqı dünyada tanıdan onun şəxsiyyətləri, onun dahiləridir. *Azərbaycan xalqı dünyanın xoşbəxt xalqlarındandır ki, onun məşhur dahi sənətkarları və elm adamları olub. Nizami Gəncəvi, Nəsimi, Füzuli, Nəsirəddin Tusi, daha sonra Mirzə Fətəli Axundzadə, Mirzə Cəlil, Üzeyir Hacıbəyli, Hüseyn Cavid, Səməd Vurğun və digərləri. Məhz repressiya illərində Müşfiqini, Cavidini, Əhməd Cavadını itirən Azərbaycan ədəbiyyatının ağırlığının böyük hissəsi S.Vurğunun üzərinə düşüb. Buna görə də Səməd Vurğun qanlı repressiya illərində özünü qorumağı düşünmədən bir-birinin ardınca xalqın ədəbi xəzinəsini dolduracaq “Vaqif” əsərini yazmış, qanlı irtica illərinə etirazını bildirmişdir. Səməd Vurğun 1934-cü ildə yazdığı “Azərbaycan” şeiri ilə xalqa özünün zamanə ruhlu, bəşəri duyğulu sənətkar şair olduğunu göstərmişdir. Şeirdə Quzey Azərbaycanla Güney Azərbaycanın yaralı yeri olan ədalətsiz parçalanmanın acısından danışıldığını bilirikmi?*

*Adları çəkilən şəxslər
haqqında nə bilirsiniz?*

*El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənimdən,
Demək, doğma vətənimdən,
Ayrılarımı könül candan?
Azərbaycan, Azərbaycan!*

Burada şair Azərbaycan ərazisinin ən qədim zamanlardan Azərbaycan türklərinə aid olduğunu real fakt kimi ortaya qoyur. “Ayrılarımı könül candan?” yazmaqla şair tarixin qara səhifəsində torpaqlarımızı bölmüş güclərə səslənərək Azərbaycan adını iki dəfə çəkir və əslində, Güney və Quzey Azərbaycanını nəzərdə tutur.

*Bir tərəfin bəhri-Xəzər,
Yaşılbaş sonalar gəzər;
Xəyalım dolanar gəzər
Gah Muğanı, gah Eldarı,
Mənzil uzaq, ömür yarı!*

S. Vurğun bu şeirdə fikirlərini bəzən niyə açıq demirdi?

bəndində isə Quzey Azərbaycanın gözəlliyini vəsf etmiş, lakin sonda “Mənzil uzaq, ömür yarı” deməklə göstərmişdir ki, bütöv Azərbaycanı dolaşmaq üçün bir insan ömrü yetməz.

Yusif Aliyev

- ☒ 1. Mətnin məzmunu üzərində iş aparmaq üçün il ərzində yerinə yetirdiyiniz sual və tapşırıqlardan istifadə edin.
- ☒ 2. *Repressiya, irtica, imperiya, toponim* sözlərinin leksik mənasını izah edin.
- ☐ 3. *Mürtəce* və *irtica* sözləri arasında əlaqə varmı? Fikrinizi izah edin.
4. “Azərbaycan” şeirinin 1-ci bəndindəki “*yurdum, yuvam, məskənim*sən” sözlərinin mənalari arasındakı əlaqəni izah edin.
- ☒ 5. Mətnin 1-ci cümləsinin şəxsə görə növünü müəyyən edin. Fikrinizi əsaslandırın.
- ☐ 6. Mətnə fərqləndirilmiş hissədəki cümlələri təhlil edin. Hansı cümlələrin xəbəri yoxdur? Sizcə, belə cümlələr nə məqsədlə işlənir?

➔ **Əşyanın, hadisənin adını çəkməklə onun mövcudluğu haqqında məlumat verən sadə cümlələrə *adlıq cümlələr* deyilir.** Məsələn:

Yay günü. Yol üstü. Ağac kölgəsi.

Gölgədə bir gəlin oturmuş yalqız. (*S. Vurğun*)

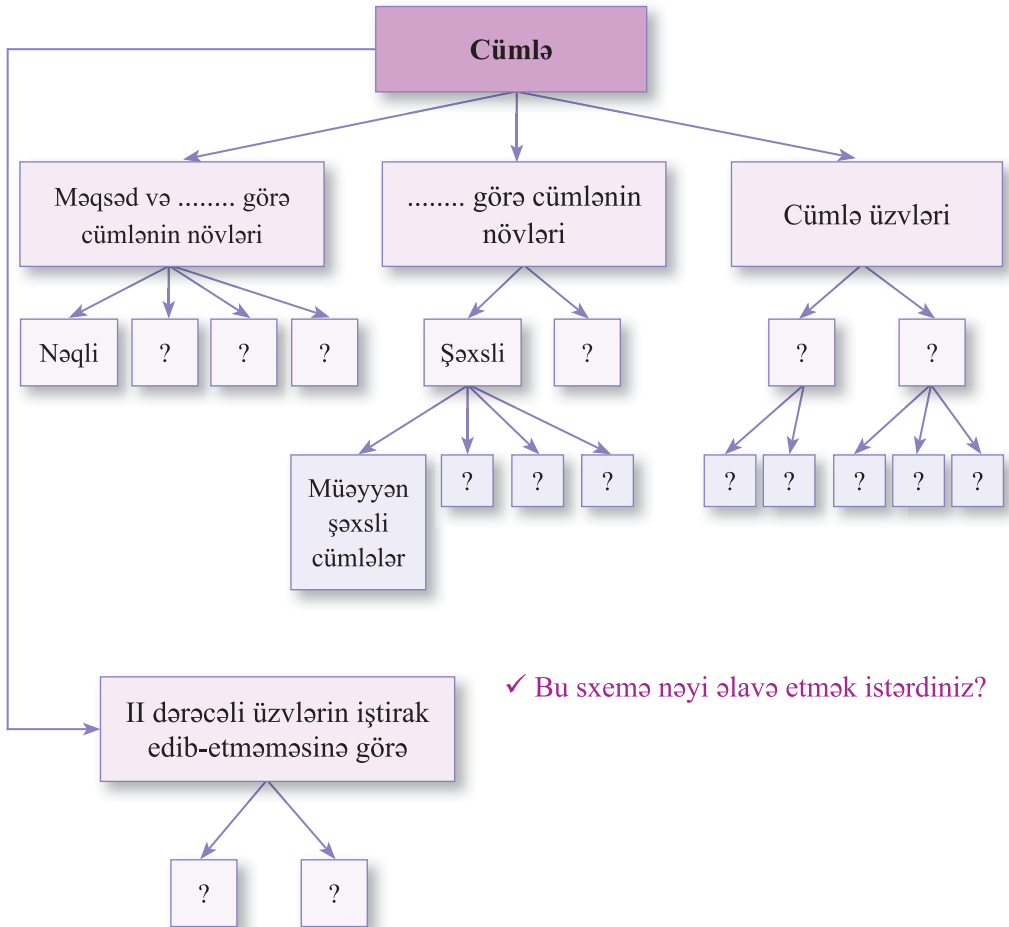
Belə cümlələrdən yazıda daha çox dramatik növdə yazılmış əsərlərdə istifadə olunur. Adlıq cümlələr müxtəsər və geniş olur.

7. Aşağıdakı mətni oxuyun. Əvvəlinə adlıq cümlələr artırıb yazın. Hansı cümlələrdən adlıq cümlələr yaratmaq olar?

Qədim zamanlarda Şüvələndə bahar aylarında o qədər gölməçə yaranmış ki, burada dəniz quşları və vəhşi ördəklər əlindən tərپənmək olmazmış. Bəziləri buna əsaslanaraq iddia edirdilər ki, Şirvanşahlar tez-tez buraya ova gəlirlərmiş. Guya o vaxtdan bu yer “Şaholan” adlanmış və za-

man keçdikcə “Şüvəlan”a çevrilmişdir. Bu ehtimal, əlbəttə, əsassızdır. Çünki tarixdən bizə məlumdur ki, Şirvanşahların, sonralar isə Bakı xanlarının ov məskəni Zirə kəndinin ərazisi olmuşdur. Əslində isə, “Şüvəlan” sözü buranın coğrafi şəraiti ilə əlaqədar olaraq yaranmışdır. Bu yerdən dənizə tərəf enişlər başlayır. Həmin enişlərə görə bu yer Şüvəlan adlanır.

8. Bədii əsərlərdən adlıq cümlələr seçib yazın.
9. Aşağıdakı sxemi tamamlayın və şərh edin. Nəzəri sxemə əsasən praktik sxem hazırlayın. Bunun üçün sxemə əsasən nümunələr yazın.

- ✓ İl ərzində öyrəndikləriniz əsasında belə sxemlər tərtib edin.
- ✓ İl ərzində hazırladığınız lüğətə neçə söz daxil edə bildiniz?

KOMPLEKS LÜĞƏT

(nümunə)

Sözün yazılışı	Tələffüzü	Leksik mənası	Qrammatik mənası
arxitektúra	[arxitektúra]	Memarlıq. Hər hansı bir binanın üslubu, bədii xüsusiyyətləri.	isim
bəyanát	[bəya:nat]	Bir məsələ və s. haqqında hökumət və ya bir idarənin rəsmi məlumatı.	isim
cəhalət	[cəha:lət]	Avamlıq, nadanlıq, mədəni gerilik, mədəniyyətsizlik, elm və mərifətin olmadığı hal.	isim
cəsúr	[cəsur]	Cəsarətli, igid, qoçaq, qorxmaz, ürəkli.	sifət
dostlaşmaq	[doslaşmax]	Kimləsə qarşılıqlı ünsiyyət yaratmaq.	feil
etimád	[e:timat]	Etibar, inam, inanma.	isim
faciə	[fa:ciyə]	Dəhşətli, ağır nəticəli hadisə, fəlakət, müsibət, bədbəxtlik.	isim
fövqəladə	[fövqəla:də]	1. Qeyri-adi, görünməmiş, eşidilməmiş. 2. Təcili, xüsusi olaraq müəyyən olunmuş.	sifət
humanist	[humanist]	İnsanpərvər, insansevər, humanizm məsləkli.	sifət

xeýriyyäçî	[xeýriyæçi]	Xeyriyyə cəmiyyətinin işində iştirak edən, xeyriyyə cəmiyyətinin üzvü.	isim
memarlıq	[me:marrıx]	Binaları layihələndirmə, tikmə və bədii cəhətdən tərtib etmə sənəti; arxitektura.	isim
nəşriyyat	[nəşriyat]	Kitab, qəzet, jurnal və s. nəşr etməklə məşğul olan müəssisə.	isim
səyyah	[səyyah]	Səyahətçi.	isim
vətənpərvər	[vətənpərvər]	Öz vətəninə sevmə, öz xalqına və vətəninə sadıq və onların mənafehi yolunda canından keçməyə hazır olan.	sifət

AZƏRBAYCAN DİLİ 8

*Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinfi üçün
Azərbaycan dili (tədris dili) fənni üzrə*

DƏRSLİK

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər: **Hacıyev Tofiq Müzəffər oğlu**
Bektaş Samirə Qabil qızı
Vəliyeva Mehriban Hidayət qızı
Hüseynova Yeganə İbiş qızı

Buraxılışa məsul	Sevil İsmayılova
Dizayner	Elşən Qurbanov
Səhifələyici	Ələkbər Kərimov
Korrektor	Nübar Qarayeva
Texniki redaktor	Fəridə Səmədova
Baş redaktor	Gültəkin Cəfərova
Texniki direktor	Xəqani Fərzəliyev
Nəşriyyat direktoru	Kəmalə Qarayeva

*Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin
08.06.2015-ci il tarixli 645 №-li
əmrinə əsasən təsdiq edilmişdir.*

© **Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi – 2017**

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi. Fiziki çap vərəqi 10. Formatı 70x100 $\frac{1}{16}$.
Səhifə sayı 160. Ofset kağızı. Jurnal qarnituru. Ofset çapı.
Tiraj 33381. Pulsuz. Bakı – 2017.

“Şərq-Qərb” ASC
AZ1123, Bakı, Aşıq Ələsgər küç., 17.

Pulsuz

